زۆرزانیش بەهەڵە دەچێ

وتارەکەی مامۆستای مەزن و زانای کورد تۆفیق وەهبی بەڕێزم لە گۆواری پەروەردە و زانستدا وەبەرچاوکەوت و سەرنجی ڕاکێشام. پاش یەک دوو جار خوێندنەوە و چەند جار پێداچوونەوە هەر چۆنێک بوو شتێکم لێ هەڵکڕاند.

خودا مامۆستای گەورەمان ڕاوەستاو و پایە بەرزتر بکا. خۆی ڕێچکەی بۆ شکاندووین و فێری کردووین ڕەخنە بگرین و لە هەڵەی زمان نەبوورین. کەوابوو ئەگەر کوردێکی ساکاریش ڕەخنەی لە مامۆستایەکی زۆرزان گرت. نە بەردی بەکابە داداوە، نە کوفری چوار ئیمامانی کردووە و نە دەبێ سەنگەسار بکرێ. چونکە جاری وایە زۆرزانیش بەهەڵە دەچێ.

پاش شێو و وەردانەوەی پوخت و وردی وتارەکەی مامۆستا هاتمە سەر ئەم بڕوایە کە ماشاڵڵا، هەزار ماشاڵڵا مامۆستا لەو دوور وڵاتە وا لە (زانشتی) خۆیدا سووتاوە و هەڵچزاوە و ئەوەندە توند لەبەر ڕاچووە کە بێ ئەوەی خۆی هەست بکا وەک هەموو ئینسانێک تووشی هەڵە دەبێ، دیارە هەڵەی پیاوی وا بەناوبانگ و جێ گەورەش وەک هەڵەی ئێمەمانان نییە و زیانی گەورە دەگەیەنێ.

لا حیاء فی الدین، پەرژینێکی قایم بێ، وتارەکەی مامۆستام زۆر شپرزە و شپرێو هاتە بەرچاو، ڕەنگە دەریای بێ بەستێنی زانستی مامۆستا وا شەپۆڵان بدا کە ئەدەبی تێدا نوقم بووبێ و، مامۆستا هێندە زمانی بێگانە فێربووبێ کە کوردییە ساکارەکەی خۆمانی لەبیر نەمابێ. یا ئەوەیان پتر وێدەچێ، زمانی زانا و زمانەوانان لەگەڵ هی بۆرە پیاو و کەرە کرمانجان فەرق و جیاوازییەکی زۆری هەبێ.

من وام لێک دابۆوە کە مامۆستا لە کاتی نووسینی ئەم وتارەدا بەفارسی بیرکردۆتەوە و بەکوردی نووسیویەتی. چونکە شێوەی دارشتنی ڕستەکانی زیاتر وەک فارسی دەچن تا کوردی. بەڵام کوردێکی ئینگلیزی زانی خوێندەوار دەیگوت نا مامۆستا بەئینگلیزی بیر دەکاتەوە و بەکوردی دەنووسێ.

جا هەر چۆنێک بێ قسەی من بێ یا هی ئەو مامۆستا بەفارسی بیر بکاتەوە یا بەئینگلیزی ئەم ڕاستییە ناگۆڕێ کە ڕستەکانی وتارە بەنرخەکەی مامۆستا زۆربەیان کوردانە دانەڕێژراون و تامی کوردی نادەن دەڵێن نا، فەرموون یەز دووره گەز نیزیکە ئەم

عیبارەتە سەرلەنوێ بخوێننەوە و حوکمی لەسەر بدەن. «لەبەرئەوە دان نەنان بەهەڵەی زمانیدا پاش ئەوە پێ زانرا گوناهێکە لێ نەبووردنی». جارێ با کارمان بەوە نەدابێ ڕستەکە مەبەست بەدەستەوەنادا و (دان نەنان) مانای ئیعتراف نەکردن و پێ لێ نەنانە. نەک چاو لێ پۆشین و خۆ گێلکردن کە وادیارە مەبەستی مامۆستابووە. من دەڵێم ڕستەکە کوردانە دانەڕێژراوە و چاکی سەر نەگیراوە. «گوناهێکە لێ نەبووردنی» وشەکانی هەموو کوردین، بەڵام هەر کەس کەمێک فارسی بزانێ تێدەگا مامۆستا «گناهیست نەبخشودنی» فارسی لە مێشکیدا دارشتووە و گوناهێکە لێ نەبووردنی بەقەڵەمدا هاتووە. دەنا بۆ خاتری خودا کوردی چۆن وا دەنووسرێ؟ وتارە بەنرخەکەی مامۆستا بەداخەوە وشەی کلک و گوێ بڕاو و ڕستەی شێواوی تری تێدا هەن. بەڵام ناکرێ لەسەر یەک یەکی ئەوان بدوێم. کورد گوتوویەتی «چ کەوێژێک چ مەویژیک؟».

شتێکی ترم بەلاوە سەیربوو ئەویش ئەوەیە مامۆستا کە بەکوردی زانێکی گەورە ناوبانگی ڕۆییوە. چۆنە لەم وتارەدا بێ ئەوەی دامابێ و ناچار بێ وشەی بێگانەی بەکارهێناوە. بۆ نموونە لە باتی نەتەوە کە کوردییێکی ڕەسەنە قەومی عەرەبی و لەباتی نێوان مەیانی فارسی نووسیوە.

دیارە من لەو کەسانە نیم پێم وایە نووسەری کورد هەقی نییە لە کاتی ناچاری و پێویستیدا وشەی بێگانە بەکاربێنێ و هەر کە وشەیەکی بێگانەم لەناو نووسراوێکی کوردیدا ڕەچاو کرد، پێم وابی ئاسمان کوڵەکەی پەڕیوە و قیبلە کەچ بووە و پردی قیامەت پساوە.

بەڵام بەو حاڵەوە بەهەقی خۆمی دەزانم ڕەخنە لە مامۆستا تۆفیق وەهبی بگرم، چونکە ئەو لەو کەسانەبوو کە ڕێچکەی پەتی نووسینی تەخت کرد.

من لە سەردەمێکدا خەریکی کوردی فێربوون بووم کە پرشنگی گەلاوێژی گەش خەریک بوو وردە وردە ئاسۆی لێڵ و تەماوی زمانەکەمان، ڕوون و ڕوونتر بکاتەوە و فۆلکلۆری ئەدەبیمان ببووژێنێتەوە و ئەدەبەکەمان بەرەو پێش بەرێ و بەردی بناخەی زمانی یەکگرتووی کوردی دابمەزرێنێ.

کوردی ساکار دەڵێ گوناهێکە بۆ لێ بووردن نابێ، گوناهێکە لێ بووردنی نییە، گوناهێکە ناکرێ لێی خۆش بی. بەبڕوای من ئەو کەسانەی ڕستە لەسەر شێوەی زمانی بێگانە دادەڕێژن پتر زیان دەگەیەنن لەو کەسانەی وشەی بێگانە لە کاردێنن. بەداخەوە

دەبێ بڵێم کە ئەم مەترسییە هەڕەشە لە زمانەکەمان دەکا و زۆریشی پەرە گرتووە.

مامۆستای بەڕێز، دیسان نووسیویەتی «من بەم چەند وشە پێشەکییە ویستم زەمین ئامادە بکەم بۆ ئەوە کە گلەیی نەکرێ لێم کە دەس بدەمە کۆڵینەوە لە...»

من جووتیاری کوردم دیبوو زەمین ئامادە بکا بۆ چاندنی توور و گێزەر و چەقاندنی تووتن و تەماتە. بەڵام لە زانای کوردم نەبیستبوو زەمین ئامادە بکا، بۆیە سەرم لێ شێوا و لە دڵی خۆمدا گوتم: خودایا زەمین ئامادە بکەم لێرەدا چ مانایەکی هەیە؟ خودا ڕاوەستاوی بکا مامۆستا لە داوێنی وتارەکەدا مانای لێ دابۆوە.

زەمین ئامادە بکەم: حازر کردن «نەمردین و ئەم جۆرە مانا لێ دانەوەشمان دی» تێگەیشتم مەبەستی مامۆستا دەبێ (زەمینە)ی فارسی بێ کە زۆرجار لە کوردیدا بەکاردەهێندرێ. بەڵام خوا هەقە ئێستاش نەم زانیوە مامۆستا بۆ وەک بەیتاڵی تەڕدەست باسکی لێ هەڵماڵیوە و کلکی پەڕاندووە و نەرگزەی بڕیوە و نژدی کردووە؟

بەڵام هەر لەو کاتەدا مامۆستا و هاوکارەکانی لە دەنگی گێتی تازەدا خەریک بوون فێری کوردی پەتی نووسینمان بکەن. هەر ئەو پەلە پەلە و کوردی پەتی نووسینە بوو بەجارێک ڕایەڵ و پۆی تێکداین و سەری لێ شێواندین و شاعیر و نووسەرە لاوەکانمانی بەهەڵە برد، تا گەیشتە جێگایەک شاعیر ببێ بەهەستیار و شێعر ببێ بەهەڵبەست و قافیە ببێ بەسەروا و خزمەت ببێ بەڕاژە و ئیمزا ببێ بەواژوو و ئێستاش هەر نەبڕێتەوە و تۆزی هەر بکا.

مامۆستا ئەو دەمی ئێمەی فێر دەکرد کە بەهیچ جۆر توخونی وشەی عەرەبی نەکەوین و وامان لێ هات هەرچی عەرەبی نەبوو بەکوردیمان زانی و ئەو خۆ لە عەرەبی پاراستنە سەدان وشەی دزێوی بێگانەی خستە زمانەکەمانەوە کە ئێستا بۆمان لەگێژەو نادرێن. کەچی ئێستا خۆی لەباتی وشەی کوردی ڕەسەن و کۆن وشەی عەرەبی بەکاردێنێ، ڕەنگە مامۆستا بڵێ ئەم وشانەی من لەکاریان دێنم زۆر سواون و بوونە کوردی. بەڵام منیش عەرزی دەکەم بۆچی وشەی دنیا نەسواو بوو؟ نەببوو بەکوردی؟ هەموو پڕوپیرێژنێک نەیدەزانی؟ ئەی بۆ (گێتی) فارسیت لە جێ دانا؟

با بێینە سەر ڕایەکەی مامۆستا لەسەر پەروەردە و زانست، ئەگەر پێویست بێ، (التربیە والمعرفە) ڕاست و ڕاست بکەینە کوردی ئەوە ڕایەکەی مامۆستا ڕاستە نە پەروەردە (التربیە)یە و نە زانست (المعرفە)یە. بەڵام بەداخەوە ئەزیش پێشنیارەکەی ئەوم پێ

ڕاست نییە. چونکە نە پەروەریشت بەکوردی دەزانم و نە شناسایی.

پەروەریش ناوە، چاوگەیەکی فارسییە. ئەم ناوە چاوگانەی کە (ش) دەبێتە پاشگریان لە فارسیدا یەکجار زۆرن و تایبەتی ئەم زمانەن. دیارە هاتوونەتە ناو کوردیشەوە، بەڵام زۆر بەهاسانی دەناسرێنەوە، بڕواناکەم بەو هاسانییەش کە مامۆستا فەرموویەتی بتوانین بیانکەینە کوردی. یانی بەلابردنی ژێر و زیادکردنی (ت) شکڵیان بگۆڕین.

بەلا لە درۆیەدا من نازانم بەختیاری چۆنیان لەکار دێنن. بەڵام ئەوە چەند ساڵە لە کوردستانی ئێران و عێراقدا وشەی شۆریش بۆتە بنیشتە خۆشکە و لە کەسم نەبیستووە بلێ شۆرشت. ئەگەر مامۆستا وەک زمانەوانێک ئەم کارەی پێ ڕەوایە کە زمانی گەلێکی تر بڕووتێنێتەوە و زمانی خۆمانی پێ بڕازێنێتەوە لە چی ڕاوەستاوە هەموو ئەم ناوچاوگانە وەبەر دەستوورەکەی خۆی بخا کوردی دەوڵەمەند بکا و فارسی لەسەر ساجی عەلی دابنێ. دەنا ئەم کلک پەڕاندن و کلک لێ نانە بێ سوودە. جا ئەو دەمی مامۆستا دەتوانێ لەباتی پەروەرشت و شناسایی. ئاموزشت و پەروەرشت پێشنیار بکا. هەم خۆی بحەسێنێتەوە و هەم ئێمە. مامۆستا دەزانی لە ئێراندا (آموزش و پرورش) ئەوە چەند ساڵە جێگای (تعلیم وتربیت)ی گرتۆتەوە ئەگەر دەستوورەکەی مامۆستا ڕاست بێ فەرقێک لە نێوان آموزش، گنجایش آلایش، گرایش و پرورش دا نییە.

لە کوردستانی ئێراندا نەک هەر لە ئەردەڵان بەڵکو لە زۆر شوێنان وشەی شناسایی بەکاردەهێنن. بەڵام ئەوە بەڵگە نییە بۆ کوردی بوونی ئەم وشەیە. لە کوردستانی عێراقیش بەشی زۆر ئیش بەکار دێنن لەباتی کار، بەڵام ئیش هەر تورکییە.

مامۆستا نووسیویەتی «وشەی زانست لە پاش جەنگی گێتیگری یەکەمەوە بڵاوبۆتەوە لە ناوماندا. بێ ئەوەی لەکوێوە هاتووە و بەپێی کام مادە دروست بووە، ئێمە ئێستا پەیمان بەوە بردووە کە شکلی زانست غەڵەتێکی دەستوورییە. ئەم وشە غەڵەتە، هەبێ و نەبێ لەلایەن کەسێکەوە هاوێژراوەتە زمانەکەمانەوە کە هەرچەندە ئاگادار نەبووە لە فۆنۆلۆژی کورد و فارسی، زۆر بەپەرۆش بووە بۆ بڵاوکردنەوەی کوردی پەتی لە سلێمانیدا ئەو کەسە یا فەیلی بووە، یا کەلهووڕی یا لەکی»

منیش ئەوەندەی لێ زیاد دەکەم و دەڵێم: ئەو کابرایە هەم زۆر گەڕیدە بووە و هەم زۆر بەدەستەڵات چونکە ئەو وشەی هەر لە سلێمانیدا نەکردۆتە باو و بەشێکی زۆری کوردستانی پێ گرتۆتەوە.

دەگێڕنەوە دەڵێن حەریق شاعیری بێ بەش و چارەڕەشی کورد، جارێک دەردی دڵی دەکرد و دەیگوت: بۆ پاروەنانێک هەموو گوندێکی کوردستان گەڕاوم بەڵام نازانم سەرم بەهەموو ماڵێکدا کردووە یا نا؟ منیش وەک حەریق گەڕیدەم و هەر لەپشت تەپی تەنیشت مەهابادەوە تا دەرگەزنی نیزیکی سلێمانیم دیوە و تەماشا دەکەم ئەو کابرایەش دێ بوێری نەکردووە و بەزەبری کوتک وشەی زانستی بەسەر هەموو دانیشتوانی ئەو مەڵبەندە فراوانە دابڕیوە. بەڵام زۆر پێش شەڕی یەکەم ڕاست یا غەڵەت زانست بەمانای عیلم بەشێکی زۆری لە کوردستان تەنیوەتەوە. بەڵام زانشت پێم وایە جگە لە مامۆستا بەزمانی کەسدا نەهاتووە منیش نازانم زانست بەپێی کام مادەی دەستووری دروست کراوە بەڵام هەرچی کێشام و پێوام هەر سێ نوختەی لە زانشت کەمتر بوو. نازانم بۆ ئەوەیان غەڵەتە و ئەویان ڕاست.

١٩٧٣/٥/٣٠

ئەرکی نەتەوایەتی ئیمڕۆی شاعیر و نووسەرەکانمان

لە خەباتی ڕزگاریخوازی گەلاندا هەمیشە شاعیر و نووسەری ڕووناکبیر و پێشڕەو نەخشێکی گرنگ و بەرچاویان هەبووە و ئەرکێکی مەزن و پیرۆزیان بەجێ گەیاندووە.

یەکەم هاواری ڕزگاری نەتەوەکەمان لە گەرووی شاعیرێکی مەزن و هەڵکەوتوو هاتۆتە دەر و لە چیا بەرز و سەرکەشەکانی کوردستاندا دەنگی داوەتەوە و باپیرە خەوئالووەکانی ئێمەی لە خەو ڕاپەڕاندوون و شیری پێ سوون و ناردوونی بۆ کۆڕی خەباتی ڕزگاریخوازی.

ئێستاش پاش ڕابردنی گەلێک مانگ و ساڵ دەنگی نێر و دلێری (خانی) وەک وەحی ئاسمانی لە گوێی تێکۆشەرانی نەبەزی نەتەوەی کورددا دەزرنگێتەوە و ئەو دەنگە زوڵاڵەیە ناهێڵێ وەنەوز و وێژینگ بدەن و خەو بیانباتەوە و لە کاروانی خەبات بەجێ بمێنن.

خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێراندا ئیمڕۆ پێی ناوەتە قۆناخێکی نوێ. خەباتی گەلەکەمان خەباتێکە عادلانە و ڕەوا بۆ ئەستاندنی مافی نەتەوایەتی پێشێلکراوی خۆی. خەباتێکە لە دژی دیکتاتۆری و سەرەڕۆیی ڕژێمی کۆنەپەرستی پاشایەتی و بەشێکە لە خەباتی دژی ئیمپریالیستی و ئازادیخوازی گەلانی جیهان. گەلی ئێمە تێدەکۆشێ بۆ پێکهێنانی ئێرانێکی سەربەخۆ و دیموکراتیک و کوردستانێکی ئازاد و خودموختار لە چوارچێوەی سنووری ئێراندا. گەلی ئێمە وێڕای گەلانی تری ئێران خەبات دەکا بۆ ڕووخاندنی دیکتاتۆری و تاراندنی ئیمپریالیزم لە وڵاتەکەمان.

ئەرکی شاعیر و نووسەرە پێشکەوتووەکانیشمان لە هەلومەرجی ئیمڕۆدا پشتیوانی کردن و هاندانی تێکۆشەرانی ئەم قۆناخەی خەباتەکەمانە. ئەرکێکی گەورە و گرنگە، ئەرکێکی پیرۆز و خاوێنە و ئەرکێکی سووک و هاسانیش نییە.

شاعیر و نووسەرە نیشتمانپەروەرەکانمان لە قۆناخی ئیمڕۆدا بۆ بەجێگەیاندنی ئەم ئەرکە پیرۆزە دەبێ لەناو خەڵکدا بژین، لە کۆمەڵانی زەحمەتکێش و چەوساوەی خەڵک جوێ نەبنەوە. لە پێشەوە ئاگاداری وەزعی ژیان و بەرێچوون و خەباتی ئەوان بن و هەست بەئێش و ژان و ئازاریان بکەن. لە ژیانی ڕۆژانەی ئەوان ئیلهام وەربگرن و لەگەڵ تەجرەبە و زانستی خۆیان تێکەڵی بکەن و بیکەنە مایە بۆ نووسراو و شێعر.

شاعیر و نووسەری کورد دەبێ ئیمڕۆ قەڵەمی بەقازانجی زۆربەی گەلەکەمان بگەڕێ و

بەزمانێک بنووسێ جوتیار و کاسبکار تێ بگا. دەبێ زمانی شوان و گاوان و سەپان بزانێ، دەبێ بۆ زەحمەتکێشان بنووسن و ئەوان هان بدا بۆ خەبات. نووسین و شێعری ئەورۆمان تا ساکارتر و بێ گرێ و گۆلتر بێ، زیاتر خزمەت دەکا.

شاعیر و نووسەری ئیمرۆمان دەبێ شوێنەواری شاعیر و نووسەرە، پێشکەوتووەکانی جیهان موتالا بکەن و شتی تازە و نوێ فێربن و لە تەجرەبەی ئەوان کەڵک وەرگرن و بەرگی کوردی تەواوی لەبەر بکەن. شاعیر و نووسەری ئیمرۆمان دەبێ لە دژی ڕێوشوێنی کۆن و ناپەسند خەبات بکەن و لە کردەوەی دزێو ڕەخنەبگرن و ڕێگای ڕاستی ژیان بەخەڵک نیشان بدەن.

شاعیر و نووسەری کوردستان نابێ ئەوەندە بەرزەفڕ بن کە خەڵک نەیانگاتێ و لەژێرڕا تێیان هەڵبڕوانێ و لە قسەیان نەگا. لەبیریان نەچێ ڕۆڵەی ئەم گەلەن، لە باوەشی ئەو چیا و کەژەدا پەرەوازەبوون و دەبێ پاداشتیان بدەنەوە، پاداشتێکی مەعنەوی و بەکەڵک، پاداشتێکی جوان و ساکار، پاداشتێکی بەنرخ و بێ پێچ و پەنا.

بەداخەوە ئێستاش لە کوردستانی ئێراندا نووسینی کوردی تاوانێکی گەورەیە و بۆیەش ئەرکی گرنگ و گەورەی ئەدەبی لە ئەستۆی شاعیرەکانە. شێعر هاسانتر دەستاودەست دەکا، زووتر لەبەر دەکرێ و چاکتر بڵاو دەکرێتەوە و کەمتر بەڵگە دەداتە دەست دوژمن. ناڵێین ئەرکی شاعیرە پێشکەوتووەکانمان لە هەلومەرجی ئێستادا کە دیکتاتۆری باڵی ڕەشی بەسەر وڵاتەکەماندا کێشاوە، کارێکی هاسان و بێ مەترسییە. بەڵام هەر ئەو قسەی شاعیری گەورە و ئازادیخوازی تورک (نازم حیکمەت) وەبیر دێنینەوە کە دەڵێ: «ئەگەر من نەسووتێم، ئەگەر تۆ نەسووتێی، ئەگەر ئێمە نەسووتێین چۆن ڕووناکی لە تاریکی پەیدا دەبێ».

شاعیرە نیشتمانپەروەرەکانمان دەزانن گەلەکەمان ئیمڕۆ لە هەمیشە پتر پێویستی بەورینگەی خەمڕەوێن و ئاسمانی ئەوان هەیە. هەستی نیشتمانپەروەری و ئەرکی نەتەوایەتی و ئینسانی ناچاریان دەکا لە سزا و ئازار نەترسن و بێدەنگ دانەنیشن.

* ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ۳۰، سەرماوەزی ۱۳۵۲-۱۹۷۳

وەڵامێکی دۆستانە

دۆستێکی زانا و ورد و خۆشەویستم کارتێکی بۆ ناردووم و نووسیویەتی:

«ئەم غەزەلە جوانەی بەم شێعرە تەڕ و ناسکە دەس پێدەکا ئی کام شاعیری کوردە؟

هێندە بێزاری کە زانیومە بەزاری نایەوە

دوور لە باڵاکەت سەرینی ناهومێدیم نایەوە

من هێندە بەهۆش و گۆش نیم هەر شێعرێکی لێم بپرسنەوە بزانم ئی کێیە؟ بەڵام بەهەڵکەوت خاوەنی ئەم شێعرە دەناسم و تەنانەت دەزانم بە چ بۆنەیەکەوە گوتراوە.

چونکە ڕەنگبێ زۆر کەسی تریش بن نەزانن ئی کێیە؟ بەم وتارە جوابی دۆستەکەم داوە تا هەم ئەو وەڵامی خۆی پێ بگا و هەم خوێنەرانیش کەڵکی لێ وەربگرن.

ئەم غەزەلە بەهەڵە لە دیوانی نالیدا چاپ کراوە، بەڵام ئی ئەم شاعیرە بەرز و ناسک خەیاڵ و نەمرە نییە. بەڵکو ئی شاعیری ڕەنجەڕۆ و چارەڕەش مەلا ساڵحی حەریقە.

دیارە شاعیری سەر بەنەتەوە بێ بەش و زۆرلێکراوەکان بەختەوەر و کامڕەوا نابن. هیچ شاعیرێکی کورد ناناسین ژیانێکی خۆش و باشی ڕابواردبێ. بەڵام لە هەمووان چارەڕەشتر، لێقەوماوتر و هەژارتر حەریق بووە. ئەم شاعیرە مەزنە کە ئەگەر دیوانەکەی بەڕێکوپێکی کۆکرابایەوە دەمانزانی یەکێک لە شاعیرە هەرە باشەکانی کوردە، ژیانێکی زۆر تاڵ و تفت و پڕ لە کوێرەوەری ڕابواردووە، لە تەواوی ژیانیدا ئاهی خۆشی لە دڵی نەگەڕاوە. لە ساڵەکانی دوایی تەمەنیدا کوێر و کۆڵەوار و گردەنشین بووە و کەم بەختی پاش مردنیش یەخەی بەرنەداوە و بەنەناسراوی ماوەتەوە. بەشی زۆری شێعرەکانی فەوتاون و ئەگەر نەفەوتابن هیچ نەبێ چاپ نەکراون، ئەوی چاپیش کراون ئاداریان بەسەر پادارەوە نییە.

چەند ساڵ لەوەی پێش لاوێکی بەزەوق و شێعردۆست و زانا بەشی زۆری شێعرەکانی حەریقی کۆکردبۆوە، دەتوانم بڵێم ڕێکوپێک بوون و یەکێک لە شاگردەکانی هەرە زانای حەریقیش کە هێشتا مابوو یارمەتی دابوو منیش تەماشام کرد و لێی ڕازی بووم و حەریقیشم ناسی و پێم وابوو، باشترین شاگردی نالییە وەک بزانم نەیتوانی چاپی بکا، بەڵکو لەنێویش چووە. حەریق نەک هەر باشترین شاگردی نالی بووە، بەڵکو قوتابخانەی نالی بردۆتە موکریان و شاگردی باشی لەو مەڵبەندەی کوردستان پێ گەیاندوون، ئەدەب،

سەید ڕەشید، عەلی بەگی حەیدەری و سەیفی قازی کە خۆی خاوەنی قوتابخانەیەکی شێعرییە، هەموو شاگردی حەریق بوون. دەڵێن مشت نموونەی خەروارە ئەوە لە خوارەوە چەن شێعری بەنموونە دێنمەوە. جا دەچمەوە سەر باسەکەی خۆم:

چاوەکەم! دوێنێ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند
نەک نمەک گیر بم، بەمەرگی تۆ قەسەم هەر نەم دواند

یا:

ستوونی قامەتی ڕاگرتووە بۆ خێوەتی دینم
خودا بۆ توولی عومری، ئەو تەناف و دارە نەپسێنی

یا:

بەڵەک بوو کێو و سەحرا وەک دەڵەک خۆی دزیەوە زستان
زەیستان چۆن بەری خست ئیتفاقەن هێزی پێی نابێ

حەریق هەر لە هەڕەتی لاوەتی و فەقیایەتیدا سۆزی سۆفیگەری لە دڵدا هەبووە، کاتێ شاکارە بێ وێنەکەی نالی بڵاو بۆتەوە کە دەڵێ:

عیشقت کە مەجازی بێ خواهیش مەکە ئیللا کچ
شیرین کچ و لەیلا کچ، سەلما کچ و عەزرا کچ
فەرقی کچ و کوڕ ڕەوشەن، وەک فەرقی مەهـ و میهرە
ئەم فەرقی شەو و ڕۆژە وەک فەرقە لە کوڕ تا کچ
مەهـ مەهـ لە مەهی سادە یەعنی لە قەمەر لادە
هەم شەمس و سووڕەییا کچ، هەم زوهرەیی زەهرا کچ
بیبینە گوڵی ژاڵە، هەم بێ بەرە هەم تاڵە
قەد سەروو و سنەوبەر کوڕ، چاو نێرگسی شەهلا کچ
کوڕ وەک گوڵی گوڵزارە، ئەمما سەمەری خارە
وەک هەنگی چزووداره هەنگوێنی موسەففا کچ
کچ پەرچەمی چین چینە دوو مەمکی لەسەر سینە
وەک شانەیی هەنگوینە بۆ لەززەتی دونیا کچ
جەز لی سەمەروسایە، بۆ سەولەتی ئەعدا کوڕ
نەخلی سەمەری مایە بۆ دەوڵەتی دونیا کچ

کوڕ زیبی دەبستانە کچ شەمعی شەبستانە
بۆ بەزمی تەماشا کوڕ بۆ خەڵوەتی تەنها کچ
موو سونبوولی ئاشوفتە دوڕ دانەیی نا سوفتە
دەم خونچەیی نەشکوفتە تێ فکرە کوڕە یا کچ
کوڕ ئایینەیی حوسنی تا وەک کچە مەنزوورە
گرتی کە غوباری موو چینی کوڕ و مینا کچ
کوڕ تازە و تەڕ مادام سادە، وەکو خوشکی بێ
ئەمما کە ڕوا سەبزە دیبا کوڕ و زیبا کچ
بۆ شەربەت و شیرینی فینجانە لەسەر سینی
مەم توحفەیی توففاحی شەم عەنبەری بۆیا کچ
هەم گوڵبوونی بێ خارە هەم مەزرەعی ئەزهارە
هەم مەخزەنی ئەسرارە ئەسبابی موهەییا کچ
جەننەت پری ویلدانە خادیم هەموو غیلمانە
خانم کە تیان، حۆرین یەکسەر هەموو حەسنا کچ
گەر ئەشرەفی مەحبووبە یووسف کوڕی یەعقووبە
کچ بوو بەخەریداری یەعنی کە زولەیخا کچ
سەددیقی عەزیز هەروەک یووسف کە نەبی بوو کوڕ
سەددیقەیی مەعسوومە وەک دایکی مەسیحا کچ
بابێکی هەیە دونیا بۆ عەشقی مەجازی و بەس
(نالی) چییە؟ ئەو بابە ئادەم کوڕ و حەووا کچ

فەقێ سالّحی لاو جوابی داوەتەوە جوابێکی وشکە سۆفییانە کە تەنیا ڕەبەنێکی دێرنشین دەتوانێ جوابە جەنگی ئەم شێعرەی نالی بکا کە لەسەر بناخەیەکی زانستی ڕەوان شناسی داندراوە و فەلسەفەیەکی قووڵی تێدا گونجاوە. جگە لە هونەر و سەنعەتی شێعریەکەی کە گەیاندوویەتە ئەوپەڕی.

من جوابی فەقێ سالّح بەدرۆ و فریو نازانم. بەڵکە بەناشیانە و لاوانەی تێدەگەم. مرۆڤ لە سەردەمی لاوەتی و بێ ئەزموونیدا زۆر پابەندی بیروبڕوای خۆیەتی با

بیروبڕواکەشی دەگەڵ ئەقڵ و زانست و فەلسەفە زۆر یەک نەگرنەوە. وا دیارە حەریق لەکاتی جوابە جەنگی نالیدا زۆر لاو و بێ ئەزموون بووە و بەتەواوی بڕوای بەم قسانە هەبووە کە کردوونی. بەڵام گوتوویانە، شانامە ئاخرەکەی خۆشە. ئەو فەقێ ساڵحە بەگژ مامۆستایەکی زانا و خاوەن ئەزموونی وەک نالی دا هاتۆتەوە و گوتوویەتی:

عیشقت کە حەقیقی بێ، تالیب مەبە ئیللا کوڕ

هەم حەزرەتی لەولا کوڕ هەم یووسفی ئەولا کوڕ

عشیقێ کە بەقووەت بێ، مایل بەمورووەت بێ

نەمدیوە کە تالیب بێ، ئیللا کە تەلەب کا کوڕ

سەد حەیفە کە تۆ نالی بەم پیرییە مندالی

«بەم تەرزە لە عیشق ئەدوێی زیبا کچ و دیبا کوڕ»

بەم بیروبڕوای وشکە سۆفیانەوە خوێندنی تەواوکردووە و چۆتە خانەقای شێخی بورهان و بۆتە سالیک. سالیک لە خانەقا بەو کەسانەیان دەگوت کە بۆ هەمیشە لە خانەقا دادەنیشتن و خەریکی تاعەت و سلووک کێشان بوون و دەستیان لە دنیا هەڵدەگرت و ژنیان نەدەهێنا و بەڕەبەنی دەمانەوە. تەنانەت ئی وا هەبوون کە دەستیان لە ژن و ماڵ و کەسوکاری خۆیان هەڵدەگرت و بۆ هەمیشە یا بۆ ماوەیەکی درێژ لە خانەقا دەمانەوە.

بۆ کەسێکی وەک حەریق کە تەبیعیترین هەستی ئیسنانی بەعەیب داناوە و خۆشەویستی کچی بۆ پیاوێکی وەک نالی بەکاری منداڵانە ئەژماردووە جێگەی لەوەی باشتر کە قەت چاوی بەچاوی کچ نەکەوێ، باشتر چۆن وەگیرکەوتووە؟ حەریق لە خانەقا ماوەتەوە، لەکن شێخ ماقووڵ بووە، خەڵک ڕێزی لێ گرتووە، تا بۆتە مامۆستای تایبەتی کوڕە شێخەکان. بەڵام هەوەسی پیاوانە و تەبعی شاعیرانەی حەریق ئۆقرەی لێ بڕیوە، نەیتوانیوە وەک سەید ڕەشید، مام وسێن، مەلا حوسێن، مام جەعفەر، یار مەمەد، کاکی شفەڵی و مەحموود دۆشاو و دەیانی تر تا مردن بەڕەبەنی بژی و بێ ژن و هاوسەر هەڵکا. بەدزی شێخ ژنی هێناوە و ماڵی پێکەوە ناوە. دوو زمان لە هەموو دەور و زەماناندا هەن. ئەم خەبەرە بەگوێی شێخ گەیشتووە و حەریقی لە خانەقا دەرکردووە.

سەرەتای چارەڕەشی حەریق بەتایبەتی لە باری مادییەوە لێرەوە دەس پێدەکا، لەسەر کچ تووشی کوێرەوەری و دەربەدەری هاتووە، عیشقی مەجازی ئەگەر بۆ هیچ کەس موجازاتی نەبووبێ، بۆ ئەو هەیبووە. لە زمانی خۆی دەگێڕنەوە کە: «بۆ پەیداکردنی پارووە نانێک

هەموو شار و گوندەکانی کوردستان گەڕاوم جا نازانم سەرم بەهەموو ماڵێکدا کردووە یا نا؟».

پاش ماوەیەک دەربەدەری، پێش نوێژی مزگەوتی حاجی حەسەنیان، کە ئەو دەمی لە قەراغ شاری سابڵاخ و مزگەوتی هەژاران بووە داوەتێ. مزگەوتی نێوبراو چ مەلای زانای پێ ڕازی نەبوون. ئێستاش هەر کوڵکە مەلایەکی پێشنوێژی کوێرە دییەکی بدەنێ، پێشنوێژی ئەم مزگەوتە ناکا.

سەرەڕای ئەم هەموو سووکایەتی پێکردنە حەریق هەر سۆفی بووە و عەقیدەی بەشێخی بورهان هەر ماوە و نەگۆڕاوە. بۆیە ئەم غەزەلەی داناوە و بۆ سەید ڕەشیدی دۆستی گیانی بەگیانی و شاگردی خۆی و دەمڕاستی شێخی ناردووە. سەید ڕەشیدیش لە هەلێکی لەباردا بۆ شێخی خوێندۆتەوە، شێخ بەزەیی بەحەریقدا هاتووە و بەخشیویەتی. بەڵام هەرگیز جێی خۆی نەگرتۆتەوە. ئەوەش غەزەلەکەیە:

هێندە بێزاری کە زانیومە بەزاری نایەوە

دوور لە بالاکەت سەرینی ناهومێدیم نایەوە

بۆ پیاڵەی مەیلی لەیلی قەلبی مەجنوون قابیلە

شۆڕشی شیرین لە ناڵەی کۆهکەن فامایەوە

بولبولێکی خۆش نەوا بووم، بۆ نەوای دەوری گوڵت

کێ وەکو هود هود حیکایاتی سەبای گێڕایەوە؟

بۆ کەناری سەوزەیی دەوری گوڵی ڕووت شین دەکەم

خاکی کۆی عیشقم بەبێژنگی سەرم بێژایەوە

کەوتە نێو خەرمانی عومرم ئاگری توولی ئەمەل

سەد کەڕەت بارانی وەعزی لێدرا نەکوژایەوە

تیری موژگان، شیری ئەبرۆ، تاق و جووت دەنوێنێ پێم

تا بزانم ڕووحی شیرینەت چلۆن کێشایەوە

جێی نەزەر بوو حاشیەی زولفت لەسەر ئایاتی ڕووت

زۆر موتالام کرد، وەکو دەور و تەسەلسول مایەوە

تاقی میحرابی برۆت جێی نازە بۆ ئەهلی نیاز

سۆفی پێی وابوو کەچە، هێند کەر بوو خۆی گێڕایەوە

شەمعی خووبان پرتەوێکی شەمسی ڕووی تۆی لێ‌کەوت
هێند حەیا و شەرمی بەخۆیا هات بەجارێ توایەوە
گولبژێرێکی زەریفم کرد لەنێو باخی خەیاڵ
خۆزگە مەردێکی «ڕەشید» بۆ شێخی بخوێندایەوە

هیوادارم دۆستەکەم لێی ڕوون بێتەوە ئەم شێعرە ئی حەریقە و بەهەڵە ئاوەکی نێو دیوانی نالی بووە. دیارە بۆ کەسێکی زۆر شارەزای شێعری نالی نەبێ هەڵەکە زۆر زەق نایەتە بەرچاو چونکە وەک گوتم حەریق شاگردێکی زۆر باشی قوتابخانەی نالی بووە. بەڵام بەداخەوە دەبێ بڵێم غەڵەتێکی زۆر گەورە و دزێو لە ئاخر شێعری غەزەلەکەدا کراوە:

«ئەکل و شوربێکی زەریفم کرد لەنێو باخی خەیاڵ» بەڕاستی دەبێ پیاو چەن بێ زەوق بێ تا تووشی هەڵەی وابێ، ئەرێ ئەکل و شوربی نێو باخی خەیاڵ دەبێ چ تامێکی هەبێ.

١- من کچی حەریقم دیبوو کە پیرێژنێکی گۆج و ئیفلیج بوو. لە دیوی ژنانی خانەقا دەژیا و هەموو بەتایبەتی شێخ موحەممەدی کوڕی شێخ و سەید ڕەشید زۆریان ڕێز لێ دەگرت و پێیان دەگوت دێدە.

٢- جارێک حەریق هەجووی یەکێک لە کوڕەکانی شێخ عوسمانی تەوێڵەی کردووە، ئاغایەک بەناوی (اعظام الملک) لەسەر ئەوە ڕیشی تاشیوە. حەریق شکایەتی بردۆتە کن قازی عەلی مەلای وڵات، بەڕابەری قازی خەریک بوون ئاغاکەی تەمێ بکەن. لەو کاتەدا کوڕە کوردێک لە قەباغکەندی کچە ئەرمەنێکی هەڵگرتووە کە باوکی پیاوی ڕووسی تەزاری بووە. ئەم کارە پچووکە زۆر گەورە بۆتەوە و خەریک بووە شەڕی عوسمانی و ڕووس و دەوڵەتە مەسیحییەکانی لێ پەیدا ببێ.ساڵی کچی هەرمەنی مادە تاریخ بوو. مەسەلەکە ئەوەندە گەورە بوو، مەسەلەی حەریق لە بیر چۆتەوە. ڕۆژێک کابرایەک لە حەریق دەپرسێ ئەرێ مەسەلەی ڕیشەکەت چی لێ بەسەرهات؟ حەریق دەڵێ: بابەلێ ڕیشی من لە هینەکەی کچە ئەرمەنیدا ون بوو.

ئەزموونی شاعیریم

بەڕاستی نازانم چۆن هەستی گڕگرتووی دەروونی خۆم دەربڕم، نازانم بە چ زمانێک شوکرانەی چاکەی ئێوەی خۆشەویست ببژێرم. زمان و قەڵەم لە دەربڕین و نووسینی ئەو لوتفەتان لاڵ و کۆڵن.

ئەگەر لەبیرتان بێ لە بەشی دوایی سەرەتای دیوانەکەم «لە کوێوە بۆ کوێ»دا وام نووسیوە:

«لێرەشدا دەمەوێ شتێک بڵێم بەپێچەوانەی زۆر هونەرمەندی کورد، من لە نەتەوەکەی خۆم ڕازیم کەس تا ئێستا بێ حورمەتی پێ نەکردووم. داوای دراو و ماڵیشم لە کەس نەکردووە تا بزانم دەمداتێ یا نا؟ لە لێقەومانیشدا نانیان داومێ و ڕایان گرتووم، شێعریشم تەنیا بۆ دەربڕینی ئیحساسی خۆم داناوە و هیچ هەقم نییە منەتیان بەسەردا بکەم».

لە قووڵایی دڵمەوە بڕوام بەو قسەیە هەیە «کاتێک گەرای شێعرێک لە مێشکمدا دەگوورێ و ڕووداوێکی جیهان سەرنجم ڕادەکێشێ، کاتێک مەسەلەیەکی ژیان هەستی دەروونم دەهاروژێنێ، من بەپەلەم هەرچی زووترە ئەو هەستە دەربڕم، خۆم لەو تەنگەژە و گێژاوە ڕزگار بکەم و بحەسێمەوە، کەوابوو چ هەقم هەیە منەت لەسەر خەڵک بکەم و بڵێم شێعرم بۆ داناون».

لە ڕێگەی شێعر و نووسینەوە وەک تاکێک لە کۆمەڵ تەنیا توانیومە ئەرکێکی سەرشانم بەجێ بگەیەنم و لەباتی ئەوەی بەزمانی خوێندنم کە فارسی بووە، بەزمانی زگماکیم نووسیوە و ئەوەندەی لە دەستم هاتووە خزمەتی زمان و ئەدەبی کوردیم کردووە. ئەوەش ئەرکی نەتەوایەتی خۆمە و ئەگەر بەجێم نەگەیاندبا، لەکن ویژدانی خۆم شەرمەزار و ڕووزەرد دەبووم و دیسان هەقم نییە خەڵک منەتبار بکەم و چاوەنۆڕی پاداش بم. کەچی هەست دەکەم و دەبینم زۆر لە ڕادەی پێویست، زیاتر لەلایەن ڕۆڵەکانی گەلەکەمەوە ڕێزم لێ دەگیرێ هەر ئەم کۆڕە گەورە نیشانەی ئەوپەڕی ڕێزگرتنی ڕۆڵە پاکەکانی کوردە لە خزمەتکارانی پچووکی گەلەکەمان و دەبێتە هۆی پتر هاندانی ئەوان بۆ فیداکاری و گیانبازی پتر لە ڕێگای ئامانجی پیرۆزدا. لە (لە کوێوە بۆ کوێ)دا کەمێک ژیان و بەسەرهاتی تاڵ و پڕ لە کوێرەوەری خۆمم بۆ گێڕاونەتەوە.

دیارە لە بنی کوولەکەم نەداوە و لێفەم لەسەر هەتیوان هەڵنەداوەتەوە و ئەسکوێم لە

مەنجەڵ نەگێڕاوە. زۆر نهێنی گرنگ و ڕازی نەگوتراو هەر وا بەسەرمۆری لە سنگمدا ماونەتەوە و دەیانبەمە ژێر گڵ. ئەگەر ڕۆڵەی گەلێکی لێقەوماو نەبوومایە و لە کۆمەڵێکی دواکەوتەدا بەرێ نەچووبام. زۆرم لەو ڕازانەم دەدرکاند.

بەهیوام ئەگەر مەرگ بەربینگم نەگرێ و ڕۆژگار دەرفەتم بدا (لە کوێوە بۆ کوێ) بکەم بەکتێبێکی سەربەخۆ و پەردە لەسەر ئەو ڕازانە هەڵدەمەوە کە زیان و قازانجیان تەنیا بۆ خۆم دەگەڕێتەوە.

بەبیرم نایە بەمنداڵی قەت بیرم لەوەی کردبێتەوە کە بەگەورەیی ببمە شاعیر و نووسەر و ئەدیب، پێم خۆش بوو ببمە دکتۆر و ئەفسەر و شتی وا.

تا لە قوتابخانەی سەرەتایی بووم فەرقێکم لە نێوان دەرسەکانمدا نەدەکرد و لە ئینشا و ئیملا و حیسابدا دەرەجەی وەک یەکم دەهێناوە. بەڵام کە باوکم هاتە سەر ئەم ڕایە ئەگەر لە قوتابخانەی نوێدا بخوێنم بۆ دینەکەم زەرەرە دەبێ بچمە حوجرەی فەقێیان و ببمە مەلا و جێی باب و باپیرانم بگرمەوە و کەوای ئاودامێن لەبەر بکەم، مێزەری سپی ببەستم و سەڵتە و جوببە بپۆشم. گۆڕانێکی فیکریم بەسەردا هات کە باری ژیانیشمی گۆڕی.

نازانم ئەو زوڵمەی باوکم لێی کردم و نەیهێشت بەئارەزووی خۆم بخوێنم و پێی بگەم و بمکا بەمەندیل بەسەر و عەبا بەشان وای بەسەر هێناوم، یا هاودەمی و هاونشینی لەگەڵ ئەو مەلا و فەقێیانەی شێعری موتەنەببی و سەعدی و نالییان وەک ئاو لەبەر بوو. بەڵام نەیاندەزانی حەوت جار حەوت دەکاتە چەند؟ بەرەو دنیای شێعر و ئەدەبی بردم. بەکورتی بۆم ناچێتەوە سەریەک، بۆچی کە چوومە حوجرەی فەقێیان بەجارێک گۆڕام و ئاشقە شێعر بووم و لەباتی تەسریفی زەنگانی و عوامیلی گورگانی دەستم بەخوێندنەوەی شێعری خاقانی و قائانی کرد؟ بەڵام فەرقی شێعری باش و خراپم نەدەکرد. هەر شێعرێک کێشی سوارتر و قافیەی گرانتر بایە بەباشترم دەزانی.

قەدیم لە وڵاتی ئێمە کە منداڵیان لەبەر خوێندن دەنا لە پێشدا گوڵستانیان پێ دەگوت (دیارە هەر تەقەی لەسەری دەهات) و هیچی لێ تێ نەدەگەیشت. بەڵام من کاتێک دەستم بەخوێندنی ئەم کتێبە بەنرخە کرد، تەواوێک گەورە ببووم و پلەی خوێندەواریشم تا ڕادەیەک بەرەو ژوور چووبوو ماموستاکەشم زۆر باشی دەزانی و خۆی پێوە ماندوو دەکردم. خوێندنی گوڵستان و بۆستان دەرکی ئەدەبی فارسییان لێ کردمەوە.

لە شازدە حەڤدە ساڵیدا دەستم بەشێعر دانان کرد، چونکە زیاتر لەژێر تەئسیری شێعری فارسیدا بووم، بەفارسیم شێعر دەگوت، شێعرەکانم کێش و قافیەی تەواویان هەبوو، وشەی شاعیرانەشیان تێدا دەبینرا. بەڵام لاسایی کردنەوەی شێعری شاعیرانی پێشوو

بوون و هەست و عاتیفەی خۆمیان تێدا نەبوو.

بەمنداڵی ناوبانگی چەند شاعیری کوردی وەک نالی و کوردی و سالم و وەفایی و شێخ ڕەزام بیستبوو. بەڵام نایشارمەوە شێعری کوردیم زۆر پێ خۆش نەبوو و گاڵتەشم بەفۆلکلۆری ئەدەبی دەکرد. چونکە تا ئەو حەلە هەر لە شار و لە حوجرەی فەقێیان بووم. ئەوانەش هەر گاڵتەیان بەگوتەی نەخوێندەوار دەکرد.

ڕووداوێک گۆڕینێکی سەیری بەسەردا هێنام. تووشی زانا و ئەدیبێکی گەورە هاتم، ماموستا ئەحمەدی فەوزی یا مەلای سلێمانی خەڵکی ئەم شارە خۆشەویستە بوو، بەم ئاووهەوا خاوێنە پەروەردە ببوو. نازانم چۆن ئاوارەی وڵاتی ئێمە ببوو. لە کتێبەکەمدا نووسیومە:

«دەبێ بڵێم من دەسکردی فەوزیم ئەو هەڵی وەشاندمەوە و تێکی هەڵشێلام و سەرلەنوێ دروستی کردمەوە، ئەو دەرکی زانین و فێربوونی بۆ کردمەوە. ئەو ڕێگای ژیانی پێ نیشان دام. بێگومان ئەگەر نەچووبامە خزمەت فەوزی و لەکن ئەو ماموستایەم نەخوێندبا ڕێبازی ژیانم ئەو ڕێبازە نەدەبوو کە گرتم و پێیدا ڕۆیشتم و ئێستاش بەرم نەداوە. ئەو فێری کردم زەوقی ئەدەبیم چۆن تیف تیفە بدەم و مشتومالی بکەم، ئەو فێری کردم چۆن بنووسم و چۆن شێعر بڵێم، ئەو فێری کردم وڵاتەکەم خۆش بوێ و پێی هەڵبڵێم. ئەو حاڵیی کردم، کوردی زمانێکی ڕەوان و بەربڵاو و دەوڵەمەندە و دەکرێ ئەدەبێکی گەورە و دنیای پەسندی بێ، ئەو حاجی قادری کۆیی، نالی، کوردی، سالم، مەولەوی، حەریق، مەحوی و ئەدەب و وەفایی پێ ناساندم و شێعرەکانی ئەوانی بۆ شی کردمەوە. ئەو فێری ڕۆژنامە خوێندنەوە و ڕۆمان خوێندنەوەی کردم، ئەو دیوانی شاعیرە شۆڕشگێڕەکانی فارسی بۆ پەیدا کردم و هانی دام بیانخوێنمەوە و شتیان لێ فێربم. بەڵام سوێندی دام قەت بەفارسی شێعر نەڵێم، منیش ئەو سوێندەم نەشکاند».

هەر لەو سەروبەندەدا کە لە خزمەت فەوزی دەمخوێند ماموستایەکی دیکەشم هەبوو کە وشەی ڕەسەنی کوردی فێر دەکردم و بەیت و باوی فۆلکلۆری بۆ دەگوتم. سەید عەوڵای من لە دەروێش عەبدوڵڵای ماموستا (گۆران) -کە ئەویشم دیبوو هونەرمەندتر بوو، بەڵام من شاگردێکی ناسوپاس بووم و نەمتوانیوە شێعری بۆ بڵێم.

لە تەمەنی بیست ساڵییەوە بووم بەشاعیر زیاتر هەست و عاتیفەی خۆم دەخستە نێو شێعرەوە. بەڵام هێشتا دەستم لە گرانترین و بێ سوودترین جۆری شێعر، واتە تەخمیس شێعری شاعیرە مەزنەکان هەڵنەگرتبوو. ڕۆژێک ئاواڵێکم گوتی دەزانی ئەو تەخمیسانەی تۆ وەک چی دەچن؟ گوتم نا، گوتی: «وەک ئەوەیە نانی خۆت لەسەر خوانی خەڵک

بخۆی» . ئەو ڕەخنەیە وشیاری کردمەوە و دەستم لەو کارە بێ سوودە هەڵگرت و ئەو تەخمیسانەی کردبوومن نەمهێشتن هەرچەند هێندێکیان ناوبانگیان پەیدا کردبوو.

یەکەم شێعرم لە گۆڤاری گەلاوێژ دا بەناوێکی موستەعارەوە بڵاوکردەوە. شێعرێکی سیاسی ڕێکوپێک و ڕەوانە. ئەودەمی زۆرم شایی بەخۆ بوو کە شێعرم لە گۆڤاراندا چاپ دەکرێ. کەچی ئێستا خۆم لێ بێ ساحێب کردووە و نامەوێ کەس بزانێ ئەو شێعرە هی منە. جارێک مامۆستایەک دەیفەرموو سەرگروشتە و نموونەی شێعری شەش هەزار شاعیری کوردم (الی ماشاالله) کۆکردۆتەوە و خەریکم چاپی بکەم. ئەو بەشەی کتێبەکەی پێ نیشان دام کە لە بارەی شێعری شاعیرەکانی موکریانەوە دواوە. دیتم شێعرەکەمی بەتەواوی وەرگرتووە و چەند دێڕێکیشی لەسەر بیری بەرز و زمانی پاراو و خەبات و تێکۆشانی شاعیر نووسیوە. بەڵام مێژووی لەدایکبوون و مردنی شاعیری نەنووسیوە بەمامۆستام نەگوت ئەوە منم. تا شەش هەزارەکەی نەبێ بە(٥٩٩٩)!!!

دووەم شێعرم لە ژمارە (٢)ی نیشتماندا نیزیکەی (٣٣) ساڵ پێش چاپ کراوە و لەلاپەڕەی (٥٢)ی تاریک و ڕووندا دووبارە چاپ کراوەتەوە تەنیا شتێک لە شێعرەکانی ئێستامی هەڵداوێرێ ئەویش خۆ هەڵکێشانێکی لاوانە و ڕۆشنبیرانەیە. بەکچە کوردێک دەڵێم وەک ژاندارکی فەرانسەوی ڕاپەڕە. ویستوومە بەخەڵک نیشاندەم کە ئاگام لە مێژووی ڕۆژئاواش هەیە. دەنا هێنانی ناوی ژاندارک لێرەدا هیچ جێگای نییە.

هەرچەند لە شێعرەکانی پێشوومدا سۆزی شاعیرانە و خەمناکانە تا ڕادەیەک بەدی دەکرێ، بەڵام ئەو سۆزە لەپاش ساڵی ١٩٤٧ کە توندترین زەبرم لێ درا و گەورەترین موسیبەتم بەسەرهات لەتیفتر و گەرمتر و شاعیرانەتر کەوتە نێو شێعرمەوە، لە (بابردەڵە)دا کە ئەو ساڵی لە وڵاتی غەریبایەتی گوتوومە وا دەگەڵ بلبل دەدوێم:

منیش ئەی بلبلی شەیدا وەکو تۆم
وەها دوورم لە هێلانە و گوڵی خۆم
منیش وەک تۆ لە کیسم چوو گوڵی سوور
منیش هێلانەکەم لێ کراوە خاپوور
منیش بابردەڵەی بەر گێژەڵووکەم
دەمێک لەو قوڵکە، تاوێ لەو چڵوکەم
لە ئامێزی گەرم بێ بەش کراوم
وەکو تۆ تووشی ڕۆژی ڕەش کراوم

ژیانم پڕ لە ڕەنج و دەرد و داخە
ئەوە گیرسامەوە لەو کێو و شاخە
کەسێک ناپرسێ، نازانێ چلۆنم
لە یادان چوومەوە چیرۆکە کۆنم

ئەم سۆزە لە زۆربەی شێعرەکانی پاش ئەو ساڵەمدا هەیە و هەر بەتینتر بووە. لە **فرمێسکی گەش**، **گریانی نیوەشەو**، **بۆسەی ڕۆژگار**، **تەپڵی ئەماندا** بەرەو ژوور چووە. لە **شەوگاری تەنیایی** و **شەوی شاعیردا** بەجۆشترە. لەو شێعرانەی پاش **تاریک و ڕووندا**، لە **ناڵەی جودایی** و **ئێوارەی پایز** و **سازی ناسازدا** گڕی گرتووە. لە **فرمێسکی گەشدا** دەڵێم:

خۆشەویستی گۆشەیی تەنیایی هەر ئەژنۆکەمە
بۆیە ڕۆژ و شەو وەها گرتوومەتە نێو باوەشم
نابینی زەردە لەسەر لێوی کەسێ لەم شارەدا
گەر خەم و دەردی دڵی خۆمیان بەسەردا دابەشم

لە **گریانی نیوەشەودا**:

شەوانە گەر نەکەم ئەم شیوەن و ناڵین و گریانە
دەسووتێنێ وجوودم ئاگری ئەم جەرگە بریانە

لە **خونچەی سیسدا** کە شێعرێکی ڕەمزییە و لە شینی شەهیدێکی لاودا گوتراوە دەڵێم:

ناڵینی من بۆ خونچەیە
بۆ خونچە پەشێوە حاڵم
ئەم داخە لە دڵمدا هەیە
بۆیە هەمیشە دەناڵم
ئەو پێش پشکووتن سیس بووە
بەجوانە مەرگی مردووە

لە **بۆسەی ڕۆژگاردا** دەڵێم:

نیمە ئاواڵێ لە گۆشەی بێکەسیدا خەم نەبێ
چاکە ئەو لێرەش وەفای هەر ماوە سایەی کەم نەبێ
لاپەڕەی ژینم هەموو هەڵدەیتەوە تێیدا نییە
باسی فرمێسک و هەناسە و شیوەن و ماتەم نەبێ

لە هێلانەی بەتاڵدا:

نییـــە باکم ئەگـەر ڕاوچی شکاندوویەتی باڵـی من
ئەمە سەختە کەوا ناگاتە گوێی کەس ناڵە ناڵی من

شێعری وام هەن ئەم سۆزەشیان تێدا نییە و بۆ خۆشم لێیان ڕازیم:

من کە ناگـاتە هەفتـەیـەک تەمـەنم
بۆچی بگریم و بۆچی پێ نەکـەنم؟

***

وەبەر من ناهێڵێ لێرە، مەی و ساقی جەنابی شێخ
دەنا لەولا، شـەراب و حـۆری با هەر بۆ جـەنابی با
هەموو عـومری ئەبەد تێدا نییە خۆشی دەمێ مەستی
خـدر ئاوی حـەیاتی بۆ چ بوو فـێـری شـەرابی با

***

بەمندالـی لە لێـوی ئاڵـی تۆم ئەسـتـانـدووە مـاچێ
بەپیـریش لەززەتی ئەو مـاچە شیـرینەم لەبیـر ناچێ

***

پیـر و زورهانم و ئێـسـتـاش دڵەکـەم هەر دەیەوێ
سەر و مـاڵم بەفـیـدای خاڵ و خەت و پەرچەم کەم
داسـتـانی مـەم و زین کـۆنە کـچـێکم گـەرەکـە
شلکە ڕانی بگووشم بۆنی لە سـینە و مـەم کـەم

***

شـێـعـرێک وەک سێـبـەری بژانگ
وەکـو خـەرمـانەی دەوری مـانگ
ڕێکتـر لە گـەڕی ڕەشـبـەڵەک
خـۆشـتـر لە خـرمـژنی کـرمـەک
وەک شـەراب بگەڕێ لە خـوێن
خـەمـڕەوێن بێ و نەشـە بزوێن

شـێـعـرێک وەکـو دەریای بێ بن
گـــەرمـــتـــر لـە باوەشی ژن

***

هەتا کۆمتر دەبێ پشتم، پتر هەڵدەکشێ مینی ژۆپ
ئیـتـر دەسـتم بەداوێنی کـچی ئەم شـارە ڕا ناگـا

من لەمێژە غـرووری ئەدەبیم لە خۆمدا کوشتووە و هیچ بەماک و عەیبی نازانم یارمەتی فیکری لە ئاواڵ و دۆستانی خۆم وەربگرم، هەمیشە شێعر و نووسینەکانم بەدۆسـتانی لێـزانم نیشـان دەدەم و ڕەخنە و تێبـینی بەجێ بەوپەڕی سـوپاسـەوە قـبـووڵ دەکـەم. لەم ساڵانەی دواییدا بەتایبەتی زۆرم کەڵک لە هاوکاری دۆستانی شارەزام وەرگرتووە.

تا لە دێ دەژیام شێعرەکانم بۆ لادێییە نەخوێندەوارەکان دەخوێندەوە تا لەباری زمانەوەی لێیان دڵنیابم.

یەکێک لە تایبەتییەکانی شێعری من ئەمەیە کە نەرم و ڕەق و سۆزی ئەوین و فیکری سیاسی تێکەڵ دەکەم لە «شەنگەبێری» ، «مەتەرێزی شەرەف» ، «ئامێزی ژن» و «پەری شێعر» و «یادم بکەن» و «لەبیرم مەکەن» و «بناری هەڵگورد» و تەنانەت «شەوگاری تەنهایی» و «ناڵەی جودایی»دا ئەم کارەم کردووە، جا نازانم تا کوێ سەرکەوتووم!!!

مەسەلەی زمانیش بەگرنگ دەگرم و تێ دەکۆشم کام وشە ڕەسەنە بەکاری بێنم. ئەوەی بەئەرکی سەرشانی خۆم و هەمـوو ئەدیبێکی کـورد دەزانم، بەداخەوە من جگە لە زمـانی کوردی و فارسی چ زمانی دیکە نازانم. شارەزاییم لە ئەدەبی دەوڵەمەندی فارسیدا کەم نییە، کاتی خۆی زۆرم شێعری شاعیرەکانی فارس خوێندۆتەوە و کەڵکم لێ وەرگرتوون، شێعری شاعیرەکانی خۆشمان دەخوێنمەوە و کارم لێ دەکەن. پێم خۆشە شێعرێک بخوێنمەوە کە هەم ڕواڵەتی جوان بێ و هەم ناوەرۆک. بەڵام ئەگەر هەر لایەکیشی جوان بێ چێژی لێ دەکەم. وەک ئەم شێعرەی (نالی) کە هەم ڕواڵەتی جوانە و هەم ناوەرۆک:

دەورانیـــیـــە وەک هێلەگی سـەودا سـەری گـێـژم
بۆیە بەدەقـــیـــقی مـــەســـەلە هەرچی دەبێـــژم
هەر پەرچەم و پیـشـانیـیـە فـیکری شـەو و ڕۆژم
هەر گـــەردەن و زولفـــە ئەمـــەلی دوور و درێژم

یا ئەم شێعرەی شێخ ڕەزا کە هەر ڕواڵەتی هەیە و قسەیەکی خۆشە:

خواستی لێی ماچێ (ڕەزا)، زاڵمە نەیدایە گوتی:
ئەی خـوا لەم کـوڕە شـێـخـزادەیە چەند بێ ئەدەبە

بۆ خۆم هەمیشە خەریکم شێعرێک دابنێم هەر دوو دیوی جوان بێ، جاری وایە توانیومە تا ڕادەیەک سەرکەوم و جاری واش هەیە بەلایەکیان ڕازی بووم.

ناتوانم لە پێشدا نەخشە بۆ شێعر بکێشم. کاتێک ئیلهام لە شتێک وەردەگرم و (گۆران) گوتەنی خەیاڵێک مەستم دەکا و دەمەوێ بیخەمە چوارچێوەی شێعرێکەوە، ئەمە من نیم چوارچێوە هەڵدەبژێرم. بەڵکو خەیاڵەکەیە کە چوارچێوە و قالبی لەبار بۆ خۆی دەدۆزێتەوە. من قسەی بێ کێش با زۆر جوان و قووڵیش بێ بەشێعر نازانم. شێعر دەبێ کێشی هەبێ تا لە پەخشان جودا بکرێتەوە، جا قافیەی هەبێ یا نا هەر بەشێعر دەژمێردرێ.

ڕاستە قافیە شاعیری بێ دەسەڵات و کەم بین دەخاتە تەنگانەوە و دەبێتە بەرهەڵستی دەربڕینی هەست و بیری، بەڵام هەر قافیەش یارمەتی شاعیری خاوەن بەهرە و بەدەسەڵات دەدا بۆ دەربڕینی هەستی دەروونی بەوشەی جوانتر و شیرنتر. بەکارهێنانی تاقە کێشێک لە پایەی شاعیر کەم ناکاتەوە، بەڵام خوێنەر ماندوو دەکا.

هیچ گومان لە پایەبەرزی مەولەوی ڕۆمی و مەولەوی تاوەگۆزیدا نییە. کەچی من بەش بەحاڵی خۆم هەم لە خوێندنەوەی مەسنەوی و هەم لە خوێندنەوەی دیوانی مەولەوی ماندوو دەبم.

دیوانی شاعیران وەک باخچەی گوڵانن. گوڵی باخچە تا ڕەنگاوڕەنگتر بن تەماشاکەران زیاتر ڕازی دەکەن. منیش وەک مامۆستا (گۆران)ی پایەبەرز پێم وایە کێشە خۆماڵی و فۆلکلۆرییەکان، کە لە باوک و باپیرانەوە بۆمان بەجێ ماون باشتر دەگەڵ تەبیعەتی زمانەکەمان ڕێک دەکەون. هەر لە منداڵییەوە گوێم بەلایەلایەی دایکی کورد کە لەسەر ئەم کێشانەیە ڕاهاتووە و زمانم بە(هەلوور، بەلوور تەکامە) پشکووتوە کە ئێستاش نازانم مانای چییە؟

لە سەرەتای شاعیریشمەوە شێعرم لەسەر کێشی خۆماڵی داناوە (ئەمەگی گوڵان) (بلوێری شوان) (ڕۆژگاری ڕەش) (بەهاری کوردستان) لە شێعرە کۆنەکانی منن، بەڵام وەک خۆم بەوەزنی عەرووزییەوە نەبەستۆتەوە لە کێشە فۆلکلۆریەکانیشدا گیرم نەخواردووە.

گومانم لەوەدا نییە ئەگەر (شەنگەبێری)م لەسەر وەزنی عەرووزی دابنایە ئەم چێژەی

نەدەبوو و ئەگەر (گەرمەشێن)م لەسەر کێشی مەسنەوی مەولەوی نەگوتبایە عالەمێکم دەگەڵ خۆم نەدەهێنا گریان و ناڵە. بەکورتی من بڕیارم نەداوە لە کام قالبدا شێعر بگونجێنم لە شێعر دەگەڕێم خۆی قالب بۆ خۆی بدۆزێتەوە و ئارامی تێدا بگرێ.

ڕەنگە هیچ شاعیرێکی کورد بەزیندوویی سەری بەئەندازەی منی لەسەر نەنووسرابێ، پێم وایە ئەگەر دەزگای (هاوکاری) بێزار نەبووبا و بڵاوی نەکردبایەوە کە هیچی تر لەسەر تاریک و ڕوون چاپ ناکا، تا ئێستاش نووسین درێژەی دەبوو. زۆریان پێ هەڵگوتم، مەمنوونیان کردم، بەڵام خۆم لێ نەگۆڕا. جنێو! بەڵێ جنێویان پێدام، بەڵام نائومێد نەبووم.

زۆر شت لە ڕەخنەکان فێربووم، بەڵام شتی سەیریشم هاتە بەرچاو. ڕەخنەگرێک نووسیبووی لە دنیای تەکنیکدا ئیتر شێعری درێژ باوی نەماوە و بێ ڕەحمانە هەرچی شێعری درێژم هەبوو بەهیچی دانابوو. ڕەنگە ڕاست بێ و لە وڵاتە سەرمایەدارەکاندا کە دراو هەموو شتێکە کەم کەس وەختی هەبێ نەک شێعری درێژ بەڵکو هەر شێعر بخوێنێتەوە. بەڵام لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا کە وەختی کار دیاری کراوە و ساڵ بەساڵ لە دوایی دەدا وەخت بۆ خوێندنەوەی شێعری درێژ زۆرە. لە وڵاتەکانی دنیای سێهەمیشدا کام شێعری من زۆر درێژە وەختی دەستێک دۆمینە ناگرێ، سەیر ئەوەیە لەو سەروبەندەدا نامەیەکم لەلایەن دۆستێکمەوە پێ گەیشت کە لە وڵاتێکی هەرە بۆرژوازیدا دەژی و هەم دەخوێنێ و هەم کار دەکا. نازانم ڕاستی کردبوو یا نا، سوێندی خواردبوو کە سێ جاری تاریک و ڕوون خوێندووەتەوە. چونکە خەڵکی لادێیە زیاتر ئەو شێعرانەی بەدڵ بووە کە لەسەر ژیانی لادێ گوتراون. (ئارەق و تین)ی بەباشترین شێعری من دانابوو. نووسیبووی تا ئێستا شێعری وەک ئەم شێعرانەم نەخوێندۆتەوە:

من جووتیارم من جووتیارم
من دەگەڵ هەتاو هاوکارم
من بەئارەق و ئەو بەتین
دامان ڕشتووە بناخەی ژین
باسکی من و تیشکی ئەوی
بژێو دەستێنین لە زەوی
گەر جووتیار ئارەق نەڕێژی
گەر هەتاو تیشک ناوێژی

دانیشتووی نێو کۆشک و قەڵا
دەخـــۆن نانی گـــەڵا گـــەڵا ؟

ئارەق و تین شێعرێکی ئاماڵ درێژی منە. کە رەخنەگری ئێرە بەتاوانی درێژ بوون رەتی کردۆتەوە و لاوێکی کوردیش کە لە وڵاتی ئیمپریالیستیدا دەژی بەباشترین شێعری دەزانێ. کارم بەوە نەداوە قسەی کامیان راستە، دەگەڵ رەخنەگری ئێرەم، شێعر تا کورت بێ باشترە، بەڵام ئایا کورتی و درێژی شێعر بەدەستی شاعیرە؟ بێگومان نا. شاعیر دەبێ کوڵ و کۆی هەستی خۆی برێژێ، جا ئەو کوڵ و کۆیەی زوو بۆ دەرژێ یا درەنگ، بەدەس خۆی نییە.

سی و پێنج ساڵێک لەمەوبەر دەستی کچە کوردێکم لە کەلەبچەدا دی کە لە دڵی خۆمدا خۆشم دەویست بێدادی و ئەوین هانیان دام ئەم رووداوە بخەمە چوارچێوەی شێعرەوە. خۆم لام وابوو بەهەزار دێر شێعر ناتوانم هەستی خۆم دەربڕم. کەچی ئەم گڕە بەتینەی دەروونم بەتاقە شێعرێک دامرکا:

ئەسیری بسکی ئاڵۆزی کچە کوردێکی نەشمیلم
تەمـاشـاکـەن چ سـەیرێکە بەدەسـتی دیلەوە دیلم

بەڵام ئێستاش ناڵەی جوداییم بەو درێژییەوە پێ ناتەواوە و دەزانم کوڵ و کۆی دەروونی خۆم نەڕشتووە.

ئیلهامی شێعر بۆ من وەخت و ناوەختی نییە، جاری وایە بەڕێدا دەڕۆم یا سواری پاس بووم و شێعرم بۆ دێ زۆر جار لەنێو جێدا شێعرم بۆ هاتووە کە نەمتوانیوە بینووسمەوە و لەبیرم چۆتەوە بەڵام زیاتری شێعرم لە تاریکی و بێدەنگی نیوەشەودا خولقاون.

مرۆڤ هەرچەند بژی و هەرچەند فێربێ هێشتا کەم فێر بووە و زۆر شتی نەزانیوە. وردبوونەوە لە شێعری شاعیرێکی باشی کوێر ئەزموونێکی بەنرخی فێرکردم. لە شێعری ئەو شاعیرەدا وەسفی نەرمی سنگ و گەرمی هەناسە و بۆنی بسک و شیرینی ماچ و ناسکی لێو و تەنگی دەمی یارەکەی کراوە. بەڵام باسی چاوی کاڵ و لێوی ئاڵ و کوڵمی سوور و کەزی ڕەش نەکراوە. وەسفی شنەی با، هاژەی باران، بۆنی گوڵ و ڕەقی بەرد و تامی میوە هەیە ئەمما باسی شەپۆلی ڕووبار، بەرزی چیا، گەشی گوڵاڵە و زەردی خەزان نییە زۆر بەهاسانی لێرەدا دەردەکەوێ کە شاعیری واقیعی ناتوانێ ئەوی هەستی پێ نەکا بیکاتە شێعر.

(گۆران)ی مەزنی خۆمان وەسفێکی چیاکانی هەورامانی کردووە لە ترۆپکە هەرە

بەرزەکانی ئەم چیایانە بەرزترە، بەڵام کانی بەر تریفەی مانگەشەوی پێ لە دەریای بێ سنوور جوانترە.

لامارتین وەسفێکی دەریاچە دەکا کە بێگومان - بەزمانی فەرانسە - دیارە لە شەپۆلی دەریا بەتەوژمترە، کەچی کانی بەر تریفەی مانگەشەوی بەبەرچاودا نایە. هەر دوو لاش هەقی خۆیانە نە ئەم لە لێواری دەریا ژیاوە و نە ئەو لە بناری چیا. شاعیر هەر لەو شتانە ئیلهام وەردەگرێ کە لە دەوروبەری هەن، دەیانبینێ یا هەستیان پێ دەکا و لە نێوانیاندا دەژی.

ئەزموونی شاعیریش لە شێعریدا زۆر دیارە. ئەم ڕۆژانە من خەریکی بەراوردکردنی شیرین و خوسرەوی خانای قوبادی و (خسرو شیرین)ی نیزامیم یا ڕاستەکەی بڵێم خەریکم لەژێر سێبەری فارسییەکەدا شێوەی کوردی گۆران بزانم. لە وەسفی شەوێکی مەستی خوسرەودا بۆم دەرکەوت کە خانای کوردی دۆ نەدیو تا ئەو دەمەی ئەو شێعرەی گوتووە قەت دەمی لە شەراب نەداوە و شێخی نیزامی هاونشینی شا و شازادایان زۆر جار لەبەر مەستی و سەرخۆشی بەکۆڵ بردۆتەوە ماڵ.

زۆرم سەر یەشاندن. زۆرم «من، من» بەزاردا هات کە قسەی نەزان و خۆپەرستانە. بەڵام ئەگەر نەزانیش بم خۆپەرست نیم و باسەکە ئەوەی هەڵدەگرت. هیوادارم لێم ببوورن. دیسان لە کانگای دڵمەوە سوپاستان دەکەم و خۆشیتان بەئاوات دەخوازم.

ئاسۆگە

نووسەرانی بەڕێزی ڕۆژنامەی خۆشەویستی پاشکۆی عێراق!

بەداخەوە نەمتوانی زوو داخوازی ئێوە بدەمەوە. هیوای لێبوردنم هەیە. من ئەوەندە بەفیز نیم وەڵامی داخوازی دۆستان وە دوابخەم. بەڵام لەبەر دەردەداری و لەش بەباری قەڵەمم ڕۆناوە، کاغەزم ڕاموسیوە و ماڵ ئاواییم لە دنیای ئەدەب و هونەر کردووە. زۆر شێعر و نووسینی ناتەواوم هەن کە جارێ وازم لێ هێناون.

کچ و کوڕە خۆشەویستەکانی کورد زۆر نامەی جوان و پڕ سۆزم بۆ دەنووسن کە ناتوانم جوابیان بۆ بنووسمەوە، دەترسم وا بزانن من لە بورجی عاجدا دەژیم و فیزم ناهێنێ دوو دێریان بۆ بنووسم. کەچی من خۆم دەناسم و دەزانم زۆر لەوەی بچووکتر و کەمترم کە ڕۆڵە پاکەکانی نەتەوەکەم ڕێزم لێ دەگرن. بەڵام بێ بڕستی و کەم بڕشتی ڕووزەردی ئەوانم دەکا.

ویستووتانە بیرەوەرییەکی خۆمتان بۆ بنووسم. بەڵام تا ئێستا کام کەسی ڕۆژهەڵاتی لە خۆی ڕادیوە بیرەوەرییەکانی خۆی وەک (ڕۆسۆ) بنووسێ، تا من بوێرم. هەرچەند لام وایە ئەویش ئیعترافاتی تەواوی نەکردووە. چونکە ژیانی هەموو کەس دەمی وای تێدا هەیە کە ڕووی نایە بۆ نیزیکانی خۆی بگێڕێتەوە تەنانەت دەیەوێ لەبیر خۆشی بەرێتەوە.

من ژیانێکی پڕ کوێرەوەری و سەختم ڕابواردووە ئەلئان نامەوێ بەبیرەوەری تاڵ و تفت بتانکەمە شەریکی خەمی خۆم لە شێعرێکمدا نووسیومە:

«شینم گەلێ گێڕا خۆشیم کەم دیوە
شادی دەڵێن هەیە، بەڵام نەمدیوە
هەڵوەدا بووم لە دووی پەری ئازادی
تووشی نەبوم نەلەودیو نەلەم دیوە»

لە (لە کوێوە بۆ کوێ)دا تا ڕادەیەک خۆم بەخەڵک ناساندووە. با بیرەوەری ئەوەتان بۆ بگێڕمەوە. چۆن هاتمە سەر ئەوەی بەسەرهاتی خۆم بنووسم. هێشتا وا پیر و کەنفت و کەلەلا نەبووبووم و ڕەنگی مردووانم لەسەر نەنیشتبوو. جارێک کابرایەک کە نموونەی نووسینم دیبوو و دەمزانی ئەم گومبەزە چ شەخسێکی تێدا؟ هاتە لام و کاغەز و قەڵەمی دەرهێنا و خۆی ئامادەکرد پرسی:

«ناوت چییە؟ باوک و باپیرەکانت ناویان چی بووە؟ کەی و لە کوێ لەدایک بووی؟»

زانیم ئەم کابرایە دەیەوێ لەسەر کەوڵی من نانێ بخوا؟ پێ کەنیم و گوتم:

«مامۆستا! ئەدی بۆ نافەرمووی کەی کۆچی دوایی دەکەی؟»

ئەوە هانی دام سەرگورشتەیەکی کورت و پڕ پێچ و پەنای خۆم نووسی. شەوێک دۆستێکی زۆر خۆشەویستم گوتی: «هێمن! نەحلەتی خوات لێ بێ ئەگەر (لە کوێوە بۆ کوێ) تەواو نەکەی» گوتم برا: «من لەتۆ باشتر دەزانم چەن بۆشایی لە نووسینەکەمدا هەیە، بەڵام وەزعی سیاسی و کۆمەڵایەتی لەوەی زیاتری هەڵنەدەگرت. ئێستاش لەبەر کەم هێزی کارم بۆ ناکرێ. ناهومێد نیم. بەڵکو توانیم زۆر شتی دیکەی لێ زیاد بکەم بەڵام دڵنیام قەت تەواو نابێ».

با ئەوەشتان بۆ بنووسم ئەم ڕۆژانە دەسنووسێکم دی بەسەرهاتی چەند شاعیری کلۆڵی کوردی نووسیبوو. هێندێکیان دەناسم و دەزانم درۆی چۆنی بۆ هەڵبەستوون. منیشی بەسەر کردبۆوە. بڕوام پێ بکەن ئەم نووسەرە بەڕێزە هەرگیز منی لە نزیکەوە نەدیوە و نامناسی. کەچی نووسیویەتی «هێمن لە زمانی عەرەبیدا زۆر شارەزایە». ئەوانەی دەمناسن دەزانن من عەرەبی هەر نازانم. بیرم کردەوە بەزیندی سەری ئاوام لەبارەیدا بنووسن دەبێ کە لاقم درێژ بۆوە چ بنووسن؟

هەلم بۆ هەڵکەوتووە وەڵامی ڕەخنەگرێکی ورد و باش بدەمەوە کە گوتی: پاشماوەی گیانی چینایەتی لێت نەگەڕاوە لە پێشەکی تاریک و ڕووندا ناوی ژنەکەت بنووسی. ڕەخنەیەکی یەکجار ورد و بەجێ بوو کورد گوتوویەتی: «خوویەکی بگری بەشیری تەرخی ناکەی بەپیری» ئێستاش نەچووە بچێ ژنەکەم ناوی «ئایشە»یە یادی بەخێر.

١٩٧٧/١٠/٢١

کورد بۆ گشتی شاعیرە؟

ئەم جیهانگەڕ، ڕۆژهەڵاتناس، جوغرافیازان، مێژوونووس و تەنانەت فەرماندە دڵڕەق و خوێن خۆرانە و دیپلۆماتە فێڵەزان و چاونەزێرانەی بۆ هەر مەبەستێکی زانستی و هەر کارێکی لەشکری و سیاسی ڕێیان کەوتۆتە خاپوورە وڵاتی کوردستان، ئەم مەڵبەندە سەیر و سەمەرەی جیهان و کوردی لێقەوماو، زۆرلێکراو و پاشکەوتوویان دیوە و ناسیوە و چاک و خراپ، ڕاست یا درۆ، دوژمنانە یا دۆستانە شتێکیان لەسەر نووسیوە و هەموو لەسەر ئەم دیاردەیە یەکدەنگن کە «کورد گشتی شاعیرە».

من ناوێرم وا بەڕاشکاوی ڕای خۆم دەربڕم و وشەی گشت بەکاربێنم، بەڵام دەوێرم وەباڵیان بۆ بکێشم و بڵێم ڕاست دەکەن و کەم کورد هەیە شتێکی بەناوی شێعر نەگوتبێ تا خەڵک پێی نەبێژن «شەندە لە مەندە کەمترە».

نابێ وا بەساکاری بڕوانینە ئەم دیاردەیە. ڕەنگبێ هەروا بەخۆڕایی نەبێ کە کورد ئەوەندە شێعر دۆستە. ئەم دیاردەیە پەیوەندی دەگەڵ مەڵبەندی ژیان و چلۆنایەتی باری ئابووری، سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی دانیشتووانی کوردستاندا هەیە.

ڕاستە کوردستان گەرمەسێری قاقڕ و کڕاڵ و ڕووتەن و دەشتی بەیتوون و بیڕوون و کاکی بەکاکی، بێ ئاو و کەم باران و دزێویشی هەیە. بەڵام بەشی هەرە زۆری ئەم مەڵبەندە، جوان و دڵگر و هەست بزوێنە. چیا سەربەرز و گەردنکێشەکانی کوردستان کە دوندیان دە جەرگی ئاسمان چەقیوە، سەرنجی هەموو ڕێبوارێک بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن، ئەم کەڵە پیاوانەی لە گیانی خۆیان ببوورن و بەچنگە کڕکە بگەنە ترۆپکی ئەم چیایانە، گەواڵە هەوران لەژێر پێی خۆیاندا بەدی دەکەن. هەوای سازگار و بێ خەوش و ئاوی زوڵاڵ و سارد و ڕوونی ئەم کوێستان و کەویانە، نواڵە زەنوێرەکان وا دەخەملێنێ، گوڵە جوانەکان وا دەپشکوێنێ و گیاوگژی مێرگە بژوێنەکان وا تێک دەچڕژێنێ کە باشترین شاعیریش لە وەسفی ئەواندا دادەمێنێ. خۆ باسی هۆبە و هەواری باسەفا، شمشاڵی شوان بگرە و بەردەی کابانی نازدار و شەنگەبێری کێل گەردن لە داوێنی کوێستان، کوا بەزمان و قەڵەم تەواو دەبێ، سیرەی سەقر و هەڵۆ، قاسپەی کەوی کوڕادە خواردوو، ورینگەی بولبولی سەرمەست، جریوەی چوڕە و چۆلەکە، مۆسیقایەکە کە کوێرانیش لە بەزمی بەهار بێ بەش ناکا، لێڕ و جەنگەڵی کوردستان بەو هەموو زوڵمەی لێی دەکرێ هێشتا فێنکایی دڵانە، کێڵگە و دەشت و کانیاو و ڕووبار و زێ و زناوی ئەم وڵاتە وشکەسۆفیش دەخاتە

گۆرانی چ دەگا بەشەوگەڕی دڵتەڕی سەوداسەری دەنگ خۆش.

زارۆکی کورد دەگەڵ هاوێژرا سەر پشتی لانک و بەدەسرازە پێچرا و سەرسینگەی پێ دادرا، گوێی بەئاهەنگی بلاوێنی لایی لایی دایکی زەحمەتکێش و هەژاری کورد ڕادێ. کە گیانی لە چەنگ نەخۆشی منداڵانە کە بۆ خۆتان دەزانن چۆن کۆرپان لەبەر دایکان دەڕفێنن ڕزگار بوو، زمانی بە«حلوور بلوور تەکامە» ڕادێ کە گەورەتر بوو چ کچ بێ و چ کوڕ لەنێو زبڵ و زاڵ و پەین و پاڵ «حیلانە» دەکا و دەڵێ: «ئەمن و تۆ منداڵین، بەجووتەی دەسماڵین، لەنێو پەین و پاڵین» هەر دەستی داری گرت، دەچێتە بەر دەسلەوەڕ، بزن و مەڕی شەل و نەخۆش و ئەم بەر ئەوبەر شەڕە باڵۆرە دەکا.

کەم کچی وا هەیە کە گەیشتە دەوروبەری خۆناسین بچێتە بەر ئاژەڵ، هەرچەند بوختانێ ناکەم بەچاوی خۆم دیومە قەیرە کچ نەک هەر بەڕۆژی ڕوون بەڵکو بەشەوی تاریک چۆتە بەر مەڕ و شێوەخوار و شەوێنی داوە و ئاخری مەڕی باوکی لەچەری لەسەر حەوشە بەجێ هێشتووە و ڕەدواکەوتووە. بەڵام شتی وا کەم هەڵدەکەوێ. وەنەبێ کچ کە نەچووە بەر ماڵات بحەسێتەوە، نەخێر شیاکە ڕشتن، حەوشە ماڵین، تەپاڵەکردن، لیژەدەوە لێدان و دەوەڵان دانان کاری هەرە سووکنی، دەسکەنە، کێشە، گێرە، خۆیان ماڵین، باڵەکەو و گێژەو دەگەڵ باب و برایان دەکا. مەڕ و بزن و مانگا دۆشین و پەنیر کوشین و لۆرک و شیرێژ کوڵاندنەوە و مەشکە ژاندنیش دەگەڵ دایک و خوشکان فێر دەبێ. هێشتا ئەستێرە بەئاسمانەوە هەن هەڵدەستێ و ماستی جمک لە مەشکەی گاوس دەکا و وەبەر گوڕمانی دەدا و بەو حاڵەوە دەس لە شێعر هەڵناگرێ و پێی هەڵدەڵێ:

مەشکە بژێ بەیانە
شەدە ڕەشمان میوانە
قەدری لەسەر چاوانە
مەشکە سوورێم نەژاوە
وەکەف و ڕۆن گەڕاوە
کابانم لێ تۆراوە
مەشکەم مەشکەی مانگایە
لۆلەپ لە دار خورمایە
شلقەی گەییە بەغدایە
مەشکەم مەشکەی گاڕەشی

هەڵمان دا لە گاگەشی
مەشکەم مەشکەی لە بڵیندی
لە دەرکی دەوڵەمەندی
لە خرینگەی بازیبەندی

ئەم شێعرانە و زۆر لەوانەش جوانتر دەڵێ تا مەشکە دەژێ و بەرەمەشکە ڕۆ دەکرێ، ئەم کیژە مەشکەژێنە دەگاتێ، باوکی یا ژن بەژنەی پێ دەکا و یا شیربایی وەردەگرێ، نۆشی گیانی نەبێ، ڕەنگبێ بۆ یەکەم جار شەوی خەنەبەندان دەستەخوشکان خاوێنی بکەنەوە و چڵک و چەپەری لە لاق و لەتەر و مەچەک و زەندی دامالّن و بەقەولی خۆیان بیرازێننەوە و تارای سووری پێ دادەن و کە بووکنی هاتن بیبەن. دیسان شێعر سەرهەڵدەداتەوە و شایەر دەڵێ:

نایەتە دەر نایەتە دەر، بووک یاخییە و نایەتە دەر
لە چیمەنان، لە چیمەنان، بووک یاخییە و نایەتە دەر
دایکی بووکێم دەکورکێنێ، بووک یاخییە و نایەتە دەر

مانگی هەنگوین و شتی وا کە لە شاران ئێستا باوە لە لادێ نییە، بووک ئەوپەڕی سێ ڕۆژان لە کاروباری ماڵێ مەعاف دەکرێ، دووبارە، سەوەی ڕیخ ڕشتن، لۆلەپ و دوژەنگی مەشکە، وێژینگی گێژەو لە خزمەتی دان، سەرباری ئەوە پرتە و بۆڵەی خەسوو، تەوس و لاتاوی دش و چەمۆڵەی هێوەر ژنیشی دێتە سەر، دیسان بووکی تازە پەنا دەباتەوە بۆ شێعر کە پێویست ناکا نموونەیان بێنمەوە.

هێندەی پێ ناچێ ئەویش دەبێتە دایک و بەمندالّەکەی هەڵدەڵێ، بەپێی تەمەنی ناوی دەگۆڕێ: دێد، خات، یای، پوور، دایکە و نەنەی پێ دەگوترێ. ئەو کچۆڵەی حێلانەی دەکرد و شێعری بەپێکەنینەوە دەگوت کە کوڕیان بەئیجباری دەگرت دەردی دڵی خۆی بەشێعر دەکا و دەڵێ:

هەڵنەگری هەی هەڵنەگری لە پەهلەوی زوڵم و زۆر
ڕەببی شاپوور شای بمرێ هێنامە ئەحمەدی کۆر

یا:

کوڕم گەورە کرد بەقەندی شاری
ڕەزا شا بردی لە بۆ ئیجباری

تەنانەت کە زۆر پیر بوو لە شینگایاندا شینگێڕی دەکا و بەشێعر بەمردوو هەڵدەڵێ: خەڵکی بەتاڵانی دەچۆوە، مەڕە، بەرانە، یەختەیە، شەکە، ئەمن بەتاڵانم چۆتەوە بەژنی باریک و قەدی زراو و چاوی دەبەڵەکە.

کەوابوو ژنی کورد دەگەڵ شێعر دەژی تا گڵەبانی چاوی دەکرێ. هەروەها ئەم کوڕەی کە بەمندالّی دەگەڵ کیژەکە حێلانە و شەڕە بالۆرەی دەکرد کە دەستی پاشبارەی گرت و توانی هۆگانێک وەسەرەوە بدا دەکەوێتە زەحمەت کێشان. بەدەنگی بەرزی خۆی و باوک و باپیری گاڕەش و گابەش بەنەقیزە تێیان دەوەژێنێ و دەڵێ: بارە، خەتە، هەڵێنە هۆ وەرە بەقوربانت بم، کە گای وچان دا دەنگی خۆش بێ یا ناخۆش گۆرانی دەڵێ:

بریا دەرزی بام تیژ و تەنک بام
دەروازەوانی سینگ و مەمک بام

هەواکەی دەگۆڕێ و دەبێژێ:

هەڵم گرن ئەوبەر ئەوبەر
بمبەنە ماڵە باب نۆکەر
شینم بۆ بکەن شەدە بەسەر

دەیکاتە ئایشیلێ مامان و دەڵێ:

بە هەوران بەهارە
دەیخوێنن کۆلارە
یارکۆڵەم لێ دیارە

***

چەند نوکتەیەک لەبارەی مێژووی ئەدەبی کوردییەوە

ڕۆژێکی هەرە گەرمی هاوینی مەهاباد بوو، دەگەڵ کۆنە دۆستێکی خۆشەویست، قسە خۆش، خوێن شیرین، ڕەزا سووک و ئەدەبدۆست و لێزانم دانیشتبووین، کەس ئاگای لە دڵی کەس نییە. منیش نەمدەزانی ئەم دۆستەم کە ماوەیەک بوو، یەکترمان نەدیبوو چەند بەدیداری من شاد بوو. بەڵام من بەدیتنی ئەو، دڵم فێنک بۆوە، کوڵ و کۆی دەروونم دامرکا و خەم و پەژارەی چەند ساڵی تەمەنم ڕەوی.

لە ژوورە گەرمەکەمدا کە هەرگیز پانکە و کوولێری بەخۆوە نەدیوە، لە تەنیشت یەک دانیشتین و گەرمی قسان بووین، قسەمان لە گرانی، کۆپین، لە کەسادی بازاڕ، لە نەفرۆشانی هێندێک شت و لە ڕمێن و برەوی شتەکانی دیکە نەکرد. باسی ئەنگڕان و هەڵمسان و دەوڵەمەندبوونی بەعزە کەسێک و داماڵان و هەژاری و نەداری بەعزێکی ترمان بەزاریدا نەهات. تەنانەت لە جووت و گا، جۆگە و جۆماڵ، بەند و بناوان، باخەوانی و شوانی و گاوانی کە تا ڕادەیەک سەرمان لێ دەردەچوو نەدواین.

ماوە تەنگ بوو، ڕۆژ درەنگ بوو، دەبوو زوو لێک جوێ بینەوە. بۆ بیستنی ئەو چەشنە قسانەی لەسەرەوە باسمان کرد ماوە زۆرە، ڕوو لە هەر شوێن و ماڵێک بکەی باس هەر ئەو باسەیە.

دەسمان کرد بەباسی ئەدەبی. چ بکەین هەردووکمان ئاشق بووین، نەخۆش بووین، نا نا گێل و گێژ بووین! کەسێک وەک ئێمە نەخۆش و ئاشق و گێژ و گێل نەبێ، دەزانێ شێعر و شاعیری و ئەدەبدۆستی لە کوردەواریدا بەهیچ دەور و زەمانان نەبۆتە نان و ئاو. بەتایبەتی بۆ ئەو دوو کەسە جگە لە ئاوارەیی و دەربەدەری و چەرمەسەری چ سوود و قازانجی نەبووە.

با فیش و درۆ و دەلەسە نەکەین، ئێمە ئێستاش مێژووی ئەدەبییەکی ئەوتۆمان نییە جێی متمانە بێ. بۆ نموونە نالی شاعیری گەورەی کورد ڕەنگبێ دیوانەکەی لە هەموو شاعیرێکی تری کورد پتر چاپ کرابێ. بەتایبەتی مامۆستا مەلا کەریم و کوڕەکانی ئەوپەڕی زەحمەت و ڕەنجیان لەسەر دیوانەکەی کێشاوە و ئەوەندەی هێزیان پێ شکاوە شێعرەکانیان شی کردۆتەوە، بەڵام بۆ ناساندنی خۆی هیچ بەڵگە و سەرچاوەیەکی بڕوا پێکراومان گیر نەکەوتووە. بەڕاستی من بۆ خۆم زۆر سوپاسی ئەو باوک و کوڕانە دەکەم.

ئەگەرچی لە هەڕەتی لاوەتییەوە خەریکی تێگەیشتنی شێعری نالی بووم، بەخوێندنەوەی

کتێبە بەنرخ و نایابەکەی ئەوان پتر مانام لە شێعرە وردەکانی هەڵکڕاند. ئەوی هێشتا تاریک ماوەتەوە و بەوتووێژی کاک عەزیز و شێخ تەهاش ڕووناک نەبۆتەوە، ژیان و سەرگورشتەی ئەم شاعیرە مەزنەیە. ئەگەرچی دەڵێ: «لێوی تۆ ئاوی بەقا من خدرم» من دوودڵم ناوی خدر بووبێ. چونکە بۆ ئەو کەسەی کە شاعیرە سەد داوی ناوەتەوە. ئەوی شاعیریش بێ دەزانێ ئاوی ژیان و خدر پێکەوە پەیوەندییان زۆرە و بە چی دیارە ئەوەش یەکێک لەم داوانە نەبێ کە ناویەتەوە. گریمان ناوی خدر بووبێ، باوکیشی ئەحمەد شاوەیس بووبێ، ناوی دایکی چییە؟ کام قورئان و کتێبی پەڕزەردمان لەدەس دایە، نەک ڕۆژ و مانگ بەڵکو ساڵی لەدایکبوونی ئەویان لەپشت نووسرابێ؟ دەزانین لە کوردستانی ئازیز تەرەبووە، سەری خۆی هەڵگرتووە و ڕۆیشتووە. ڕوونە بەخۆشی خۆی نەڕۆیشتووە چونکە بەئاشکرا دیارە زۆری پەرۆشی وڵاتەکەی بووە. جگە لەم دوو شێعرانەی کە تاسەی خۆی بۆ دیتنەوەی وڵات و دیداری دۆستان تێدا دەربڕیوە لە شێعرە ئاماڵ درێژ و پڕ سۆز و کوڵەکەیدا:

قوربانی تۆزی ڕێگەم ئەی بادی خۆش مروور
ئەی پەیکی شارەزا بەهەموو شاری شارەزوور

ئەوپەڕی هەست و سۆز و پەژارەی خۆی دەربڕیوە و سەلماندوویەتی دەردی غوربەت چ دەردێکە؟ لەم دوایانەدا بۆتە باو و دەڵێن و دەنووسن لەو قەسیدەدا کە نالی بۆ سالمی ناردووە وای گوتووە. بەڵام چۆن دەتوانن بسەلمێنن ئەم شێعرەی بۆ سالم ناردووە؟ دیسان تەماشای شێعرەکە بکەنەوە بزانن نالی تا قافیە مەودای داوە باسی شارەزوور، بەتایبەتی سلێمانی خۆشەویستی کردووە، تەنانەت ڕیشی زووری کاکە سووریشی لەبیر نەچۆتەوە. بەڵام ناوی سالمی نەبردووە کە وا بوو، ئەوە سالمە ئازایەتی کردووە و جوابی نالی داوەتەوە. بەڵێ بەڕاستی ئازایەتی کردووە: یەک وێراویەتی جوابە جەنگی نالی کردووە کە کاری هەموو کەس نەبووە و پایەی شاعیری خۆی بردۆتە سەر، دوو، پەژارە و داخی دڵی لە نەمان و بنەبڕ بوونی بنەماڵەی بابان دەربڕیوە و سێ ئازایانە زوڵم و زۆری بڵحە ڕۆمییانی ڕوون کردۆتەوە و چەند بەکوڵ و سۆزەوە دەڵێ:

زستانی ئەووەڵێن بوو، دڕا بەرگی شێخ هەباس
ڕۆمی ئەوەندە شوومە، لە شەخسیش دەدا زەرەر

دیارە سالم ئەو شێعرەی ناردووە بۆ شام تا بەدەس نالی بگا. بەڵام ناحەقم نییە بڵێم بەچی دیارە نالی نیشتەجێی شام بووە؟

«بۆ موڵکی شامە نامەیی من سوویی نالییە»

وێدەچێ ئەو وەختە نالی لە شام بووبێ. بەڵام چوونی نالی بۆ ئەستەمبووڵ جێگای گومانە، چ دەگا بەوەی لەوێ ژنی هێنابێ و ژیانی ڕابواردبێ و هەر لەوێ مردبێ و لە فلان گۆڕستان نێژرابێ، گومانی تێدا نییە نالی چۆتە حەج و زیارەتی مەدینەی کردووە و شێعرناس دەزانێ و تێدەگا چۆنی بەبیابانی بێروونی بێ ئاو و گیای عەرەبستان هەڵکوتووە، چۆن سەنای خوا و خۆشەویستی خوای بەجێ هێناوە و دەگەڵ ئەوەشدا چەند مەزڵوومانە و هەژارانە و کوردانە چارەڕەشی و بێ بەشی کوردایەتی خۆی هەر لەبیر نەچۆتەوە و دەڵێ: «کوردی دەوری شارەزوورم».

زۆر دوور ڕۆیشتم. بۆ باسی حەریق ئەو شاعیرە مەزنە کە مەکتەبی شێعری نالی هێنا موکریان و لەو مەڵبەندە هەر کەس شێعری کوردی گوتووە یا دەڵێ بێ ئەم لاو ئەولا لەوی فێربووە، نەکەم؟ تا ئێستا چی لێ نووسراوە و گوتراوە بەکەڵک بێ؟ من بۆ خۆم لەسەر ئەو شاعیرە گەورەی کە غەزەلی وەک:

هێندە بێزاری کە زانیومە بەزاری نایەوە

دوور لە بالاکەت سەرینی ناهومێدیم نایەوە

یا:

چاوەکەم دوێنێ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند

نەک نمەک گیر بم، بەمەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند

گوتوە، هەر ئەوەندە دەزانم، ناوی مەلا ساڵح بووە، نیزیکەی چەرخێک لەوەی پێش لەو دیوڕا هاتۆتە ئەم دیوە لە خانەقای لووساوکان یا خانەقای شێخی بورهان گیرساوەتەوە و زۆری عاقیدە بەشێخ بووە. نازانم لە کوێ، بەڵام لەسەر شێعرێک «ئیعزامولمولک» – فێئۆداڵی مەشهوور – ڕیشی لووس تاشیوە. ئەوە بۆتە هۆی ئەوە بێتە سابڵاغ و ببێتە مەلای مزگەوتی حاجی سەید حەسەنی خزمی خۆم. ئەو کەسانەی چل پەنجا ساڵ لەوەی پێش چاویان بەو مزگەوتە کەوتبێ، دەگەڵ منن ئەگەر بڵێم برسیایەتی و هەژاری و ناچاری نەبووبا هیچ کۆلکە مەلایەکیش بەپێش نوێژی ئەم مزگەوتە ڕازی نەدەبوو. ڕەنگبێ پێش ساڵی ١٣٢٨ی کۆچی کە ساڵی وەفاتی شێخە، مردبێ و لە گۆڕستانی مەلا جامی نێژراوە و هەر خوا دەزانێ ئێستا گۆڕەکەی بناخەی خانووی کام موسڵمان بێ. خوا بکەم لای سەرووی هاڵ یا میوانخانە بێ و نەکرابێتە حەمام و شتی وا.

مەهابادی ئێمە تاقە شاعیرێکی بەناوبانگی لێ هەڵکەوتووە کە خەیابانێکی خۆشیشی بەنێوکراوە، ئەوە جێگای شانازییە. من با خۆم منداڵ نەکەمەوە. زۆرم لەو کەسانە دیون کە

شاگردی مەکتەبخانەی وەفایی بوون. بەڵام کۆنترین دیوانی دەسخەتی وەفایی لە بەغدا سەری هەڵدا و مامۆستا قەرەداغی زۆری نووسی و کەمی لەسەر ژیان و مردنی وەفایی زانی. ئەگەر گوتم تاقە شاعیری مەهاباد میرزا ڕەحیمی وەفایی بووە، تا ئەو جێگایەی من بزانم ئەو شارە دڵگرە جوانە، قەت شاعیرگر نەبووە. چەند غەزەلێکی میرزا سەلیم ناوێک لە کۆنە بەیازاندا هەبوون کە پێم وایە لەبیر چوونەوە. ڕەنگە ئەو میرزایەش سابڵاغی بووبێ. دەنا شاعیرەکانی موکریان وەک ئەدەب، سەید ڕەشیدی شەهید، سەیفی قازی، میرزا لەتیفی قازی، خاڵەمین، حەقیقی، سەید کامیل، هەژار ئەگەر لەم شارەش لە دایک بووبن، لە لادێ ژیاون جا بۆیە دەڵێم، زمانی کوردی خاوێن و ساکار دەبێ لە دێ فێربین نەک لە شار. جا با ئەو شارە، سابڵاغی پێشوو یا مەهابادی ئێستا بێ، کە هەتا بڵێی جوان پەروەرە. جگە لە چەند غەزەل و دوو بەیتی نەبێ لە شێعرەکانی مەلا حیسامەددین زیاتر نەمبیستوون کە خەڵکی بۆکان و دەوروبەری بوو. تو خواکەی ئەو تاقە شێعرە بەس نییە:

لێوی لەعلی جنێوی دابوو بە من

قینی بنیادەمە منیش گەستم!

کە بڵێین شاعیرێکی ناسک خەیاڵ و باش بووە؟ هیوادارم دیوانی تەواوی ئەو شاعیرە کۆ کرابێتەوە و ڕۆژێک بکەوێتە بەردەستان.

پێویست ناکا، من خۆم جحێڵ بکەمەوە، نیزامی گوتەنی: لە شەشی شەست ڕزگار بووم و بەرەو حەفتا دەچم و وردە هەنگاوی بەرەو گۆڕ دەنێم. تازە بەهیوا نیم جحێڵایەتی بکەم. گوێ سوانان بگرم. بەڵێ من پیاو بووم کە «شاعیرێک» بەکوێری لە برسان و لە خەمان عەمری خوای بەجێ هێنا. دیبووم دەمزانی چەند زانا و خوێندەوارە، چەند کۆمەڵناسە. لە پێنج خشتەکییە فارسییەکەی و قەسیدە کوردییەکەی: «شاعیر عومووم کەوتنە مەقامات و بۆڵەبۆڵ» دیارە کە چەند جامیعەناسە.

ئەگەر ددان بەوە دابنێین کە ئەدەبیاتی نووسراوی کورد، مەبەستم فۆلکلۆری ئەدەبی نییە، ڕەوتی سەبکەکانی ئەدەبی فارسی گرتووە، ناچارین بڵێین کەم شاعیری وامان هەبوون لە سەبکی خۆراسانیدا بەقەد «شاعیرێک» سەرکەوتووبن. قەسیدەکەی سێڵاوی مەهاباد، ئەو قەسیدەی کە لە زەمانی دەسەڵاتی ڕەزاخانی خوێنڕێژدا ڕەخنەی لە ڕەفتاری نالەباری کاربەدەستانی ئەو زەمانە گرتووە و بەو نیوە شێعرە دەس پێ دەکا: «موددەتێکە نەفسی حیز حوکمی خراوم لێ دەکا» شاهیدی قسەکەمن. ڕەنگبێ ئێستاش ئەو ئاژانانە مابن کە بەئەمری شارەبانی ڕەزاخانی، مەندیلی مەلایان، شەدەی لاوان، چارشێوی ژنان،

نێفەکی ڕانک و پانتۆڵ لەبەرانیان دەسووتاند، فرێ دەدا، دەدڕی و دەبڕی و ئەگەر کەس دیار نەبا بەبەرتیل ڕازی دەبوون. کە مەلا مارف لەبارەی ئەواندا گوتوویەتی:

دەچمە سەر چۆم و خەیابان یەک نەفەس ئاسوودە بم
شـــەهرەبانی حـــازرە و داوای کـــڵاوم لێ دەکـــا

بێ شک ئەو سجیل نووسانە زیندوون و ئەگەر ئەم شێعرە بخوێننەوە، تک تک ئارەق دەڕێژن کە بۆ خۆیان دەزانن ئەو سەردەم چۆنیان خەڵک دەڕووتاندەوە کە مەلا مارف لەبارەی ئەواندا گوتوویەتی:

سەیری خۆشتر من کە مەعرووفم لەنێو ئەم شارەدا
تازە ئیحسائییە داوای ئیسم و ناوم لێ دەکا

لەبیرمە شەوێکی لە دیوەخانی میرزا ڕەحمەتی شافیعی، ڕەحمەتی خوای لێ بێ، کۆمەڵێک گەورە پیاو و شێعرناس کە ئەوی لەبیرم مابێ یەکیان مامۆستای مەزن تورجانی زادە بوو، تاریفی ئەو شێعرەیان دەکرد. کە مەلا مارف بۆ شافیعی ناردبوو. من بەئەدەب لەسەر چۆک دانیشتبووم و متەقم نەدەکرد تا گەیشتنە ئەم شێعرە:

جـائیـزەی شـێـعـرم لە تۆ ناوێ مـەگـەر بارێ ڕەژی
تا سەر و ڕووی دوژمن و بەدخواهی تۆی پێ ڕەش بکەم

ئەو دەم وەدەنگ هاتم و گوتم ئەم شێعرە مانایەکی دیکەشی لە بندا هەیە ئەویش ئەوەیە کە میرزا ڕەحمەت ئەوەندەی دوژمن و بەدخواە هەیە کە بارێک ڕەژیان دەوێ تا مەلا مارف ڕوویان پێ ڕەش بکا. مامۆستا تورجانی زادە تاوێک مات بوو و گوتی: «ئافەریم ڕۆڵە تۆ کێی؟» خۆم پێ ناساند گوتی: «لەکن کێت خوێندووە؟» گوتم: «لە خزمەت مامۆستا فەوزی» گوتی: «ئەوە بۆیە شتی وا دەزانی».

بەڵێ مەلا مارف ئەو کەسە بوو کە بەو هەموو زانست و هونەرەوە بەزگێک تێر و بەدوو زگان برسی بوو. دوایەش کە مرد وەک حەریق لە گۆڕستانی مەلا جامی نێژرا و گۆڕی ئەویش وەک گۆڕی هەزاران مەلا و سەید و پیاوچاک بەدەستی «وەرەهرام» تەخت کرا. ئای ئەوانەی منداڵن قەبرستانی مەلا جامیان نەدیوە کە بێجگە لەوەی گۆڕستانی موسڵمانان بوو، هەزاران کێلی مێژوویی و جوانی تێدا بوون کە هەموو موسڵمانان شاردیاننەوە و لەنێویان بردن. من بۆ خۆم کێلێکم دیبوو کە نەوێکی لوتفعەلیخانی زەند هەڵی کەندبوو و بەخەتێکی زۆر جوان بوو. بەئاواتم گۆڕی مەلا مارف لە حەوشەی ماڵێک دابێ و گوڵکاری و چیمەن بێ.

پێشەکییەک بۆ «پێکەنینی گەدا»ی حەسەن قزڵجی

شەو درەنگانە، بێدەنگییەکی بەسام ژووره سارد و سڕ و چۆل و هۆل و نیوە تاریکەکەی داگرتووم. لە خوێندنەوەی ئەم چیرۆکانە بوومەوە، لە حاڵێکدا کە کارێکی زۆریان کردۆتە سەر مێشک و دەمارم و وردە فرمێسکیان پێ هەڵوەراندووم. بەئەسپایی دەفتەرەکە دادەنێم. چراکە دەکوژێنمەوە، لە جێگاکەم دەخزێم و چاو لێک دەنێم بەڵکو سەرخەوێک بشکێنم و خەم و پەژارەم بڕەوێنم.

کەچی خەیاڵ هەڵمدەگرێ، دەمبا... دەمبا... دەوەناو دەوەن و ڕەوەزاو ڕەوەز بەسەر بەفری سەری کوێستانانەدا، بەنێو دارستان و لێرە چڕوپڕەکاندا، بەپێدەشت و گۆڕ و نەرمانەکاندا، بەنواڵە زنوێر و بژوێنەکاندا، بەبەستێنی چۆمی (تەتەهوو)دا بۆ شارە خونچیلانەکەی مامۆستا، بۆ بۆکان، بۆ بووکی شارەکانی کوردستان، بۆ کانگای ئەوین و دڵداری، بۆ مەکۆی خەبات و فیداکاری بۆ بەر سەلای سەرداری شەهید، بۆ سەر حەوز و کانیە جوان و بەناوبانگەکەی، بۆ تەماشای بەژن و باڵا و خاڵ و میل و چاو و برۆ و کەزێ و ئەگریجە و پووز و بەلەک و سەر و شەدە و شان و دەسماڵ و قەد و پشتێنی کیژە بۆکانیان، کە دەستە دەستە و پۆل پۆل وەک مێگەلی مامز و ئاسک بەلەنجەولار و تاسکە تاسک دێنە سەر حەوز، وەگۆزە سوور و نەخشاوەکانیان بەناز لە کانی هەڵدەدەن و وێنەیان لە ئاوێنەی ڕوون و بێ گەردی حەوزەکەدا جیلوەیەکی ئاسمانی هەیە کە فریشتە و پەری وەبیر دەهێنێتەوە شعوور و زەوق مشتوماڵ دەکا و هەست و خەیاڵ دەبزوێنێ.

گوێم لە دەنگی ئەو منداڵە ڕەزا سووک و بزۆز و ڕووتەڵە هەڵوا فرۆشانە دەبێ. کە تەبەکی هەڵوا دەگێڕن و بەهەوایەکی خۆش پێیی هەڵدەڵێن و هاوار دەکەن:

هەڵوای تەن تەنانی، هەتا نەیخۆی نایزانی

لە جێگاکەمدا ئەم دیو و ئەودیو دەکەم. بەناهومێدییەوە هەناسەیەک هەڵدەکێشم و لەبەر خۆمەوە دەڵێم، خۆزگە و هەزار خۆزگە منیش وا پیر و کەنەفت و شەکەت و کەلەلا نەدەبووم. ئەوەندەم هێز و گوڕ و تین و توانا دەما تا پڕ بەئامێزم لەو چیرۆکانە هەڵگرتبا و بەهەموو شار و لادێ و کووچە و کۆڵان و خەیابان و بازێڕی کوردستاندا گەڕابام و یەک بەخۆم هاوارم کردبا:

خەڵکینە ئەگەر شتی لە هەڵوا شیرینتر و لە گوڵاڵەی نوالان بەبۆن و بەرامەترتان دەوێ

وەرن، وەرن بخوێننەوە، بخوێننەوە تا ئاهی خۆشتان لە دڵ و دەروون بگەڕێ بخوێننەوە تا تامەزرۆییتان بشکێ، بخوێننەوە تا کوڵ و کۆتان دامرکێ، بخوێننەوە تا کۆمەڵەکەتان باشتر بناسن و لە دەرد و ئازاری بگەن. بخوێننەوە تا پتر شاییتان بەزمانەکەتان بێ. تا نەیخوێننەوە نازانن قەڵەمی سیحراوی مامۆستا قزڵجی چ شوێنەوارێکی بەنرخ و بێ وێنەی خوڵقاندووە. بیری ورد و خەیاڵی بڵیند و هەستی ناسکی ئەم نووسەرە بلیمەتە چ نموونەیەکی ئەدەبی بەرزی دارشتووە و پەنجەی بەهێز و ڕەنگینی ئەم هونەرمەندە گەورە لیزگەیەکی چۆنی لە دوڕ و گەوهەر و مرواریی نایاب بۆ هۆنیونەوە؟

لە موکریان باوە دەڵێن: «بنەماڵەی قزڵجی وەک بێچووە مراوی وان هەر لە هێلکە هاتنەدەر مەلەوانن». مەبەستیان ئەوەیە ئەوی لەم بنەماڵە بێ، هەر لە منداڵییەوە زانا و پیتۆڵە. بەڕاستیش ئەم بنەماڵە بەڕێزە گەلێک ڕۆڵەی بلیمەت و زانای لێ هەڵکەوتووە، کە بێ ئەوەی بۆ خۆیان ویستبیان ناوبانگی زانست و هونەریان لە دنیادا بڵاو بۆتەوە.

مامۆستا حەسەنی قزڵجی ڕۆڵەیەکی هەڵکەوتووی ئەم بنەماڵە گەورەیە، کە مایەی شانازی نەتەوەکەمانە. ئەو ڕێبازی باوک و باپیرەکانی نەگرت و ڕێگایەکی تری هەڵبژارد و، لەباتی خزمەتی ئایین، کە ڕێگای باوک و باپیرەکانی بوو. خزمەتی ئەدەبی وەئەستۆگرت ئەویش چ ئەدەبێک؟ ئەدەبێکی بەرزی کۆمەڵایەتی.

یەکێک لە سیاسەتە شوومەکانی ڕەزا خانی پەهلەوی لە ماوەی دەسەڵاتی ڕەشی فاشیستی خۆیدا هەوڵی بێ وچان و بێ ڕەحمانە بوو بۆ بۆ تواندنەوەی گەلی کورد لە کوردستانی ئێراندا. بۆ جێبەجێ کردنی ئەم مەبەستە شەیتانییە، داب و شوێن و جلوبەرگ و ئەدەب و زمان و مۆسیقا و سەمای کوردی بەسەختی قەدەخە کردبوو.

بەڵام بەو هەموو هێزە شەیتانییەوە. نەک هەر کوردی کۆڵنەدەری بۆ نەبەزی و دەرۆستی نەهات. بەڵکوو ئەم سیاسەتە و ئەم زەبر و زەنگە بوو بەهۆی ڕاپەڕینێکی بەرینی فیکری لە کوردستاندا.

هەزاران پێچ و پشتێن و ڕانک و چۆخە و پەستەی پیاوی کورد و شەدە و هەوری و دەسماڵ و کۆڵوانەی ژنی کورد دڕا و سووتا، بەڵام جلوبەرگی کوردی وەک سوننەتێکی میللی هەر ماوە.

لە قوتابخانە و ئیدارە، تەنانەت لە کووچە و خەیابان هەزاران کورد بەتاوانی کوردی گوتن گیران، ئازاردران و سووکایەتییان پێ کرا. بەڵام زمانی کوردی وەک سەرمایەی

نەتەوایەتیمان هەر پارێزرا. کورد نەتواوە و ئابڕوو تکاوی و ڕیسوایی مێژوو بۆ پۆلیسی ڕەزاخان مایەوە.

لەو سەردەمە تاریک و تنووک و ئەنگوست لە چاوەدا لە مەڵبەندی موکریان بۆ بەربەرەکانی دەگەڵ سیاسەتی تواندنەوەی کورد، کۆمەڵێکی نهێنی لە زانایان و ڕووناکبیران و گەورە پیاوانی کورد بەڕابەریی مامۆستا مەلا ئەحمەدی فەوزی، سەیفی قازی، پێشەوای نەمر، قازیی بۆکان شێخ ئەحمەدی سریلاوا و گەلێکی تر لە ڕووناکبیری ئەو سەردەمە پێک هاتبوو کە ئامانجی ئەساسی و هەرە گەورەیان پاراستن و پەرەپێدان و بووژاندنەوەی زمان و ئەدەبی کوردی بوو. کتێب و ڕۆژنامەی کوردییان کە لە عێراق بڵاو دەبوونەوە بەزەحمەت پەیدا دەکرد و بەئیحتیاتەوە بەسەر لاوانی بڕوا پێکراودا بڵاو دەکردەوە تا فێری کوردی خوێندنەوەبن. ئەوان بەتایبەتی مامۆستا فەوزی دەستەیەک لاوی ڕووناکبیریان پێ گەیاندن کە لە دواڕۆژدا شاعیر و نووسەری زۆر خزمەتکار و بەناوبانگیان لێ هەڵکەوت. یەکێک لەدەس پەروەردەکانی و هاوبیرەکانی ئەوان کاک حەسەنی قزڵجیی خۆمانە. کە هەر لەو دەمیڕا فێری کوردی خوێندنەوە ببوو. ئەوەبوو دەگەڵ سایەی شوومی پەهلەوی لاچوو، تەمومژی چارەڕەشی و نەگبەتی کورد ڕەوی. وەک ئەستێرەیەکی گەش و ڕووناک و پڕشنگدار لە ئاسمانی ئەدەبی کوردیدا درەوشایەوە. لاپەڕەی گۆوار و ڕۆژنامەکانی کوردیی بەنووسراوە جوانەکانی خۆی ڕازاندەوە.

لە سەردەمی کۆماری دێموکراتی کوردستاندا مامۆستا قزڵجی بێ ئەوەی سینگ ڕەپێش خا و خۆ ڕانێ، یەکێک لە خۆشەویستترین نووسەران و نیزیکترین دۆستانی پێشەوا قازی موحەمەدی ئەدەبدۆست و هونەرپەروەر بوو. بێجگە لەوەی لە ڕۆژنامەی کوردستان ئۆرگانی حیزبدا دەینووسی سەرنووسەری گۆوارە جوانەکەی هەڵاڵەش بوو.

پێشەوا لە ئاخرین ڕۆژانی دەسەڵاتیدا خەریک بوو مامۆستا قزڵجی و چەند شاعیر و نووسەری لاو و تازەپێگەیشتوو بنێرێتە دەرەوە تا بەقەولی خۆی چاو و گوێیان بکرێتەوە و شتی تازە فێربن. بەڵام بەداخەوە نەگەیشت و ئەم ئاواتەشی وەک زۆر لە ئاواتە پیرۆزەکانی نەهاتە دی.

وەک ئێستا لەبیرمە و تا گڵەبانی چاوم دەکەن لەبیرم ناچێتەوە. ڕۆژێکی سارد و سەهۆڵبەندانی مەهاباد بوو، خۆم کوزوو کردبوو و بەپەلە دەڕۆیشتم جێگایەکی گەرم و گوڕ ببینمەوە. تەماشام کرد پێشەوا لەبەر بێڵاکەی هاتوچۆ دەکا و ڕۆژنامەی کوردستانی

بەدەستەوەیە و یەکێک لە نووسەرانی ڕۆژنامەکەی لەلایە. خەریک بووم فیزماڵکی بدەمێ و خۆم ببوێرم. دیتمی و بانگی کردم. هێشتا دووربووم فەرمووی «دیوتە ئەم قزڵجییە چۆنی نووسیوە؟».

زانیم مەبەستی ئەم پارچە ئەدەبییە جوانەیە کە قزڵجی لەم ژمارەیەدا نووسیویە. گوتم: «بەڵێ دیومە و بەڕاستی چاکی نووسیوە. کاکی نووسەر هەڵی دایە و گوتی: بەڵێ چاک دەنووسی بەڵام کەم دەنووسی. پێشەوا بزەیەکی هاتێ و سەری ڕاوەشاند، ئەم دوو شێعرەی سەعدی خوێندەوە:

خاک مغرب شنیده ام که کنند
به چهل سال کاسهء چینی
صد بروزی کنند در بغداد
لاجرم قیمش همی بینی؟

کە خوالێخۆشبوو مەلا مستەفای سەفوەت ئاوای کردووە بەکوردی:

بیستوومە کەوا لە ڕۆژهەلاتا
بەچل ساڵ ئەیکەن یەک کاسە چینی
لەمەردەشت ئەکەن سەدی بەڕۆژێ
بۆیە قیمەتی وایە ئەیبینی

دیسان ڕووی لە من کرد و فەرمووی: «بریا زۆری وامان هەبان» و پێش ئەوەی من جوابی دەمەوە بۆ خۆی گوتی: «ئەگەر بۆ خۆمان بین زۆری وامان لێ هەڵدەکەون».

داخی گرانم زۆر زوو هێلانەکەمان لێ شێوا، سایەی ئەو پیاوە نیشتمانپەروەر و ئەدەبدۆست و هونەرپەروەر و قەدرزانەمان لەسەر وەلاکەوت.

قزڵجیش وەک زۆر لە نووسەر و شاعیرەکانی کورد بێ ئەنوا و بێ داشدار و دڵسۆز مایەوە و لە دەس زوڵم و زۆری ڕێژیم ئاوارە و پەرپوەی هەندەران بوو.

هەر بۆ خۆی دەزانێ لەم ماوە دوور و درێژەی لێقەومان و دەربەدەریدا چەن تاڵ و سوێریی ژیانی چێشتووە، چەندی سەرما و گەرمای دنیا دیوە، چەندی پەند و گۆڵمەز بەسەرهاتووە. چەن گیراوە و ئازار دراوە، چەن هەوراز و نشێوی پێواوە و ئەم دیو ئەودیوی پێ کراوە و بۆ پەیداکردنی پاروو نانێکی بێ منەت ناچار بووە بەو دەستەوەستانیی خۆیەوە، کاری چەن سەخت و گرانی بەدەنی بکا و سەر بۆ ناکەسان شۆڕ نەکاتەوە.

مامۆستا لە کۆڕی خەباتدا قاڵ بووە، خاراوە و لە کڵ هاتۆتەدەر. لەو هەموو کوێرەوەری و دەربەدەری و چەرمەسەرییە، شت فێر بووە، زانستی بەرەو ژوورتر چووە. تەجرەبەی وەسەر یەک ناوە، کۆمەڵی خۆی باشتر ناسیوە، هەستی بەئێش و ئازاری کردووە و دەرمانی بۆ دۆزیوەتەوە و بۆتە فەیلەسووفێکی پسپۆڕ و نووسەرێکی ڕێالیست و واقع بین.

پاڵەوانانی چیرۆکەکانی قزڵجی هیچ کامیان بۆ خوێنەرێکی کورد نەناسیاو نین. هەموویانی لەنێو چین و توێژەکانی کۆمەڵی کوردەواری هەڵبژاردووە. کارەساتی ژیانی ئەوان بەکوردییەکی ساکار، بەو زمانەی هەموو کوردێکی نەخوێندەوار و ساوێلکە لێی حاڵی دەبێ شی کردۆتەوە. خوێنەری ورد تێ دەگا مامۆستا قزڵجی تا چ ڕادەیەک شارەزای زانستی ڕەوان شناسییە و چۆنی رووحی پاڵەوانەکان ناسیوە و چۆتە ناخی دەروونیانەوە.

مامۆستا قزڵجی کۆمەڵی کوردەواریی زۆر باش ناسیوە. خوێنەر لەم کورتە چیرۆکانەدا نموونەی ژیانی دەرەبەگێکی چەکمەڕەق، کۆنە بەگێکی بارگین تۆپیو، شێخێکی دەسبڕ، دەروێشێکی زەرک وەشێن، جووتیارێکی زۆرلێکراو، باب نۆکەرێکی زمان لووس، کاربەدەستێکی بەرتیل خۆری بێگانە، تاجیرێکی سووت خۆری تەماعکار، جاسووسێکی نیشتمانفرۆش تەنانەت، ژنێکی چارەڕەش و بێ بەشی کورد دەبینی.

خوێنەر پاش خوێندنەوەی زۆربەی چیرۆکەکان پێکەنین دەیگرێ، بەڵام چ پێکەنینێ؟ پێکەنینێکی تاڵتر لە کەکرە.

ئەوەی بۆ کوردێکی دڵسۆز جێی داخ و خەفەتە ئەمەیە: کە دەگەڵ ئەوەشدا زیاتر ڕووداوەکانی نێوەرۆکی چیرۆکەکان دەگەڕێنەوە بۆ سی ساڵ لەوەی پێش کەچی دەبینی ئێستاش ئاڵوگۆڕێکی ئەوتۆ لە وەزعی کۆمەڵایەتی کورددا ڕووی نەداوە کە ئەم چیرۆکانە تازەیی خۆیان لەدەس بدەن.

ئێستاش جووتیار بەچەشنێکی نوێ دەچەوسێنرێتەوە و لەبەر زۆری ئیجارە و قیست و سوورسات دەس لە زەویوزاری خۆی هەڵدەگرێ و ڕوو لە شاران دەکا. ئێستاش تونی حەمام پڕن لە هەژارە بێ جێوڕێیەکان. ئێستاش بازرگانی سووت خۆر و سفتەباز، شێخی کۆنەپەرست و دەسبڕ، دەروێشی فریودراوی زەرگ وەشێن لە کوردستاندا کەم نین.

ئێستاش دایک و باوکی کورد بۆ چاری دەردی منداڵە نەخۆشەکانیان، دەس و دامێنی

ئامینە خانی نووشتە نووس دەبن و زۆر ئامینە خانی بێ بەش و چارەڕەش ماون کە لەبەر وەزعی نالەباری کۆمەڵایەتی، هەوەس ناچاریان دەکا بەفێڵ ڕەشید فێرکەن نووشتەیان دەکۆشی باوێ.

ئێستاش سەرکار ڕەزایی پاسگاکانی کوردستان لە جەنابی سەرهەنگ ئیجارە دەگرێ و بۆ ئەستاندنی بەرتیل و سازکردنی پەلپ و بیانوو حوسێن قولّی هەر بەدەستەوەیە.

خوێنەرانی بەڕێز؛ من لەو سەرەتا کورتەدا ناتوانم مامۆستا قزلجی بەئێوە بناسێنم. خۆتان کتێبەکەی بەسەرنجەوە بخوێننەوە تا ئەم نووسەرە هەڵکەوتووە بناسن و لەبیری بەرزی بەهرە وەرگرن.

با تێکڕا فەرمایشەکەی پێشەوای نەمرمان دووپاتە بکەینەوە و بڵێین: «بریا زۆری وامان هەبان».

پێشەکی بۆ قەڵای دمدم

بەدرێژایی مێژووی نەتەوەی کورد هەر کارەساتێکی گرنگی سیاسی و مێژوویی، هەر ڕووداوێکی کۆمەڵایەتی بەرچاو، هەر چیرۆکێکی تاڵ و شیرینی دڵداری و هەر شایی و شینێکی گەورە لەهەر مەڵبەندێکی کوردستان قەوماوە، خۆوێژ و خۆشخوانە کوردە نەخوێندەوار و نەناسراوەکان لەسەر کێشی بڕگەی خۆمانە بەزمانێکی ساکار، بەڵام پوخت و پاراو و ڕەسەن و ڕەوان هۆندوویانەتەوە و ئاهەنگێکی تایبەتی خۆیان بۆ داناوە و پێیان گوتووە بەیت.

شایەر و بەیت بێژەکان ئەو بەیتانەیان لە کۆڕی دیوەخانی مەزنان، لە لامێردانی گەورە پیاوان، لە گۆشەی مزگەوتی گوندان و لە چایخانە و کاروانسەرای شاران بۆ خەڵکی تینوو و تامەزرۆ گوتووە. بەم جۆرە هەم نەیانهێشتووە ڕووداو و کارەساتەکان لە بیر بچنەوە و هەم زمان و فەرهەنگ و ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییان ڕۆژ بەڕۆژ دەوڵەمەند و دەوڵەمەندتر کردووە.

ئەم بەیتانە سنگ بەسنگ و پشت بەپشت پارێزراون. دیارە بەپێی جێ و کات و وەستایی و ناوەستایی شایەر کەم و زۆر گۆڕانیان بەسەردا هاتووە. زیاد و کەم کراون وشەی تازە و نوێ و باویان هاتۆتە نێو و وشەی کۆن و سواویان لێ دەراوێژراوە. بەڵام نێوەرۆکی مەبەست هەروەک خۆی ماوەتەوە.

لە سەردەمی ئێمەدا کە جیهان ئاڵوگۆڕێکی سەیر و بەپەلەی بەسەردا هاتووە. ئینسان شەپۆلی هەوای خستۆتە ژێر ڕکێف و ئاوەزنگی خۆی و ئاتۆمی قەڵشاندووە و لەسەر مانگ دابەزیوە. هەرچەند وەزعی کوردستان گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتووە و نەتەوەی کورد هەروا لە کاروانی شارستانیەتی بەجێماوە و تەموومژی نەزانی و نەخوێندەواری لە ئاسمانی وڵاتەکەمان نەڕەویوە. بەڵام ئەگەر نووری کارەبا کوردەواری ڕووناک نەکردۆتەوە، ڕادیۆ و گرام و ڕیکۆردەر گەیشتۆتە کوێرە دێیەکانی کوردستانیش و دەتوانین بڵێین تیشکی زانست ناڕاستەوخۆ. کوردستانیشی گرتۆتەوە.

بەرنامەی ڕادیۆکان، ئیستوانەی گرامەکان و شریتی ڕیکۆردەرەکان خەڵکیان لە بەیت و باوی شایەر و هونەرمەندەکان بێ نیاز کردووە. بۆیە مەترسیی ئەوە زۆرە شاکارە بەنرخەکانی ئەدەبی فۆلکلۆریمان وردە وردە لەبیر بچنەوە و لەبیر چوونەوەشیان زیانێکی زۆر گەورە لە زمان و فەرهەنگ و مێژووی نەتەوەکەمان دەدا. هەرچەند زانایان و

ڕووناکبیرانی کورد لە هەموو لاوە هەستیان بەو مەترسییە کردووە و هەر کەس بەپێی هێز و توانا و دەرفەتی خۆی خەریکی کۆکردنەوەیانن. بەڵام بەداخەوە دەرۆست نایەن و پێشگرییان بۆ ناکرێ.

یەکێک لە کارەساتە هەرە گەورە و خوێناوییەکانی مێژووی نوێی کوردستان کە پاش دابەشکردنی ئەم وڵاتە لەنێوان عوسمانی و قزڵباشدا ڕووی داوە، گەمارۆدان و گیرانی قەڵای دمدم و شەهیدبوونی ئەمیرخانی برادۆست، خانی لەپ زێڕین و هاوپەیمانان و دۆستانی ئەم سەردارە مەزنەی کوردە.

ئەم کارەساتە ئەوەندە خوێناوی و بەسام بووە، شا عەبباسی سەفەوی شای خوێنڕێژ و پیاوکوژی ئێران، ئەوەندەی ڕق لە نەتەوەی کورد بووە، ئەوەندە زاڵمانە و زۆردارانە دەگەڵ ئەم نەتەوە بێ دەرەتانە جووڵاوەتەوە. ئەوەندەی خەڵک کوشتووە و وڵاتی خاپوور کردووە و ژن و منداڵی بەدیل بردووە. ئەمیر خانیش ئەوەند پیاوانە ڕاپەڕیوە و ئازایانە وەدەس هاتووە و سەری بۆ شۆڕ نەکردۆتەوە و بەرگریی کردووە و ئەوەندە مەردانە شەهید کراوە کە ڕابردنی زەمان نەیتوانیوە تۆزی فەرامۆشی لەسەر ئەم کارەساتە دابێژێ و لەپێش چاوانی ون بکا.

شایەر و خۆشخوانەکان ئەم کارەساتەیان بەشێوەی جۆربەجۆر کردۆتە بەیت، لک و پۆپیان لێ کردۆتەوە و شاخ و باڵیان لێناوە. لە هەموویاندا دوو شت لە پێش چاو گیراوە: ئازایەتی و خۆڕاگریی ئەمیرخان و دڵڕەقی و بێ بەزەیی شا عەبباس.

لە نێو ئەم بەیتانەی من لەم بارەدا بیستوومن هیچیان ناگەنە ئەم بەیتەی کە زانای گەورەی ئاڵمانی «ئۆسکارمان» لە سەرەتای ئەم چەرخەدا لە ڕەحمان بەکری بیستووە و لە(١٩٠٥)دا چاپی کردووە و ئێستا لەدەس دایە. لە هەموو بەیتێکدا خەیاڵاتی شاعیرانە بەسەر واقعییاتی مێژوویدا زاڵ دەبێ. لەم بەیتەشدا ئەمە دەبیندرێ. بەڵام وا دیارە ئەم بەیتە زۆر پاش قەومانی کارەساتەکە نەگوترابێ، چونکە ناوی هێندێک کەس لە کاربەدەستانی قزڵباش و دۆستانی ئەمیرخان لەم بەیتەدا وەک خۆیان ماونەوە.

مێژوونووسەکانی خۆمانە و بێگانەش لەسەر ئەو کارەساتەیان نووسیوە و سەرچاوەی هەموویان «عالم آرای عباسی» کتێبە بەنرخەکەی ئەسکەندەر بەگی تورکمانە.

ئەسکەندەر بەگ هەرچەند نۆکەر و نمەک خوردەی شا عەبباس و دوژمنی نەتەوەی ئەمیرخان بووە و داوای ڕەوای ئەو سەردارە مەزنەی کوردی بەلاساری و سەرپێچی و تەنانەت نمەک بەحەرامی و لەڕێ دەرچوون داناوە و بەئاشکرایی جنێوی داوە و دەڵێ: «ئەرکی سەرشانی شای ئیسلام پەنایە ئاسەواریان لێ ببڕێ» بەڵام پیاو هەق بڵێ

مێژوونووسێکی یەکجار ورد و وریا بووە و ڕووداوەکانی مێژووی سەردەمی شا عەبباسی زۆر بەسەرنجەوە تۆمار کردوون. جگە لەوە خۆی لە گەمارۆدانی قەڵای دمدمدا بەشداربووە و ئاگای لە هەموو کەین و بەینێک بووە.

ڕاستە ئەویش وەک هەموو دەسوپێوەندی شایان ڕیاباز و درۆزن بووە و زۆری تەشی لەبەر شا عەبباس ڕستووە و بەبەژن و باڵای ئەو شا بەدفەڕ و خوێنڕێژەی هەڵکوتووە و وای نیشان داوە کە تاوانی کوردان بووە کە دڵی ناسکی خاوەن شکۆیان شکاندووە و هەقی خۆیان بووە قەتلوعام بکرێن و بەو دەردە بچن. بەڵام دەگەڵ ئەوەشدا زۆر زانیاری تێدایە و سەرچاوەیەکی بەکەڵکە بۆ ئەو کەسانەی بیانەوێ لەبارەی قەڵای دمدم و ساڵی موکری قڕانەکەدا شت بنووسن.

کارەساتی دمدم و موکریان کە یەکێک لە بەسامترین ڕووداوەکانی مێژووی کوردستانە، کە هەستی نەتەوایەتیی زانایانی کوردی جۆشاندووە، خانیی نەمر ئەم هەستە ئاگرینەی چل و چەند ساڵ پاش کارەساتەکە دەربڕیوە.

لەم ساڵانەی دواییدا زانای بەناوبانگ و نووسەری مەزنی کورد «عەرەب شەمۆ» چیرۆکێکی درێژی بەناوی قەڵای دمدم لەسەر ئوسلوبێکی نوێ و باوی ڕۆژ نووسیوە. نووسینی چیرۆکی مێژوویی لە مێژە لەناو گەلانی جیهاندا جێی خۆی کردۆتەوە. بەڵام ئەمە یەکەم چیرۆکی درێژە کە من بەزمانی کوردی لەم بارەدا خوێندوومەتەوە.

بەداخەوە من نووسینەکەی ئەوم نەخوێندۆتەوە. چونکە سەرم لە خەتی ڕووسی دەرناچێ و کتێبەکەش بەخەتی ڕووسی چاپ کراوە. بەڵام مامۆستا شوکور مستەفا کە ئەم چیرۆکەی هێناوەتە سەر شێوەی کرمانجی خواروو و خەتی پەسندکراوی کۆڕی زانیاری دەڵێ: «دەستم لە نێوەرۆکی چیرۆکەکە نەداوە و هەر ڕواڵەتم گۆڕیوە».

مامۆستا عەرەب شەمۆ بەخەیاڵی بەرزی هونەرمەندانەی خۆی چیرۆکێکی شیرین و پڕ کارەسات و هەست بزوێنی خوڵقاندووە و خزمەتێکی گەورەی بەئەدەبی نەتەوەکەی کردووە. سەرتاسەری ئەم چیرۆکە بەتامە پڕە لە هەستی پیرۆزی ئینسانی، نیشتمانپەروەری و گەل خۆشەویستی.

چیرۆکی قەڵای دمدم نموونەی ئەدەبێکی ڕیئالیستی ڕەخنەگرانەیە کە لە ئەدەبی کوردیدا ئەگەر بێ وێنە نەبێ کەم وێنەیە. لە لابەلای دێرەکانی ئەم چیرۆکەدا پەردە لەسەر واقیعی نەتەوەی کورد، بەلایەنی باش و خراپدا نیشان دراوە و بۆ ئەو بێگانانەی کورد باش ناناسن زۆر بەکەڵکە.

پاڵەوانانی ئەم چیرۆکە هیچ کام بۆ کوردێک نەناسیاو نین. «شەباب» لاوێکی کوردی

ئاسایی و ڕەزاسووکە کە هەموو ڕۆژێ لە ڕێباز و کووچە و کۆڵانان تووشی دەبین و قسەی دەگەڵ دەکەین. «دلبەر» کچە کوردێکی لەبار و نەشمیلانەیە کە لە هەموو گوند و شارۆکێکی کوردستاندا نموونەی زۆرە و هیچ وێ ناچێ خەیاڵی نووسەرێک خولقاندبێتی. زۆر «هەمزە چاوەشمان» دیون و دواندوون. زۆر وەستای ئەرمەنی و ئاسۆری ئامرازی پێویستییان بۆ دروست کردووین. زۆر «ئەسکەندەرە پیرە» چیرۆکی کۆنیان بۆ گێڕاوینەوە.

کەم لاوی کورد هەیە لە دڵداریدا شەبابێک نەبێ. کەم کیژی کورد هەیە بڕوای بەپڕ و پووچ نەبووبێ و پەنای بۆ پڕ و پیرێژنان نەبردبێ و نوشتەی چەور و شیرینی و دەمبەسی بەمەلا نەکردبێ. چلدانە و شەمۆڵەی نەگریبێتەوە. بن پشک و خوشکی پچووکی وەک (نەنێ)مان زۆر دیون کە دیاری و ڕاسپاردەی کاکیان بۆ دەزگیرانەکەی بردووە.

بەڕاستی مامۆستا شارەزایی تەواوی لە واقیعی ژیانی نەتەوەکەی هەیە و زانیارییەکەی خۆی زانایانە و وەستایانە لە لابەلای دێرەکانی ئەم چیرۆکە شیرینەدا نەخت و پوخت گێڕاوەتەوە.

هەوار و بانەمەڕ و ئاژەڵداری، هەرەوەز و دەستەوا و، لەبەر شانە دانیشتن، خوری پشکنینەوە، تەشی ڕستن، لێک کۆبوونەوەی کچان. تەون هەڵاوەسین، وێنەی مافوورە گرتنەوە، مازوو چنین، ڕابواردن، داوەت و هەڵپەڕین. ژوان و دڵداری، جووت و گا و کشتوکاڵ و ئاشەوانی، نوێژ و تاعەت، سواری و تەقڵە و ڕمبازی و ڕاو و شکار و نێچیرەوانی، نان بدەیی و میوانداری، ژن زۆرهێنان و کچ فرۆشی و شیربایی وەرگرتن، نیشتمانپەروەری و فیداکاری و گیانبازی، خەیانەت و بێگانەپەرستی و ڕووڕەشی، هەموویان بەزمانێکی شیرین و ساکار و لە جێی خۆیاندا باس کراون و نرخی چیرۆکەکەیان زیاتر کردووە. مامۆستا نە لە نیشاندانی کردارە باشەکاندا زێدەڕۆیی کردووە و لە ڕاستی دووربۆتەوە و نەکردەوە دزێو و ناشیرینەکانی شاردۆتەوە. مامۆستا لە سەرتاسەری ئەم چیرۆکەیدا تێ کۆشاوە ئاکاری پاک و کرداری چاک لەنێو کۆمەڵی کوردەواریدا برەو پێ بدا. دەیەوێ لاوانی کوردستان ڕاست و پاک و نیشتمانپەروەر بن و دۆست و دوژمنی خۆیان بناسن. دۆستیان خۆش بووێ و کۆمەک و یارمەتیی بدەن و باربووی لێ وەرگرن و دوژمنیان ناخۆش بوێ و ڕقیان لێ بێ و لەسەریەوە نەچن و فریوی نەخۆن هەر بەوە ڕانەوەستاوە و ویستوویەتی ئوسولی شەڕی پارتیزانی فێری شۆڕشگێڕانی کورد بکا و تەنانەت ئەوەندە لەم بارە دڵسۆزیی نیشان داوە کە ناچار بووە لە واقیع دووربێتەوە. بۆ ئەوەی شۆڕشگێڕانی کورد لە شەڕی شەویدا فێری خۆشاردنەوە بکا. لە شەڕی شەمزیناندا ڕووداوێک دەخولقێنێ و هەمزە چاوەشی هێدی و هێمن و دڵسۆز کە نموونەی

فەرماندەیەکی هەرە باش و لەسەرەخۆیە وا توورە دەکا کە ناچار بێ داگژێتە سەربازێک و لێی بدا. چونکە جگەرەی داگیرساندووە!

بێگومان مامۆستا لێرەدا هێند بەتەنگ فێرکردنەوە بووە زەمان و مەکانی لەبیرچۆتەوە. ڕاستە لە زەمانی شا عەبباسدا پێی ئەورووپاییەکان بۆ ئێران کراوەتەوە و تەنانەت ئەو پادشایە برایانی «شیرلی» وەک ڕاوێژکەری سوپایی هێناوەتە ئێران و باڵیۆزی ناردوونە ئەورووپا. دوور نییە توتن کە لە ئەمریکاوە هاتۆتە ئەورووپا گەیبێتە ئێرانیش. بەڵام تۆ بڵێی لە کوردستان لەو سەردەمەدا قەنەکێش هەبووبن؟ گریمان تووتنیش بووبێ و قەنەکێش هەبووبن. خۆ ڕەنگبێ مامۆستاش وەک من لەبیری بێ تا ئەم دواییانە کورد بەبەرد و ئەستێ ئاگری هەڵدەکرد و سەبیلە و قەنەیان دەکێشا و جگەرە هەر نەبوو. جگەرەکێشان و ئاگر هەڵکردن بۆ پارتیزان زەرەری هەیە و مامۆستای مەزن دەیەوێ ئەم ئەزموونە بەنرخەمان فێر بکا بۆیە تووشی ئەم هەڵە بووە.

بەداخەوە ئەم چیرۆکە بەنرخە هەڵەی وای تێدا هەن. کە بەهیچ بارێ ناکرێ چاویان لێ بپۆشرێ.

چیرۆکی مێژوویی ئەسڵێکی هەیە و هەمووی زادەی خەیاڵی نووسەر نییە بەڵام نووسەر شاخ و باڵی لێ دەنێ و لک و پۆپی لێ دەکاتەوە. لە چیرۆکە سەرکەوتووەکاندا هەمیشە ناوی قارەمانەکان و شوێنی گرنگی جوغرافیایی دەپارێزرێن. ئەو کەسەی چیرۆکی مێژوویی دەنووسێ. دەبێ شارەزایی تەواوی لە مێژوو و جوغرافیادا هەبێ تا بەهەڵە نەچێ بۆ بەڵگە ئیشارە بەچیرۆکی «شەڕ و ئاشتی» تۆلستۆی دەکەین. بێگومان مامۆستا لە من باشتر ئەم چیرۆکە دەزانێ. چونکە بەزمانی ڕووسی خوێندۆتەوە. ڕەنگبێ چیرۆکی «ئەوەندە قارەمان» زۆر کەم بن. بەڵام چونکە تۆلستۆی مەزن ئاگای لە مێژوو هەبووە و جوغرافیای وڵاتەکەی باش زانیوە ساڵی قەومانی شەڕان و ناوی قارەمانە دەرجە یەکەکانی و شوێنی شەڕگەکانی نەگۆڕیوە و پاراستوونی بۆیە خوێنەر قارەمانەکانی تریش بەقارەمانی خەیاڵی نازانێ و ڕووداوە پچووکەکانی نێو کارەسات کە بەزادەی خەیاڵی نووسەر نازانێ، جێی داخە مامۆستای خۆشەویستی ئێمە زۆر کەمی شارەزایی لە مێژوو و جوغرافیای کوردستان و ئێران هەبووە. سەرانسەری چیرۆکەکەی لەسەر خەیاڵی خۆی داڕشتووە بۆیە هەڵەی زۆر زەق و بەرچاوی لە نووسینەکەدا هەیە.

کەسێک بیەوێ لەسەر قەڵای دمدم بنووسێ ناچارە بزانێ پایتەختی شا عەبباس ئیسفەهان بووە نەک تاران، شا عەبباسێکی لە سەردەمی دەسەڵاتی ڕەش و زۆردارانەی خۆیدا زۆر شاری سووتاندن، زۆر قەڵای ڕووخاندن، زۆر ڕەوەی ڕفاندن، زۆر وڵاتی

خاپوورکردن، ئیسفەهانی وا ڕازاندەوە، وا ئاوەدان کردەوە، کە پێیان گوت: «اصفهان نصف جهان» ئێستاش ئەو خانووبەرە و مزگەوت و باغانەی ئەو دروستی کردوون و بینای ناون، جیهانگەران بۆ ئیسفەهان ڕادەکێشن.

مامۆستا پێش نووسینی چیرۆکەکەی مێژووی ئێرانی نەخوێندۆتەوە، تا بزانێ ئەو شا عەبباسەی ئەو باسی دەکا چ دێوەزمەیەکی خوێنخۆر بووە؟ ئەگەر بەپەلە چاوێکی هەر بە(عالم آرای عباسی)دا گێڕابا، کە مێژوونووسی تایبەتی شا عەبباس نووسیویەتی، دەیزانی ئەو زۆرداره پیاوکوژە نێرینەی لە مەڵبەندی موکریان، لە بەشێکی گەورەی نیشتمانەکەمان بڕیوە و مێیینە وردەی بەدیل بردووە.

پێم وایە ئەگەر دەیزانی کە شا عەبباس ئەوەندە زۆردار بووە کە نەتەنها هەزاران کەسی کوشتووە و هەزاران وەجاخی کوژاندۆتەوە، بەڵکە خۆشی وەجاخ کوێر کردووە و لە سێ کوڕەکانی خۆی دووی چاو دەرێناون و یەکی سەربڕیوە. تابلۆیەکی زۆر بەسامتر و ڕەشتر و نائینسانی تری لە شا عەبباس دەکێشا.

مامۆستا نەک زۆر ئاگای لە مێژووی ئێران نەبووە بەڵکو گوێی نەداوەتە مێژوو و جوغرافیای وڵاتەکەی خۆشی، دەنا هیچ نەبا دەبوو بزانێ «سلێمانی» زۆر پاش کارەساتی قەڵای دمدم دروست کراوە. من بەش بەحاڵی خۆم ناوی عەشیرەتی «بەڕوودارم» نەبیستووە کە مامۆستا دەڵێ خانی لەپ زێڕین گەورەی وان بووە. بۆ ئەوەی بزانین ئەمیرخان کێ بووە؟ و چۆن پێ گەییوە. ناچارین پەنا بەرین بۆ ئەو نووسراوەی دوژمن لەسەری نووسیوە، چونکە بۆ خۆمان سەرچاوەی کۆنترمان نین. خاوەنی «عالم آرا» دەنووسێ:

«پاش نەمانی شای بەهەشتی، کە ڕۆمییەکان مرخیان لە ئازەربایجان خۆش کرد، عێل و عەشیرەتەکانی کوردی سەر بەئەم دەوڵەتە بایان داوە و ڕەگەڵ ڕۆمییەکان کەوتن. شا موحەممەد ناوێک لە میرزادەکانی برادۆست بەفەرمانی خوندکاری ڕۆم کرا بەمەزن و خاوەن دەسەڵاتی برادۆست. ئەمیرخان سەری بۆ دانەنواند و ملی بۆ ڕانەکێشا، هەر دەمە ڕەگەڵ یەکێک لە ئەمیرەکانی گەورەی کورد دەکەوت. ماوەیەک لەکن عومەر بەگی حاکمی «سهران» ڕایبوارد. لە شەڕێکدا کە عومەر بەگ دەگەڵ دوژمنانی کرد، ئەمیرخان دەستێکی لە ئانیشکەوە پەڕی. ناوبانگی بەئەمیرخانی چولاق ڕۆیشت. لەو ساڵەدا کە ئاڵای بەرزی پادشائی لە ئازەربایجان دەشەکاوە و شا بەو پێ و قەدەمە پیرۆزەوە بەرەو نەخچەوان و ئێرەوان دەیاژوا. ناوبراو هاتە بەردەرکی بارەگای پادشایەتی و خۆی بە شاپەرست و خزمەتکار نیشان دا. خاوەن شکۆ ئاوڕی ڕەحمەتی لێداوە. مەزنایەتی و دەستەڵاتداری

تەرگەوەڕ و مەرگەوەڕی پێ بەخشی و نازناوی «خانی»دایە و سەری بەرزکردەوە. مەڵبەندی ورمێ و شنۆی کە سەر بەئازەربایجانە و لە سەردەمی شای بەهەشتیدا لەژێر فەرمانی یەکێک لە گەورە گەورەکانی قزڵباشدا بوو پێ ئەسپارد. لەسەر فەرمانی شا وەستا زێڕینگەرەکان دەستێکیان لە زێڕی سوور دروست کرد و بەگەواهیرات و مرواری بەنرخ ڕازاندەوە و لە باسکیان بەست. چونکە ئازا و مەرد بوو خاوەن شکۆ زۆری ڕوو دەدایە و گەلێکی چاکە دەگەڵ دەفەرموو. ئەویش دەستی خزمەتی لەسەر سینگ دانا. لەسایەی دڵسۆزی و چاوەدێری خاوەن شکۆدا ڕۆژ بەڕۆژ بەپەیژەی مەزنایەتیدا چووە سەر و لە هەموو هاوشانانی خۆی تێ پەڕاند. چەند ناوچە و مەڵبەندی لە ئەمیرەکانی کوردی سەر بەڕۆم ئەستاندەوە. بەپایەبەرزی و لەشکر زۆری ناوبانگی دەرکرد. زۆر لە خێڵەکانی کورد و لە ئەمیرزادەکان لە دەورەی هاڵان و خزمەتی ئەویان ڕەچاوکرد. هێندە پێ نەچوو هەوا و فیز لە سەری دا و لەخۆبائی بوو...»

مێژوونووسێک کە ئەمیرخانی بەچاوی خۆی دیوە و سەرەڕای ئەو هەموو دوژمنایەتییە، ئیعتراف بەئازایەتی و مەردایەتی دەکا و دەڵێ: «ئەمیرخان لە عەشیرەتی برادۆست بوو و لە شەڕدا دەستێکی پەڕیوە و شا عەبباس دەستی زێڕی بۆ دروست کردووە» بەڵام مامۆستا دەڵێ چونکە زۆری زێڕ بەخشیوە پێیان گوتووە: «خانی لەپ زێڕین».

مامۆستا زۆر بەوردی و درێژی باسی قەڵای دمدم دەکا. بەڵام بەو حاڵەوە بەپێویستم زانی ئەم کورتە باسەی ئەسکەندەر بەگ لەسەری نووسیوە، لێرەدا بینمەوە کە دەڵێ: «لەپێش ئیسلامدا لە زەمانی ساسانییەکان (اکاسرە)دا هەر لەو شوێنەدا قەڵایەک هەبووە کە پێی گوتراوە (دمدم) و دەسدرێژیی ڕۆژگار خاپووری کردووە».

لە جێگایەکی دیکەدا نەخشەی قەڵاکەمان ئاوا بۆ دەکێشێ:

«ئەم قەڵایە لەسەر دوندی کێوێکی یەکجار بەرز دروستکراوە کە یەکپارچە بەردێکی درێژووکە و تەسکە و وەک پشتی گا هەڵکەوتووە. لای شیمال و جنووبی دۆڵی زۆر قووڵن کە لە ژێڵا بۆ سەری دەبێ بەپەیژەی خەیاڵ بۆی بچی، لەبەر بەرزی پێویستی بەشوورە نییە و شوورەیان بۆ نەکێشاوە. دوو لایەکەی دیکەی کە پانایی قەڵاکەن، لای ڕۆژهەڵاتی پاڵی وەپانایی چیا داوە و شوورەیەکی زۆر تەواوی بۆ کێشراوە. بورجی زۆر بڵیندی هەن و دەرگایەکی بەرەو جنووب دەکرێتەوە. لە دەروازەوە بۆ عەرزی ڕێگایەک بەنێو بەردیدا هەیە کە ئەوەندە تەنگە بەزەحمەت سوارێکی تێوەدەچێ. سەنگەر بردنەپێش لە لای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواوە نەبێ ناکرێ. لە لای ڕۆژهەڵات تیرهاوێژێکی بۆ دەرکی قەڵای بمێنێ یەکپارچە بەردی سەخت و ڕەقە. لەبنەوە بوودڕی بۆ لێ نادرێ. کە بەردەکە

براوە بورجێکی زۆر بەرز و قایمیان لێ دروست کردووە کە بۆ خۆی قەڵایچەیەکە. تا ئەو بورجە بەردەس نەکرێ سەنگەر بردنە بن قەڵا مەحاڵە. ئاوی قەڵا لە حەوزێکی گەورەڕا دابین دەکرێ کە بەباران پڕ دەبێ. بەڵام لە لای شیمال لەنێو گەلیدا نیزیکی قەڵا، کانییەک هەیە. ئاوی زۆر کەمە ئەمیرخان جۆگەی بۆ کێشاوە و ڕێی بۆ کردۆتەوە و دەحەوزەکەی کردووە. ئاوی ئەم کانییە لە ئێوارەوە هەتا بەرەبەیان، حەوزەکە پڕ دەکا. ئاوەکەی بەشی ڕۆژێکی قەڵانشینەکان دەکا. گومبەزێکیان لە ڕێکی عەرزی لەسەر حەوزەکە هەڵخستووە کە لەپێش چاوان ون بێ. پێی دەڵێن (سولق)، بۆ پاراستنی حەوزخانەکە بورجێکیان بەپاڵ قەڵاکەوە هەڵچنیوە. لەلای جنووبەوە سەهۆڵدانێکیان سازکردووە کە بەبەفر و سەهۆڵ دەئاخندرێ. لە تەنیشت وێ حەوزێک هەیە تا ئەو بەفر و سەهۆڵەی لە هاویندا دەتوێتەوە و دەبێتە ئاو بەفیڕۆ نەڕوا و لەوێدا کۆبێتەوە و لە کاتی کەم ئاویدا بەکار بێ ئەو سەهۆڵدانەش قەڵایەچەیەکی لەسەر دروست کراوە و پاسەوان و تفەنگچی لەسەر دانراوە. بەوێش دەڵێن: (بوزلق) یا (قارلق)، ڕێگای ویش وەک ڕێگای (سولق) لە دەرەوەڕا ونە.

بەکورتی ئەم قەڵایە لە پێنج قەڵا پێک هاتووە. یەکیان ئەسڵی قەڵاکە، یەک قەڵای خوارێ، یەک قەڵای سولق و یەک بوزلق و ئەوی دیکەیان بورجی گەورەی دەرەوەی دەرگای ڕۆژهەڵات کە لەپێشدا باسمان کرد. هەر پێنج ئەوەندە بەرز و قایمن کە پەیکی تیژڕەوی بیر و مێروولەی خەیاڵ ڕێیان تێ نابا و وێیان هەڵناگەڕێ».

پێم وایە ئەگەر مامۆستا هەر ئەوەندەی ئەسکەندەر بەگ وەک دوژمنێک لەسەر قەڵای دمدم نووسیویەتی دەخوێندەوە، جا واقیعییەتی مێژوویی بەو خەیاڵە بەرز و ناسکەی خۆی دەڕازاندەوە. چیرۆکە جوانەکەی دەگەیشتە ڕێزی شاکارەکانی ئەدەبی بەرزی نووسەرە بەناوبانگەکانی جیهان.

لە عالم آرادا ناوی هەموو سەرکردەکانی قزڵباش و زۆر لە پاڵەوانانی کورد هاتوون. چەند خۆش بوو مامۆستا قارەمانی دەرەجە یەکی خەیاڵی نەخولڵقاندبان و قارەمانە ئەسڵییەکانی ناوبردبان. جا کەیفی خۆی بوو بازرگانی عەرەبی ناو دەنا (ئیبن بەتوتە) یا نا. چونکە دەتوانین تەئویلێک بۆ ئەوە بهێنینەوە کە ئەو بازرگانە بەناوی جیهانگەڕی بەناوبانگ کراوە و مەبەستی مامۆستا ئەو جیهانگەڕە نییە.

نامەوێ باسی ئەوەی بکەم کەوا دیارە مامۆستا لە دوایی چیرۆکەکەیدا ماندوو بووە و پشووی وەک پێشوو درێژ و لەسەرەخۆ نییە. چارەنووسی بەشی زۆری پاڵەوانەکانی نادیارە. چونکە ئەم شێوەم لە زۆر داستانەکانی ڕووس بەتایبەتی شاکارەکانی تۆلستۆی

مەزندا دیوە و مامۆستاش کەم و زۆر لەژێر تاوی ئەواندایە بۆیە هیچ لەم بارەدا ناڵێم. بەڵام دەوێرم بڵێم باسی گەمارۆدانی قەڵا و قەڵاداری ئەمیرخان و خۆڕاگری کوردان و بێ بەزەیی دوژمنی کورت بڕیوەتەوە. چونکە بەشی هەرە گرنگی کارەساتەکە کە سەرنجی خۆمانە و بێگانەی ڕاکێشاوە و ناوی ئەمیرخانی لە مێژووی کوردستاندا بەنەمری هێشتۆتەوە ئەم بەشەیانە.

لەنێو کوردەواریدا باوە دەڵێن ژنی قەڵانشینەکان بەتایبەتی ژنەکانی ئەمیرخان لە قەڵاداریدا بەشداربوون و لە بەیتەکەشدا ئیشارەی بۆ کراوە. وەک دەڵێ:

«کێ بوو لە خاتوون پەروەرێ

گوتی: کاک ئاڵی ئەتۆ ماوی ئەتۆش هەڵێ»

هەروەها مەشهوورە دەڵێن ژنەکانی ئەمیرخان و گەورە گەورەکان پاش گیرانی قەڵا و کوژرانی پیاوەکانی، خۆیان لە قەڵا هەڵداشتووە تا نەبنە دیلی دەستی دوژمنی بێ شەرم. لە بەیتەکە گوتراوە:

«کێ بوو؟ لە خاتوونی خانی

قبووڵ ناکەن کافرستانی

خۆمان هەڵدەدێرین لە چل کەوانی»

مامۆستاش ویستوویەتی نەخشی ژنانی کورد لە خەباتی ڕزگاریخوازیدا بەرچاو نیشان بدا و جوانیشی نیشان داوە. ئەویش زۆر جوان باسی ئەوەی کردووە کە ژنەکان خۆیان کوشتووە. بۆیە داخم ناچێ نەیزانیوە کە یەکێک لە ژنەکانی ئەمیرخان کە ئەسکەندەر بەگ نەک بێزی نایە ناوی بەرێ بەڵکو قسەی سووکیشی پێ دەڵێ، شەش ساڵ پاش گیرانی قەڵا سەرلەنوێ قەڵا دەگرێتەوە. دڵنیام ئەگەر مامۆستا ئەوەی دەزانی چیرۆکەکەی دوو بەرگ دەبوو. چونکە ئازایەتی و فیداکاری ئەم ژنە کوردە بەشەرەفە خۆی بەرگێک چیرۆک هەڵدەگرێ.

مامۆستا باسی عەشیرەتی شکاک دەکا کە ئێستا لە دەوروبەری قەڵای دمدم دەژین، بەڵام لەو سەردەمیدا هیچ ناویان نییە. کەچی باسی عەشیرەتی گەورە و بەناوبانگی جەلالی ناکا کە بەداخەوە لەو سەردەمیدا تەنیا عەشیرەتێکی کورد بوون یارمەتی شا عەبباسیان داوە و بەشی زۆریان لەنێو قزڵباشدا بوون و ژمارەیەکی کەمیان لە سەنگەری شەرەفدا بەرگرییان کردووە.

مامۆستا ویستوویەتی بەئەنقەست بڵێ شەڕی کوردان زیاتر بەتیر و شیر بووە بەڵام لە

ڕاستیدا ئەمیرخان تۆپ و تفەنگیشی بووە، لەباری چەک و قۆرخانەوە تەنگاو نەبووە. هەر بێ ئاوی و تینوایەتی شپرزەی کردووە و وای لێ کردووە لە قەڵا بێتەدەر و شەهید بکرێ.

لە پێشدا گوتم من لە خوێندنەوەی خەتی ڕووسیدا کوڵم و چیرۆکەکەی مامۆستا عەرەب شەمۆم نەخوێندۆتەوە. جا بۆیە ناتوانم لەسەر شێوەی نووسینی ئەو چ قسان بکەم. بەڵام ئەوەکەی مامۆستا شوکور مستەفام چەند جار خوێندۆتەوە و بەڕاستی چێژم لێ وەرگرتووە.

عەیبی کار لەوەی دایە ئێمە تا ئێستاش زمانێکی ستانداردمان نییە کە کەس نەتوانی لێی لادا. هەروا بەهاسانیش ناتوانین ئەم زمانە پێک بێنین و خۆمان لە پاشاگەردانی ڕزگار بکەین. ماوەیەکە هێندێک لە نووسەرە زاناکانمان بەکردەوە بۆ ئەم کارە بەنرخە تێ دەکۆشن.

دەوێرم بڵێم مامۆستا شوکور مستەفا یەکێک لە ئاڵا هەڵگرانی ئەم خەباتەیە و لەڕیزی پێشەوە دایە، مامۆستا وەک پیاوێکی زانا دەستی لە تەعەسوبی ناوچەگەری هەڵگرتووە و لە نووسینەکانی خۆیدا هەوڵ دەدا لە هەموو شێوەکانی زمانی کوردی کەلک وەربگرێ و بەبڕوای من لەم کارە پڕ سوودەشدا سەرکەوتووە.

مامۆستا تێ دەکۆشێ کام وشە ڕەسەن و سووک و ڕەوانە و کام کینایە لەسەر زاران خۆشە بەکاری بێنێ. لە بەرکارهێنانی وشەی داتاشراوی ناڕەسەن و دزێو و ناشیرین خۆ دەپارێزێ. زۆر شارەزای ڕێزمانی کوردییە و لەژێر تەئسیری زمانی بێگانەدا نانووسی.

مامۆستا خوێندەوار و ڕووناکبیرە، زۆر گەڕاوە، گەلێکی خوێندوەتەوە. زەحمەت و کوێرەوەری کێشاوە و ئەزموونێکی تەواوی وەسەریەک ناوە. لە سایەی ئەم ئەزموونەدا گەییوەتە ئەم قەناعەتە کە هیچ شێوەیەکی زمانی کوردی با زۆریش دەوڵەمەند و پڕ وشەبێ بەتەنێ ناتوانێ ببێ بەزمانی ئەدەبی نەتەوەکەمان. جا بۆیە ئەم ڕێبازەی گرتۆتە پێش کە لە پێکهێنانی زمانی ستانداردی کوردیدا بەشداربێ. سەرەڕای ئەوانە هەرگیز وەک پیاوێکی لەخۆبایی لە نووسینەکانی خۆی دڵنیا نییە و بەشوورەیی نازانێ ڕاوێژی بەدۆستان و نیزیکانی خۆی بکا. ئەوەش ئاکارێکی باشە و پیاو دەگەیەنێتە ئامانجی خۆی. مامۆستا شوکور لەمێژە بەنووسەرێکی سەرکەوتوو ناسراوە. بەڵام بەبڕوای من لە نووسینی ئەم چیرۆکەدا خۆی گەیاندووەتە ترۆپکی هەرە بەرزی ئەدەبی کوردی. لەپێشدا گوتم ئەم چیرۆکە لەچاو نێوەرۆکەوە لە ئەدەبی کوردیدا ئەگەر بێ وێنە نەبێ کەم وێنەیە. ئێستاش لە خۆم ڕادەبینم بڵێم لەچاو ڕواڵەت و فۆرمیشەوە هەر وایە.

وتەیەک لە پێشەکیی شەرەفنامەدا

هەژار و شەرەفنامە

تەڕەساڵی وام نەدیبوو، هەوری ڕەش و چڵکن بەربینگی عاسمانیان بەرنەدەدا، تەم لە سەران نەدەڕەوی، باران هەڵی نەدەبرینگاند. ڕۆژ نەبوو چەند ڕەهێڵەی توند نەهێنێ و شەو نەبوو چەند ڕێژەی بەخوڕڕەم نەبارێ، شریخ و هۆڕی هەوران نەدەپساوە بەبێ نێوبڕ... بریسکەی دەدان...

لەنگێزە و باسریشک و قوڕوچڵپاو و جڵیتاو بڕستیان لەکەڵ دەبڕی، کەویە بەفر و ڕنوو هەرەسیان دەهێنا، زەوی دەجمی و ڕێویان جمگەیان دەدا.

لەو بەهارە تەڕ و تووشەدا و لەو ڕۆژە گرژ و مۆنانەدا، لە بناری کێوە سەربەرزەکانی کوردستان، لە بنکەیەکی پێشمەرگە تووشی یەک هاتینەوە.

من و هەژار لە منداڵییەوە، هاواڵ بووین، وێکڕا پەڕەوازە و گەورە بووین، هەڕەتی لاوەتیمان پێکەوە لەناو چوار دیواری قوڕماوی پڕ لە جۆلاتەنەی حوجرەی کۆنە مزگەوتاندا ڕابواردبوو... ئێستاش وا بەسەری پیری، پاش بیست و ئەوەندە ساڵ لێک دووری و هەڵبڕان و تامەزرۆیی یەکترمان دەدیتەوە... نەهاتی و لێقەومان هەردووکمانی کەنەفت و کەلەلا و پیر و زورهان کردبوو. ئەو ئەستوور ببوو من لاواز، ئەو لەبەر ورگ و گەد و گیپاڵی پشووی لێ بڕابوو، من لەبەر کزی و بێ هێزی هەر لاکەی سەرم دەهات... دیسان سەرمان گەیشتەوە یەک و بووینەوە: یەکماڵ. ماڵی چی؟ دوو لێفەی شڕ و پەتووڕ، سەرسەرینی پەڕبڵاو و هەڵوەشاو، هەریەکە تەختە شکاوێک و بەهەردووکمان چرایەک و چادانێک و دوو پیاڵەی ڕووکێش و ئاوخۆرەوەیەکی گڵێنە و ئاوێ بێنە و دەستان بشۆ.

ژوورەکەمان بەوشکەبەرد داندرابوو. دیوارەکانی خوار و خێچ بوون، لە هەموو لایەکەوە زگیان دابوو.

هیچ دیوێکی سواغ نەکرابوو، باگێڕەوەی نەبوو، ئاڵوودارەکانی کەڕواوی بوون و چەکەرەیان دەرکردبوو.

هەڵاشەکەی داچوڕا بوو، بۆساردێکی پیسی لێ دەهات... هێندە تەنگ و تەسک بوو بەچیرەچیڕ جێمان دەبۆوە. هێند تاریک بوو بەنیوەڕۆ چرای دەویست. هێند نەوی بوو، تێیدا هەڵنەدەهاتینەوە...

قسەی خۆمان بێ زۆریش تێر و پڕ نەبووین. دەگەڵ پێشمەرگە جوان و جحێڵەکان لەسەر

خوانێک کۆ دەبووینەوە و ژەمەنانمان یەک بوو، زێدەپارووی چەور و نەرمی پیری چڵێس و گردەنشینمان بۆ دیاری نەکرابوو... گوزەرانمان پێکەوە مێخۆش بوو: ترش و شیرن تێکەڵاو بوو، یادی ڕۆژانی ڕابردوومان دەکردەوە و دواڕۆژمان بەراورد دەکرد... ئەوەندەمان خۆشی و ناخۆشی بەسەر دڵ و مێشکدا تێ دەپەڕی کە وەک دەروێشەکانی چیرۆکی کۆن دەگریاین و پێ دەکەنین، گریانمان بەپێکەنین سواغ دەدا. یاخود بڵێین زۆر زۆر پێ دەکەنین و قاقا دەگریاین. شەوگار شەق دەبوو، لە بێداری بێزار دەبووم باوێشک دەمیان گەزێک پێدا دەچەقاندم بەوەنەوز و وردەوێژینگانەوە دەبیرەخەو ڕادەچووم و دەلێفە شڕەکەم دەخزام و دەمەویست سەرخەوێک بشکێنم و شەکەتی و کفتیم نەمێنێ. ئەو تازە وەخۆ دەکەوت: چوار مێردەکی لەسەر تەختە بێ بەختەکەی بەپانەوە دادەنیشت، کاغەز و قەڵەمی لەسەر کۆشی دادەنا، کەوڵە تیسکنەکەی بەخۆی دادەدا. ملی خوار و سەری زل و شان و کەوڵی کە سێبەریان دەخستە سەر دیوار، ئەو شەولەبان و غوولی بیابانەی وەبیر دێنامەوە کە دایکم بەساوایی لێی ترساندبووم.

دیارە من لێم نەدەپرسی چ دەکەی؟ ئەویش نەیدەگوت چ دەکەم بەڵام دەمدی: شەرەفنامەی فارسی و عەرەبی لەدەوری خۆی دادەنان و لەبەر یەکی ڕادەنان و بەتێڕامان چاوەکانی بن چاویلکەی بازبازێنیان بەسەردا دەکردن. هەر لەبن لێوانیشەوە پرتە و بۆڵەی دەهات و ورتە ورتی بوو. جار لەدوای جاریش جیڕەی قەڵەمە بۆری دەهات... بەوەدا دەمزانی خەریکی وەرگێڕانی شەرەفنامەیە... کە وەختی خۆی بەفارسی لەسەر مێژووی کورد نووسراوە و بەچەند زمانێکیش تەرجومە کراوە. بەڵام وا دیارە هیچ کوردێک بەپێویستی نەزانیوە – یان دەخۆی ڕانەدیوە – بیکاتە کوردی...؟ چونکە:

شەرەفنامەی فارسی یان بڵێین فارسیی شەرەفنامە زۆر سەخت و گرانە و ئەمڕۆ لەناو فارسی زمانانیشدا هەموو خوێندەوارێک تێی ناگا... بۆ ئەوەی ئەم ڕاستییە ڕوون کەینەوە دەبێ تۆزێک بەرەو پاش وەگەڕێین و سووکە ئاوڕێک لە ئێرانی زەمانی سەفەوی بدەینەوە.

سەفەوییەکان زۆڵە کوردی تازە ترکی لەڕێ دەرچووی دووڕەگ بوون و بەملهوڕی و گەلۆری دەژیان، لەژێر پەردەی ئایین و بەناوی وسێن و هەباسەوە شەڕیان بەخەڵک دەفرۆشت و لە کوشتار و تالان و بڕۆ بەولاوە نەیاندەزانی دنیا چ باسە... گوللە تۆپێکیان بەسەد کتێبی باش نەدەگۆڕیەوە، هونەری جوان و شێعری پڕ مانا و ڕەوان لەلای ئەوان شیر و مەتاڵ و تیروکەوان بوو، ئەگەر کاریان بکەوتبا نووسینیش، نووسەرێکی وایان دەویست کە بەپاروە بەرماوێک و چنگە دراوێک کلکەسووتەیان لەبەر بکا و کێچیان بۆ بکاتە گا و بەکەر بڵێ شێر و کوێر بەچاوتیژ دانێ و دز و بێ ویژدانان بەخدری زیندە قەڵەمداد بکا...

نووسەری هونەرمەند و کارامە و بڕوا بەخۆ شەرمیان لەخۆیان دەکرد و پێیان زۆر شوورەیی بوو ئاوڕوویان بەئاوەڕۆ داکەن و ویژدان بەگیرفان بفرۆشن... بەناچاری خزینە گۆشە و کەنارانەوە و هەڵوەدای شاران بوون و هێندێک لە هیند سەری هەڵدایەوە و گەلێکیش بێ ناوونیشان توایەوە...

خوێڕی و تۆڕیش کە ببوونە گۆشتی سەر چەپەر، بەبلوێری خاوەن زێڕ و زۆران کەوتنە سەما و سەر و گوێلاکی ئەدەبی فارسییان لەبەر پێدا پلێشاوە و خمی لێ شێواو لەبەر یەک هەڵوەشا و ڕەتێنرا و نسکۆی برد و ئەگەر سەفەوی گۆڕیان گوم نەبووبا... لە مردن نەدەگەڕایەوە. لەپاش ئەوانیش هەتا درەنگ هەر خۆی بەسەر پێوە نەگرتەوە...

شەرەفخان لەو ڕۆژگارە ئەنگوست لەچاوەدا چاوی کردۆتەوە و لەناو تەپ و تۆز و گێژەڵووکەی سەفەویدا بەخۆدا هاتووە، لە ماڵی شادا ئەو فارسییە دزێو و بن شڕەی پێ خوێندراوە! بەڵام ئەو کابرا بلیمەت و هەڵکەوتووە زۆر بەدەخۆ ڕادیوی باسکی لێ هەڵماڵیوە و لەو گێژاوە خۆی پەڕاندۆتەوە و هێناویە ئەدەبیاتە بێ زەلەتەکەی ئەو ڕۆژەی بەبا کردووە و لە کەوی داوە و بەردبژێری کردووە و بەدانستە سپی کردووە و توێکڵی فڕێ داوە و کاکڵێکی پاک و خاوێن و تێرگۆشتی لێ هەڵبژاردووە و لەسەر پەڕی شەرەفنامەی داناوە و بەنموونەی ڕەوانی و جوانی پێشکەش بەفارسی دۆستانی ئەو زەمانەی کردووە. بەڵام لە ڕاستیدا ئەو کاکڵە جوان و بەرچاوەش چونکە بەری داری ئەو دێمەکارەیە، هێندە ڕەق و چیڕە ددان دەشکێنێ... جا من هەرچەندە دەمزانی هەژار فارسی دەزانێ و زۆر باشیشی دەزانێ... بەڵام لە دڵی خۆمدا پێم وا نەبوو دەتوانێ ئەو گابەردە لەسەر شان دانێ و لەو کەل و بەندەنە ڕژد و کوڕە سەرکەوێ!!

وەرگێڕانی ئەو کتێبە ڕەق و زلە پشووی درێژ و جیکڵدانەی گوشاد و لە کارنەوەستان و ڕەنجی فەرهادی دەوێ... پیاوی دەوێ بەدرێژایی ساڵ و مانگ سێ سەرەی لەسەر هەڵنەگرێ و هەتا ئەو کەلاوە هەراوە لە هەموو لاوە سەر نەگرێ کاری بەکاری کەس نەدابێ... هەژاری وا شل و شەوێق و پەڕژوبڵاو، لە لایەکەوە بەبنکە ڕابگا و لە لایەکەوە دەستە چیلەی گڕی شۆڕش بۆ ئێزگە کۆ بکاتەوە و لە لایەکی تریشەوە کەرستەی ڕۆژنامە و شەونامە ئامادە بکا... سەرەڕای هەمووانیش وەرگێڕانی شەرەفخانیش سەربار بێ و ئەویش ڕاپەڕێنێ؟ هەیهوو!! چی بەسەر چییەوە؟ بڕوام وا بوو هەوایەکە لە کەللەی داوە و کرمێکە لەسەریدا دەجوولێتەوە هەر سەرێکە و لێی وەڕەز دەبێ و وازی لێ دێنێ.

بەهار پیر بوو، باران وەستانەوە، هەور ڕەوین، تاو خۆی نواند، تەم و مژ بوونە هاڵاو و دەگەڵ بەفری پار چوونەوە، گزوگومبەت گەرما شاڵاوی هێنا و جڕوجانەوەر، ژیانەوە و

دوژمنانی کوردستانیش دەگەڵ تینی گەرما بووژانەوە، وەک ژەنگەسوورە هاڕووژان و دە سەروچاوی نیشتمانپەروەرانی کورد هالاَن... ڕۆژانە لەبەر گرەگرەی فڕۆکە و گرمە و زرمەی بۆمبا و تەق و تۆق و شەوانە لەبەر هاشەهاشی ماران کە بەدرزی دیوار و کون و کەلێنی باندا بۆ ڕاوی مشک و نانی وشک سەریان بەژوورەکەماندا دەکرد... ئۆقرەمان لێ هەڵگیرا و سانەوەمان لێ تۆرا و لە هێلانەکەی تەرە بوو...

بەر لەوەی بزانم شەرەفنامەی کوردی سەری بەکوێ گەیشت، چاری ناچار لێک هەڵبڕاین و هەریەکە بۆ لایەک بازرەبووین و وێڕای کەودەری دەگەڵ بەفران هەڵدەکشاین...

ساڵ پایزێکی درەنگ بوو، سیخوار لەبەر پەساران هەڵی نابوو. ئاور خۆشەویست ببوو، لە دەوری ئاورگی پڕ لە پۆلووی داربەڕوو دیسان ژیانی دووبراله دەقی جارانی گرتەوە...

ئێمەی وا سوێر قسە هێشتا لە چەنەچەنی چاک و خۆشی نەوەستابووین و هەژدەر هەژدەر قسەمان لە دەم دەردەپەڕی... هەستا و لەسەر دەلاقەوە لە کۆنە تەوراتێک نەوی و خستیە ئامێزمەوە و گوتی: دەها بیخوێنەوە... بەڵام گەردنت ئازا نەبێ ئەگەر بەچاوی دوژمن سەیری نەکەی و ئۆباڵم بەملت ئەگەر هەر ڕەخنەیەکت بەبیر دادێ، چاوی لێ بپۆشی و پێم نەڵێی... ئەگەر دۆستی بم گریەنە و نامەوێ قانەقدیم دەی... ئەگەر چرووک و پووکت وەبەر چاو بێ و دەنگ نەکەی تووک لە منداڵت نەیە. منیش بەبێ فوو لەدۆکردن لێفەکۆنم لێ ڕاخست و شانم لێ داخست و شەرەفنامەی فارسیشم لەلای خۆم دانا و هەژارنامەی کوردیم زۆر بەوردی خوێندەوە و دەگەڵ ماکەکەیدا لەبەریەکم ڕانان و چۆنم هاتە بەرچاو، ئاوای دەگێڕمەوە:

پیاو هەق بڵێ دەربارەی مێژووی کورد هەرچی شەرەفخان بەدڵ نیازی لێ گرتووە و دەستی بۆ بردووە خستوویەتە سەر کاغەز. نوک و بەدی هەر لە سیر هەتا پیوازی زۆر بەدەسپاکی ڕاگوێزراوە و بەرگە عەجەمییەکەی لێ داڕناوە و جوان و قازاخ شۆراوە و جلوبەرگی زۆر نایابی کوردی دەبەرکراوە و بەخشڵ و زێڕ و سسلەوپیلە و خرینگە و ئۆیەی کوردانە ڕازاوەتەوە و ئەگەر دەبینی هەزار قوڕعان دەخۆی: کە ئەو کتێبە هەرگیز بەبۆرە خزمایەتیش نەچۆتەوە سەر فارسی و هەر زکماک کوردییە و بەکوردی ڕسکاوە.

هەر کەس بزانێ تەرجەمەکردن دەبێ چۆن بێ؟ تێدەگا کە هەژار لەو هونەرەدا دوانەکەوتووە و بگرە زۆریش لەسەرە...

ئەوانەی ئەم کتێبە دەخوێننەوە لەوانەیە پێیان سەیربێ کە هەژار ئەو کوردییە چۆن فێر بووە؟ بەڵام بۆ من کە لەگەپ و گەمەی سەر سەرانگوێلکانەوە دەگەڵی گەڕاوم و دەزانم چۆن ژیاوە لە کوێ ژیاوە و لە چەند سەرچاوەی هەڵێنجاوە... هیچ شتێکی سەمەرە نییە و

بەلای منەوە باری خۆیەتی:

بەبڕوای هەموو کوردی زانێکی لە ڕاستی نزیک و لە شەڕە گەڕەک بەدوور تەنانەت بەبڕوای زۆربەی ڕۆژهەڵات ناسانی ڕۆژئاواییش لەناو زاراوەی سۆرانیدا شێوەی موکریان لە هەمووان پاک و ڕەوانتر ماوە و وشە و ڕاوێژی دەمی بێگانەی زۆر کەمتر تێ خزاوە. لەناو موکریانیشدا ناوچەی بۆکان لەو بارەوە سەرتۆپە... هەژار، موکریانییە و سەر بەناوچەی بۆکانە و منداڵی ئەو ناوە هێشتا سەریان لە هێلکە نەجوولاوەتەوە لە کوردیدا بلبلن و زمانیان هەتا بڵێی ڕەوانە...

بابی هەژار زانا و کوردپەرەست بوو، هەموو کوردستان گەڕابوو، کرمانجی و سۆرانی زۆر باش دەزانی و لە ئەدەبی کوردی و فارسی و عەرەبی و تورکیدا دەستێکی باڵای هەبوو... هەژار لەسەر کۆشی ئەو بابە زمانی گرتووە و قسەی خۆش فێر بووە و دڵ و مێشکی بەشێعر و چیرۆکی کوردی ڕاهاتووە...

لە دێ گەورە بووە، دەگەڵ منداڵان بەو کوردییە بێ گەرد و ساکارە دواوە، دەگەڵ کیژۆڵاندا لەوبەر لەوبەری چیاوە باللۆرەیان بۆ یەکتر هەڵداوە... شەڕەجنێو و فڕ پێکدادان و تەوس و پلار و توانجی پیرێژنانی بیستووە... شەوانە بەلایەلایەی دایکە کوردی موکریانی دەخەو ڕاچووە، بەیانی بەوڕینگە وڕینگی دڵتەزێنی کیژە کوردی مەشکەژێن وەئاگا هاتووە... لە مزگەوتی لادێ، بەیت و لاوک و حەیران و گەلۆ، شەو و نیوەشەو و درکانە و ئازیزە و پایزە و سوارۆ، گوێچکەیان ئاو داوە...

بەمێرمنداڵی لە خانەقای شێخی بورهانی خوێندووە کە دەتگوت کەشتی نوحە و هەموو توخم و تۆوێکی لێ کۆببۆوە. هەر شێوە و زاراوەیەکت بویستایە دەبەردەست دابوو... لە پەرێز و خێرۆکی پیران و زانایانی وەک: سەید ڕەشید و سەیفی قازی و شێخ محەمەد و مامۆستای فەوزی دەسکەنەی کردووە و گوڵی هەڵگرتوونەوە... کە پێش گەیشتووە دۆست و هاونشینی شاعیران و نووسەران و کوردی زانانی وەک: مەلا مارف و خاڵەمین و قزڵجی و حەقیقی و جەوهەری و کاکە ڕەحمانی موهتەدی بووە کە لەو باوخۆشتر بوون و هەریەکەیان لە ئەدەبی کوردەواریدا دەریایەک بوون... لەبەر دەست و لەژێر چاوەدێری پێشەوا، «قازی محەمەد»ی ئەدەبدۆست و ئەدیب پەروەردا فێری ڕۆژنامەنووسی بووە و شێعری بەکۆماری کوردستان و شۆڕشەکەی هەڵگوتووە نازناوی شاعیری میللی پێ دراوە...

لە ژیانی ئاوارەییشدا بەدەردی خۆی گوتەنی: بەشەقی زەمانە فێری شێوە لێک جیاوازەکانی کرمانجی کراوە. لە ژیانی پێشمەرگەییدا شارەزای شارەزوور و شارباژێڕ و

گەرمیان و بیتوێن و هەولێر و کۆ و خۆشناو و سورچی و باڵەکایەتی و ناودەشت و گەلێک شوێنی تریش بووە و هەر پیرێکی کوردی زان و زیندووی دەست کەوتووە زۆر بەوردی دۆزیویە و هەرچی لە دەمیانەوە دەرچووە قۆزیویەتەوە ئەو هەمووەی کۆکردۆتەوە بەکاوەخۆ لە بێژینگی داون و بنژیلی جودا کردۆتەوە و ساغ و پتەوی هەڵبژاردووە و بەمێشک و دڵی خۆی سپاردووە... ئیدی بۆ سەیرە کە هەژار کوردی زانێکی هەڵبژاردە بێ؟

هەژار بۆ تەونی ئەو کرە لەبار و سفتەی خۆی، شێوەی موکریانی کردۆتە تەخت و بۆ نەخش و وێنەکانی وشەی ڕەنگین و خۆڕەنگ و جوانی هەموو زاراوەکانی تێوەداوە و تا بۆی کراوە خۆی لە رایەڵ و پۆی وشەی نامۆ و بێگانە و کوردی داتاشراوی ناقۆڵا و ناڕەسەنی تازە پێداکەوتوو پاراستووە.

سەیر لەوەدایە دەڵێی شەرەفخان و هەژار لێکیان گێڕاوەتەوە. لە ڕۆژگارێکدا کە هەژار شەرەفنامەی کردووە بەکوردی؟ زمان و ئەدەبی کوردی لەبەر بێ سەروبەرەیی و بەرەڵڵایی خەریکە بەمەرەدی زمان و ئەدەبی فارسی، زەمانی سەفەوی بچێ... لە سایەی نەزانانی خۆپەسندەوە ئاڵۆزی و شێواوییەکی زۆری تێ کەوتووە و مەترسییەکی گەورە هەڕەشەی لێ دەکا!

بێگومان هەژاریش هەستی بەو مەترسییە کردووە و لام وایە مەبەستی هەرە گەورەی لە وەرگێڕانی شەرەفنامە بووژاندنەوەی زمانی کوردی بووە و دەیەوێ لە مردنی بپارێزێ... جا چونکە مەیدانێکی فرت و فرەوان و پان و بەرینیشی بۆ هەڵکەوتووە و توانیویە بەکەیفی خۆی قەڵەمی تێدا باژوێ و خزمەتێکی هێژا بەزمان و ئەدەبی کوردی بکا... هیچ بەدووریشی نازانم کە هێندێک لەو کەسانەی چەند ساڵە دەگەڵ ئەو خم لێ شێوانەی زمانەکەدا ڕاهاتوون نووسینی هەژاریان بەدڵ نەبێ... ئەوانەی لە دەباغخانەدا کار دەکەن بەبۆنی گوڵاو دەپشمن و سەرەگێژە دەگرن و تا فێر دەبن ماوەیەکی دەوێ.

من لەو بڕوایەدام کە شەرەفنامەی هەژار دەبێ بکرێتە بەردی بناغە بۆ کوردی ئەدەبی و زمانی یەکگرتوومان. هیوادارم هەموو کوردێکی، کوردیخواز و دڵسۆز کەڵکی لێ وەرگرێ و هەژاریش هەر بەوەندەوە نەوەستێ و درێژە بەخزمەتکردنی زمانەکەمان بدا و درێخی نەکا...

١٩٧١

پێشەکییەک بۆ دیوانی نالی

هەموو کوردێکی پاک، چاک، دیندار، دڵسۆز و ئەدەبدۆست، ئەگەر بەدڵ و گیان خۆی بەمنەتبار و قەرزداری مامۆستای هێژا و زانای کورد مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس نەزانێ ناهەقی دەکا. چونکە مامۆستا و کوڕە کارامە و لێزانەکانی بەهەموو هێز و توانای خۆیانەوە بەهیچ بارێک لە خزمەتی کوردی چارەڕەشی، دووره بەشی هەژار درێخیان نەکردووە.

بەڕاستی ئەم خزمەتە بەنرخانەی ئەم بنەماڵە چاکە، بەدین بەفەرهەنگ، بەزمان، بەئەدەب و ئاکاری کوردییان کردووە شایانی ئەوپەڕی ڕێز و سوپاسە. یاخوا لەم لایە لە بەڵای لابەلا دووربن. بەردی سارد و گەرمیان وەبەر پێ نەیە و لەولاش وەبەر ئاڵای پێغەمبەر کەون و حەشریان دەگەڵ حەشری پیاوچاکان بێ. پێموایە خزمەت بەکوردی زۆرلێکراو چاکەیەکە کە لەپێش چاوی بینائی چاوان بزر نابێ و پاداشی دنیا و قیامەتی دەبێ.

گەڕیدەیی و دەربەدەری ئەم سوودەی بۆ من هەبوو کە لە نێزیکەوە بەخزمەت مامۆستا بگەم و دەستی موبارەکی ماچ بکەم و بزانم کۆگای نور و دەریای بێ سنوورە.

جارێک دەگەڵ چەند مامۆستای گەورە و ماقووڵ لە بارەگای حەزرەتی غەوس لە حوجرە تەنگ و چکۆڵەکەیدا لە خزمەتی مامۆستا دانیشتبووین، من ئەو بیرەم بەمێشکدا دەهات ئەگەر هەموو نووسینە بەنرخەکانی ئەم مامۆستا کورتەبالا، ڕەزاسووکە، خوێن شیرین و قسەخۆشە بێنی و لە تایەکی تەرازووی باوێ و جەستەی لاوازی خۆشی لە تایەکەی دیکە بخەی ئایا سەری وەمیچی حوجرەکەی ناکەوێ؟

دیارە ئەوینێکی پڕ سۆز، ئیمانێکی پیرۆز و ئیرادەیەکی قەوی و پتەو ئەم پیرە خاوێنە و ئەم زانا کەم وێنەی هان داوە کە لەو تەمەنەدا لە خزمەت بەزانست، بەئەدەب، بەئیسلامییەت و ئینسانییەت خافڵ و بێ ئاگا و شەکەت و ماندوو نەبێ.

باسی یەک یەکی نووسراوەکانی مامۆستا وەک تەفسیری قورئانی پیرۆز و شەریعەتی ئیسلام و... نە بەمنی بێ دەسەڵات دەکرێ و نە لەو کورتە باسەدا دەگونجێ، ئەم ئەرکە لە ئەستۆی مامۆستایانی ئایینی و شارەزایانی ئەدەب و پسپۆڕانی زانستە کە هیوادارم کەمتەرخەمی نەکەن و شوێنەوارە بەکەڵک و باشەکانی مامۆستا پتر بەخەڵک بناسێنن. لەبارەی شەریعەتی ئیسلامیدا ڕای مامۆستایەکی شارەزام پرسی، فەرمووی هەر کەسە بۆ

خۆی بۆچوونێکی هەیە، من بەڕاشکاوی دەڵێم تا ئێستا کتێبی وا تەواو لە بارەی فیقهی شافیعیدا نەنووسراوە.

من لێرەدا دەمەوێ بەکورتی لە بارەی ئەم دیوانە شتێک بنووسم. بەبڕوای شارەزایانی شێعر و ئەدەب نالی یەکێکە لە گەشترین و پرشنگدارترین ئەستێرە بەرزەکانی ئاسمانی ئەدەبی کوردی. تەنیا ڕەخنە یا بەئەدەبتر بڵێم دەردی دڵێکی لە شێعری نالییان بوو ئەوەبوو کە تێگەیشتنی شێعرە ناسک و وردە جوان و ڕەوانەکانی زۆر هاسان نەبوو، پێویستی بەشیکردنەوە، لێتوێژینەوە و وردبوونەوەی تەواو بوو. کەسێک سێ زمانی عەرەبی، فارسی و کوردی نەزانیبایە چاک لە شێعری نالی نەدەگەیشت. مامۆستای مەزن هەستی بەو کەم و کوڕییە کردووە بۆیە بەخۆی و بەکوڕانییەوە، هەستاون، تێکۆشاون ڕەنجیان کێشاوە و بەهەزاران زەحمەت نوسخەی دەستنووسیان پەیداکردوون لەبەر یەکیان ڕاناون و ئەم دیوانە بەنرخەیان شەرح کردووە. لە هەوەڵەوە پێشەکییەکی زانایانەیان بۆ نووسیوە کە خۆی کتێبێکی سەربەخۆیە و خوێندنەوەی بۆ هەموو ئەم کەسانەی سەریان لە شێعر و ئەدەب دەخورێ پێویستە. لەدوایە شێعرەکانیان ڕاست کردۆتەوە. ماناکانیان لێداوەتەوە، هەڵسەنگاندووە و لەپێش خوێنەریان داناوە.

تا ئێستا کاری وا لە نێو کورداندا نەکراوە. زۆر کەس لەسەر نالییان نووسیوە، بەڵام کەس ئەوەندەی خۆ پێوە ماندوو نەکردووە. ئەوانی باش بوون، ناتەواوبوون ئەوانەی نەزانانە نووسرابوون هەر نەبان باشتر بوو. هیچ کارێک ئەویش کاری وا ئەستەم و گران بێ کەموکووڕی نابێ، ڕەنگە ئەو کارە گەورەش نەختە نەقسێکی هەبێ، بەڵام بێگومان هاوتا و وێنەی نییە.

من بۆ خۆم پتر لە نیو چەرخە سەر و کارم دەگەڵ شێعری نالیدا هەیە ئەو سەردەمە کە وەک سوختەیەکی نەزان لە خانەقای شێخی بورهان بووم دەمدی مەلا زاناکان و موستەعیدە باشەکان لەسەر شێعری نالی دەڕۆن، ئەگەر نیوە خوێندەواری وەک منیان بۆ حاڵی نەبووبان، هیچ نەبێ سەرنجیان بۆ لای مەلە، لەو دەریا مەند و بێ بەستێنە ڕادەکێشان، چاپ بوونی نالی لەلایەن کوردی و مەریوانی وە دەروێکی بۆ کردمەوە ئەگەرچی ئەم دیوانە نازدارە، بێ ئازارە دێو و دوژمنی پۆلیسی دەورانی ڕەشی پاشایەتی ڕەزاخان بوو بەدەس هەر کەسەوە گیرابایە هاواری سەر و ماڵی بوو، بەڵام من پەیدام کردبوو بەدزییەوە دەمخوێندەوە. موقبیل بەچاپکردنەوەی دیوانی نالی سەرەڕای ئەم کەموکوڕیانەی لە کاریدا هەبوو پتری بەرەو تێگەیشتنی شێعری نالی بردم. نێو و نرکە و هێرشی گیو لە نالیی نەتۆراندم تەنانەت چاپەکەی مووەفەقیشم نەک جارێک دەیان جار

خوێندەوە. خوالێخۆشبوو حاجی مەحموودی وەتەمیشیم کە بازرگان و ملّکدارێکی پیر و خۆشزەوق بوو، باش دەناسی و بەو حاڵەوە دیتنی بۆ من هاسان نەبوو چونکە ئەو هاوین و بەهار لە دێ بوو، منیش هەر لادێیی بووم و کەمتر دەچوومە شار کە زستانان بەخزمەتی بگەم زۆرم کەڵک لە شێعر ناسیی ئەو پیاوە گەورە وەرگرت کە ڕەنگبێ کەم کەس مابن لە بیریان بێ ئەدیبێکی چەند بەئینساف و پیرە پیاوێکی چەند قسەخۆش بوو. ئێستاش بۆم ڕوون نەبۆتەوە ئەو بازرگانە زرینگە کە سەروکاری دەگەڵ گەز و جاو و کەتیرە و مازوو و خوری و مافوورە بوو چۆن ئەو هەموو شێعرە کوردییە جوانانەی لەبەربوون. ئایا بەیاز و دەستنووسی باشی بوون و دەری نەدەخست یا حافیزەی وا بەهێز و قەوی بوو کە چی لەبیر نەدەچۆوە. بەڕەحمەتی خودای شادبێ. ئاخ و داخ چەن گەورە پیاومان بوون و حاجی قادر گوتەنی: «لەبەر بێ دەفتەری گوم بوون و فانی».

شەقی ڕۆژگار هەڵی داشتمە کوردستانی عێراق لەوێ زۆر نالی ناسم دیتن و باشترم نالی ناسی تا سەرم لە بەغدا هێنا دەر و بەخزمەت مامۆستا مەسعود محەمەد گەیشتم. تا ئێستا کەسم نەدیوە وا لە شێعری نالی بگا. گفتولفتێکی خۆشی بوو کە بەبەیانی سیحراوی خۆیەوە دەهاتە شیکردنەوەی شێعری نالی خۆی مەست و سەرخۆش دەبوو و گوێگری وەجۆش دەهێنا. داخم ناچێ ئەم مامۆستایە ئەوەندەی لەسەر شێعری نالی دەدوا ئەوەندەی نەدەنووسی تا کۆمەڵ پتری کەڵک لێ وەرگرێ. لە بیرمە لە دانیشتنێکدا کە مامۆستا بەعادەتی خۆی شێعری نالی شی دەکردەوە، یەکێک لە دانیشتوان لە منی پرسی بەبڕوای تۆ مامۆستا لەبارەی نالیدا زۆر زێدەڕەوی ناکا؟ گوتم: من لە تەنیشت مەهابادەوە لەلایەکەوە تا سەرچاوەی (زەڵم) و لەلای دیکە تا هاوینەهەواری سەرسەنگ گەڕاوم و دەگەڵ زۆر مامۆستای گەورە دانیشتووم کەسم نەدیوە ئەوەندە شارەزای شێعری نالی بێ. کەچی دەوێرم بڵێم ئەو گەورە پیاوەش بەتەواوی لە شێعری نالی نەگەییوە. مامۆستا مەسعود فەرمووی بەخوا ڕاست دەکەی. من ئەو مەلەوانە نیم بینم ئەوەندە درێژبێ کە بتوانم لە دەریای بێ بنی شێعری نالی ئەو هەموو دوڕ و مرواریيانە بێنمە دەر هەروا پەلەقاژەیەکی ناشیانەیە دەیکەم. بەڵکو شتێکم وەبەر دەسکەوێ. زۆری پێ نەچوو ڕۆژێک لە خزمەت مامۆستا مەسعود لە کۆڕی زانیاری کورددا خەریکی کاربووم. کاکە حەمەی مەلا کەریم هاتە ژوور و گوتی: «ئێمە مانای وشەی (نەی سەوار)مان لەو شێعرەدا نەزانیوە ئێوە چۆنی بۆ دەچن» زۆرمان بیر لێ کردەوە و نەمانزانی. بێ ئەدەبیم کرد و گوتم: «مامۆستا ئەو کاتە من گوتم جەنابیشت دیوانی نالیت بەتەواوی بۆ ساغ نەبووەتەوە و تۆ گوتت ڕاست دەکەی من پێم وابوو تەوازوع دەفەرمووی بەڵام قسەکەم

وەڕاست گەڕا... گوتی: «ماڵە نالیت نەشێوێ کێ سەرەدەر لەو هەموو وردە داوانە دەردەکا کە ئەو ناویەتەوە؟ من چوزانم نەی سەوار چییە؟» ئیجازەم لێ وەرگرت و چوومە ژووری کاکە حەمە، هەرچی فەرهەنگی فارسی و کوردی لە کۆڕدا هەبوون سەنگ و سووژنمان دان و سەرەوبنمان دان و سەراوبنمان کردن و ئەو وشەمان نەدۆزیەوە. دیارە پاش ناهومێدبوون لە پەراوێزی لاپەڕە ٣٣٤دا گوتوویانە دوور نییە نیزەدار بێ کە لە شێعرەکەدا بێ مانا نییە. ئەو ڕۆژەی من گوتم کاکە حەمە حەیف فەرهەنگی دەوڵەمەندی دوکتۆر (موعین)مان بەتەواوی لەدەسدا نییە. وێدەچێ ئەو ئەم وشەی گرتبێ. ئێستاکە ئەم دێرانە دەنووسم فەرهەنگی دوکتۆر موعینم لەبەر دەسدایە. ئەو فەرهەنگە گەورەش ئەم وشەی نەگرتووە. بەڵام وشەیەکی تێدایە کە پیاو دەخاتە گومانەوە کە مەبەستی نالی ڕەنگبێ ئەم وشە بێ و ئەوانەی دیوانی نالییان نووسیوەتەوە بەهەڵەیان تۆمارکردبێ. فەرهەنگی موعین وشەی «نیساری» گرتووە بەمانا سوپاهی و لەشکری و دەڵێ. فیردەوسی لەبارەی تەبەقەی دووەم لە چوار تەبەقەی جەمشیددا دەڵێ:

صفی بر دگردست بنشاندند

همی نام نیساریان خواندند

و هەروەها زیادی دەکا و دەڵێ وشەی (نیساریان) لە زمانەکانی ئێرانیدا سابیقەی نییە و بێ شک موحەرەفی (artistar)ی پەهلەوی (ئوستایی raeslara) بەمانای (شەڕکەر و سوپاهی) هاتووە و ئەم وشەیە لە فارسیدا بووەتە (ارتیشدار).

دۆزینەوەی ئەم وشە منی خستە سەر ئەم باوەڕە کە (نەی سەوار) (نەی سیار)بێ، بەغەڵەت نووسرابێتەوە چونکە زۆر ڕوونە و بەهاسانی لە شێعرەکانی دەردەکەوێ کە نالی زۆر ئەهلی خوێندنەوە و موتاڵا بووە. دەسەڵاتێکی زۆری بەسەر ئەدەبیاتی عەرەبی و فارسیدا هەبووە. وەک بەئیشتیا لەسەریان نووسیوە گەڕیدە بووە و بەکوردستاندا گەڕاوە. ئەگەر واش نەبێ ئاشنایەتی ئەو دەگەڵ بابانەکاندا حاشای لێ ناکرێ. ئەوانیش کتێبخانەی ئەمیرانەیان بووە کە نالی کەڵکی لێ وەرگرتووە. تەماشای ئەو چەند شێعرە بکەن تا بزانن من بێ بەڵگە وا ناڵێم.

نالیا ئەم غەزەلە تازە کە تازەت گووتوە

بە دووسەد مەسنەوی لوبی لوبابی نادەم

***

نییە دەخڵم لە شانامە و مەسافی غەیری ئەم نوکتە

کە کوشتەی بەندی تۆیە هەر کەسی ئازاد و ئازابێ

***

کە دیتم ڕەنگی سەد ڕەنگی، گوتم بابایی عەییارە

کە بیستم لەفظی بێدەنگی گوتم شیپووری شاپوورە

بەڵێ بەم شێعرانەڕا کە ئەگەر ڕیزم کردبان زۆر پتریان جێ دەگرت دیارە کە نالی هەموو جۆرە کتێبێک کە دەخڵی بەمەلایەتییەوەش نەبووبێ خوێندوەتەوە. کەسێکی ئەسکەندەرنامەی ئەفسانەیی خوێندبێتەوە و نەسیمی عەییار و شاپووری عەییار بناسێ، ئاشکرایە کە شانامەی فیردەوسی زۆر جار سەرەوبن کردووە و ئەم وشەی لە شانامە وەرگرتووە و ئەگەر ئەوەی زانیبێ کە نەی سیاری بەتەبەقەی دووەم لە چوار تەبەقەی زەمانی جەمشید گوتراوە ئەوە دەبێ شێعرەکە لە ئەسڵدا ئاوابووبێ.

دیدە نیگهبانی یار، ناڵەی دڵ نەی سیار

تیپی سریشکم هەزار ئاهە عەلەمداری من

یانی چوار تەبەقەی زەمانی جەمشیدی ڕیزکردبن و لەباتی تەبەقاتی لەشکری تورکان کە لە مەغوولییەوە وەرگیراون، (ئون) (یوز) (تومان) بەکاری بردن چونکە گومان لەوەدا نییە کە هەزار پڕ بەپێستی (تومان)ی مەغوولییە. ئایا تاقمە مومتازەکەی ئەحمەد پاشای دۆستی وا تەبەقەبەندی نەکردووە و ئەو شێعرە پڕ ڕەمزەی پاش نەمانی تاقمەکە نەگوتووە؟ جوابی بەمن نادرێتەوە. بەڵام دەغدەغەی لەدڵمدا پەیدا کردووە.

ماوە شتێک لەبارەی نالیدا باس بکەم کە تا ئێستا کەس لەو بارەدا نەدواوە. ئەویش ئەوەیە، جگە لەوەی نالی خەریکی پێکهێنانی زمانی یەکگرتووی کوردی بووە، شۆڕشی ئەدەبیشی کردووە. ئەم ڕەسمە نالەبارەی لە دیوانی شاعیرەکانی پێشوودا هەبووە کە لە ئەلفەوە تا یا بکەنە قافیە لە دیوانی نالیدا نییە. کوا قافیەی (ض) (ظ) (ذ) (ع) (خ) (غ) لە دیوانەکەیدا؟ کە دیوانی شاعیرە هەرە باشەکانیشی دزێوکردووە. لە باتی ئەوانە شێعری وا هەیە کە پیتە تایبەتییەکانی کوردی بۆ کردوونەوە قافیە وەک (ێ). «تەشریفی نەوبەهارە کە عالەم دەکا نوێ» نالی بەپێچەوانەی بۆچوونی هێندێک شێعر نەناس کە گوتوویانە هەر خەریکی دوو کار، شێعر و وشە ئارایی بووە و گوێی نەداوەتە نێوەڕۆک، شاعیری بەتەواوی مەعنای کەلیمە بووە. شێعری تەنیا بۆ دەربڕینی ئیحساسی ناسکی ئینسانی گوتووە جگە لە چەند پارچەی وەک وەسفی حوجرە و گوێدرێژەکەی و وەسفی

تەبیعەت کە ئەوانیش لە ئیحساسی شاعیرانە بێ بەش نین. شێعرەکانی دیکە پڕن لە سۆزی ئاشقانە و کوڵوکۆی دەروونی خۆی. بۆیە گوێی نەداوەتە ئەو قاعیدە و ئوسووڵەی کە زانستی عەرووز شاعیری ناچار کردووە ڕەچاوی بکا. یانی غەزەڵ لە حەوت شێعر کەمتر نەبێ و حەتمەن دەبێ تاق بێ. باشترین غەزەلی نالی ئەو غەزەلانەن کە لە حەوت شێعر کەمترن یا جووتن. یانی نالی لەهەر جێگایەک کوڵوکۆی دامرکاوە قەڵەمی ڕۆناوە و تا ئیحساساتی دانەمرکاوە قەڵەمی تاوداوە. ئەگەر لە پارچە شێعرەکەی مەستوورە وردبینەوە، تێ دەگەن ئەو نالییەی کە وەستای قافیە بووە. لێرەدا ڕیعایەتی قافیەشی لە چەند جێگا نەکردووە. دیارە دۆزینەوەی ئەو جێگایانە کاری ئەو کەسانەیە کە دەزانن ڕەدیف قافیە چن؟ بەڕەحمەتی خودا شادبن ئەو مامۆستایانەی بێ وردبوونەوە و بێ ئەوەی بزانن شێعر چییە؟ فەرموویانە ئیحساسی شاعیرانە لە شێعری نالیدا نییە یا کەمە، توخودا خوێنەری خۆشەویستی شێعر ناس سەرنجێکی بدە ئەم دیوانە تا بزانی ئەو هەژارانە چەند لە شێعر ناسیندا کوڵەوار بوون.

لە جێگایەکەی تریش باسم کردووە کە قوتابخانەی نالی بەهۆی مەلا ساڵحی حەریقەوە لە کوردستانی ئێران بەتایبەتی لە موکریاندا برەوی پەیدا کردووە.

لەم ساڵانەی دواییدا کتێبێک بەفارسی بەناوی (ایران امروز) بڵاوبۆتەوە کە لە نووسینی (ئۆژین ئوبێن) سەفیری وەختی فەرانسە کراوەتە فارسی. ئەم دیپلۆماتە لە ساڵەکانی ١٩٠٦-١٩٠٧ بەساباڵاخدا تێپەڕیوە و چەند لاپەڕەیەکی ناشیانەی لەسەر ژیانی کوردی ئەم مەڵبەندە نووسیوە کە سەرنج ڕاکێش نین. تەنیا ئەوەندەی سەرنج ڕاکێشە کە لەبارەی نالیدا نووسیویەتی:

لە نێوەڕاستەکانی چەرخی ڕابردوودا شاعیرێک لەنێو کورداندا هەڵکەوت کە ناوبانگی لە چوارچێوەی هۆز و خێڵ و زێدی خۆی زۆر وێوەتر ڕۆیی، نالی مەلایەکی خەڵکی سلێمانییە کە ئەمڕۆ شێعرەکانی لە دوورترین خڕ و شیو و دۆڵەکاندا ویردی زمانی کوردانە ئەم شێعرانەی، موفتی ساباڵاخ، (کە لە جێگایەکی تر بەناوی مەلا محەمەدی موفتی ناوی بردووە) بۆ ئێمەی وەرگێڕان.

دیارە ناوبانگی نالی هەشتا پترە گەیوەتە ساباڵاخ کە موفتی وای بەسەفیر ناساندووە. نازانین شێعرەکانی بە چ زمانێک بۆ سەفیر وەرگێڕاون. بەڵام پاش ئەو هەموو بەردەشۆڕ و دەسکارییە هێشتا تام و خوێ و بۆن و بەرامەی شێعری نالییان پێوە دیارە. ئەوەش جوابێکە بۆ ئەو کەسانەی دەڵێن نالی زیاتر بەشکل و وشە ئارایییەوە خەریک بووە تا نێوەرۆک و مەزموون. جارێک هەر لەو بارەدا لە کۆڕێکی ئەدەبیدا کە خوشک و برای

عەرەبیشی لێ بوون گوتم توخوا ئەم شێعرەی نالی بۆ ئەم برا و خوشکە خورمانێژ و خورما خۆرانە کە فرچکیان بەخورما گرتووە بکەنە عەرەبی بزانین بۆ خۆیان یاری شیرینی خۆیان وا بەخورمای خۆماڵی شوبهاندووە کە کوردێکی شارەزووری کەڵاش لەپێی مێوژخۆر شوبهاندوویەتی.

دەخیلت بم نەخیلی یا ڕوتابی
وەها شیرین و سینە نەرم و دڵڕەق

هەموویان کە مەزموونی شێعرەکەیان بیست گوتیان تا ئێستا شێعری وا لەتیفمان لە عەرەبیدا لەو بابەتەوە نەبیستووە. هەموو دەزانین شێعر کە وەرگێڕدرا جوانی شێوە و شکل لەدەس دەدا.

لەپێشدا گوتم ئەم کتێبەش بێ کەموکووڕی نییە. بەڵام تا ئێستاش بێ وێنەیە. لە چەند جێگا نەزەری خۆم لە پەراوێزدا نووسین. بەڵام چونکە ئینتیشاراتی سەلاحەدینی ئەیوبی لە چاپکردنەوەی ئەم دیوانەدا بۆ ئەوەی کوردەکانی ئێرانیش دیوانێکی کەم غەفڵەت و شەرح لێکراویان لەدەسدابێ بەپەلە بوو هەقیشی دەدەمێ منیش نەمتوانی چاکی پێ ڕابگەم.

دیسان لەلایەن هەموو کوردێکی ئەدەبدۆستەوە سوپاسی مامۆستا و کوڕەکانی دەکەم.

نازانم کێ بوو نووسیبووی هەر ماڵێکی ئێرانی کە قورئانێکی پیرۆزی لەسەر تاقە دانابێ پێویستە دیوانێکی حافیزیشی لەبن بێ.

منیش دەڵێم خۆزگە هەموو ماڵە کوردێکیش دیوانی نالی لەژێر قورئانی پیرۆزدا دانابایە.

بەهاری ١٣٦٤

ڕاوه تاژی

ساڵ درەنگ بوو، پایز داهات، زەوی ڕەنگی بزرکا، شینایی نەما، تینی هەتاو کەم بۆوە، ڕۆژ چیان بەبەرەوە نەما، شەو درێژ و درێژتر بوون، هەوا فێنک بوو، ڕەز ڕندران، مشتاخ هەڵخران، بێستان لەبەرکەوتن، بڕکە هەڵکێشران، جێ تووتن شێو کرانەوە، ئاویژە لە بەراو دەرچوون، ئەستێر داریان لێ ڕاکێشرا، سەرچاوە، قەوزەیان گرت، بناوان هەڵدێران، دەراو بۆگە و لێڵ بوون، پاوان و هەڵەسوون پێخوست و بۆژە بوون، پێورە وێنجە داس پەڕێن کران، ڕەپستە کۆڵە پنج بوون، نەوەندە تیشەیان چەند پەلکە بوو، سارده کێڵ دندووکەیان دا، کا و گزرە لە کادێن کران، کۆدە و پۆڵکە و نەرمەگیا لە تایە و گیشە دران، تفاقی زستان داخرا، دێم کێڵ بەهیوای بارانی ڕەحمەت و هەقەپەڵەی پایز، دێمەکار و ئیشکەکەندیان داچاند، جارجار هەوری سپی و تەنک بەدەم باوە بەپەلە بەئاسماندا تێپەڕین، چەند پڕیشکی بڵاویان وەراند، دڵی شکارتەکەیڵی بێ زەوییان داخورپاند و ترسان نەوەکو ئەوەندووکە دەغڵەی ئاو ماڵان بۆیان داچاندوون گەندەنێ بن و بەجارێک قووت بڕاو و بێ سەڵات بکەونەوە، دار و دەوەن خەزەڵیان دا، مێرگ و چیمەن بێ دیمەن بوون، لاپاڵی بژوێن بوونە ڕێچکە، نواڵەی زەنوێر کاتۆر کران، تەلان و بەندەن ڕووتانەوە، ڕووباری خوڕێن لە خوڕین کەوتن، ڕێبواری خوڕێن لە تەنکاویان دا، سوار بۆ بوار نەگەڕان، گیابەرزە بوونە ئیشکەڵ، دڕوو بوونە نەشتەر، تیکان بوونە پەیکان، پێکوڵ و کونجی بوونە بزمار و دەرزی و لە پێی گالەوەڕێنی پێخواس هەڵچوون و گردەنشینیان کرد، بابردەڵە وەک لەشکری بەزیو و شکاو ڕەتێنرا، خۆی بۆ نەگیراوە، بڵاو بوو، پووش و پەڵاش وەک ترسەنۆک و دوورە پەرێزان خۆیان لە خوارە بایان گرت، لە نەدیو و پەسیو و بوودڕ و کەندالآن خزین، هەوار خالّی بوون، چادر و چیغ پێچرانەوە، سێپەک هەڵپەسێران، مەشکە بەرچیغیان تێ هەڵکێشرا و لەبن میچی قوڕماوی نران، دۆدانە و شیر مەشک لە خەرارە کۆنان پێچران و لەبەر هەیوان و بێلا بەسینگ داکران، نێرەی بێ خێر هەڵاوەسران، گوریس و پەتک هەڵوێزنران، شەنگەبێری قوڵچاغەیان داڕنی، بووزەڵە و بەربێنکەیان شانەوشان کرد، جامی مەڕدۆش و گادۆشکەیان لەبن پێڕک و هەرزاڵان ئاخنی، بێژینگ و دەستاڕیان وەکار خست تا زمهەڕ بۆ زستانی دوور و درێژ گێژەو بکەن، ساوار بهاڕن، بڕوێش بەبا کەن، بۆ دراو لێ بکەن. کاکی شوان کە لە کوێستانی مەزن و هەواری سازگاری مەڕی لە چڕگەن دەچەقاوە و دەمی دەلەوەڕی پڕ و تەڕ و ناسک دەنا و یەکی لە یەکی دەرنەدەچوو، بۆ خۆشی لەسەر بەردێک دادەنیشت و قامکی لە بلوێر

دەبزاوت و ئەوی لێی دەدا لێی نەدەداوە و پاشای بەسەپانی خۆی نەدەگرت، ئێستا بلوێری لە ماڵ داناوە، چونکە مەڕی کوێستان کە لەنگ و لۆر و دەغەزداری تێدا نەماوە و بێ چاوێنی بێ سمڕە و ساکەتەی دووگی دەڵێی لینگە دەستاڕە و پشتی گرێی لێ بڕاوە. کوا لە ئارانی قاقڕ و کڕاڕ دادەمەزرێ و دەچەقێتەوە؟ لە دەشتی کاکی بەکاکیدا پەڕ هەڵداوێ، پەڕەم پەڕەم دەبێ، هەر کرتکەی ڕوو لەلایەک دەکا، شوان ئەگەر وەک ددانی ماریش بێ، پێ ڕاناگا پێشی بگرێ، تێکی بکاتەوە، مەڕی قەڵەو و ساغ لە ئارانی بێ لەوەڕ چۆن چێشتاوان مۆڵ دەخوا، پاڵێنان کۆڕ دەبەستێ، شێوەخۆران ڕادەوەستێ و شەوێنان لە حەوشەدا گیر دەبێ؟ شوان دەبێ چاوێکی ببێتە چوار چاو و خەو و خواردن لەخۆ حەرام بکا، گورگی فێڵباز و دز هەمیشە لە کەلێندایە شوان بخافڵێنێ، سەگ بخیچێنێ، تا کەلاک بستێنێ، کام مەڕی شاز و قەڵەوە بڕفێنێ و ئەگەر خودای نەخواستە شوان لەخەو بمێنێ و دەزبێنی نەگرتبێ مێگەل ڕابدا و یەکی نەهێڵێ و هەمووی بخنکێنێ، جا لەو حاڵەدا شوان کوا مەجالی هەیە لە بلوێر بتووڕێنێ و عالەمێک وەجۆش بێنێ؟

ساڵان لەم وەرزەدا کە کاری دێهات کەم دەبوو، سواغ و پینە و پەڕۆی بان و دەرک و دیواران تەواو دەبوو و ئاوردوو دادەخرا، جەنگەی ڕاوە تاژی دەهات. ڕاوەتاژی لە مێژە لە کوردستاندا باوە. تا نیوەی دووەمی ئەم چەرخە زۆر بەداب و دەستوور دەکرا، هەرچەند ئێستاش کەم تا کورتێک ماوە، بەڵام بەرەو نەمان دەچێ. دیارە هەر ڕێوشوێنێک بەسەر چوو، ئەم وشە و زاراوە و ئامرازانەی پەیوەندییان بەم ڕێوشوێنەوە هەیە، لەسەر زار و زمانان نامێنن و وردە وردە لەبیر دەچنەوە، تەنیا لە بەیت و باواندا دەمێننەوە کە تێگەیشتنیان بۆ بەرەی داهاتوو دژوار و ئەستەم و گرانە، خۆ بەناشکوری ناڵێم فەرهەنگ نووسێکی ئەوتۆمان نەبووە و قامووسێکی وامان نییە ئەم وشە و زاراوانەی تۆمار کردبێ و لە نەمانی پاراستبێ، ئەم ڕۆژانە بۆ نووسینی ئەم وتارە پەنام بۆ فەرهەنگی تاقانەی کوردی بۆ کوردی «خاڵ» برد، لەژێر وشەی ڕاو و تانجی و تاژیدا شتی وای نووسیبوو کابرا گوتەنی: «ئەزی تێدا شەرمەزار بوومەوە». بۆیە ویستم ئەوی لەبیرم ماوە و لێی دەزانم لەو بارەدا بنووسم تا قامووس نووسی دواڕۆژمان کەڵکی لێ وەربگرن و ئەو لاوانەی کە وەک من ئەدەبی فۆلکلۆریکی کوردی بەخەزێنەی زمان دەزانن سوودی لێ وەربگرن.

تاژی یا تانجی و تاجی تۆرەمە سەگێکی درێژ، ناسک، شووش و لەسەر لینگە. پێستی تەنک و ئاماڵ ڕووتەیە، جوان و ژیکەڵەیە، گوتوویانە: «تاژی ئازادەی سەگانە» توند و تۆڵە، باش لینگ دەدا و بەدەوامە و بەکەڵکی ڕاو دێ، تاژی تا زەنگەی بەرزتر، تەنگەی گورجتر، کەفەڵی بڵیندتر، پشتی ڕاکشاوتر و ئامال کوورتر، پەنجەی شووشتر، سەر و

کەللە و دەم و لەمبۆزی باریکتر و ڕەقتر و درێژتر بێ پەسندترە.

وەک هەموو تۆرەمە سەگێک بەنێری دەڵێن گۆڵ و بەمێی دەگوترێ دێڵ، گۆڵ هەمیشە بۆ جووتبوون ئامادەیە، بەڵام دێڵ جارێک یا دوو جار وەبا دێ، زۆر پێشتر نیشانەی وەبا هاتنی دیاری دەدا، جا ئەگەر خاوەنەکەی بخوازێ زووتر با بگرێ باشتری تێر دەکا تا قەڵەوبێ و ئەگەر بەپێچەوانە نەیەوێ ئاوس بێ ئەوە لە ژوورێکی تاریکدا دەیبەستێتەوە تا لەڕ و لاواز بێ و لە با بچێتەوە. جووتبوونی تاژیش وەک هەموو جسنە سەگێک «پێوەڕوانی» پێ دەڵێن، دێڵ و گۆڵ پێکەوە دەنووسێن و تا ماوەیەک لێک جوێ نابنەوە، تەنانەت ئەگەر لە زمانی کوردیدا بەزاییینی هەموو نێنۆکدار و گوانداریک «جگە لە مالۆس کە سمدارە» دەڵێن ترەکێن – لە شێرەوە تا مشک – ڕەنگە بۆیە بێ کە زۆریان بێچوو دەبێ. تاژیش و سەگیش لەوان هەڵناوێرن، دەڵێن دێڵە تاژی بەحەفتا شەو و ڕۆژ دەترەکێ. بەوەندە تووتکەی بەزگێک دەبێ دەڵێن کۆخێک، دێڵێک لە سێوە تا یازدە تووتک دەینێ، دێڵە تاژی هەشت گوانی ئەم بەر ئەوبەری هەیە، تووتکە تاژی لە پێشدا چاوی نووساوە و نابینێ، پاش چەند ڕۆژ چاوی دەپشکوێ، بەقسەی کۆنە ڕاوکەران هەوەڵ تووتک و ئاخر تووتکی کۆخێک لەوانی دیکە باشتر دەردەچن، تووتکە تاژی زوو فێری تێکوشێن خواردن دەبێ و ئیتر نیازی بەشیری دایک نامێنێ، دێڵە تاژیی ترەکیو پێویستە زۆر باش بەخێو بکرێ و تێر بێ، دەنا زیانی خورۆ و مالاّنگەڕ دەبێ و پەکی ڕاوکردنی دەکەوێ، تووتک کە ژیوەڵە بوو، گوجووکی پێ دەڵێن و لەخۆیەوە فێری ڕاوێچکە دەبێ، ڕاوێچکەکردن تەمرینی ڕێکەوتن و ڕاو فێربوونە. گوجووکێک بۆ ئەوانی دیکە هەڵدێ و ئەوی تریش ڕێی دەکەون. ڕاوکەری کۆن دەڵێن هەر گوجووکێک هەڵات دیارە... لە خۆی ڕادەبینێ و بەگەورەییش لەوانی دیکە چێتر و خێراتر و بەکارتر دەبێ، گوجووکێک بەساڵەوەختێک سونوو یا سوونی دێتەوە و پێی دەڵێن شەک، نیشانەی سوون هاتنەوە ئەوەیە کە گۆڵ لە کاتی میزکردندا لاقی هەڵدێنێ، پاش ساڵێک دەبێتە خەرت و ئەمجارە تەمەنی بەخەرت حیساب دەکرێ. خێرایی و خوێڕیایەتیی تاژی تا نەبێتە خەرت دیاری ناکا، وا دەبێ شەک نۆرەش ناکا و کەچی بەخەرتی زۆر چێ دەبێ و بەپێچەوانە شەکی خێرا خوێڕی دەردەچێ.

ڕەنگەکانی تاژی:

تاژی ڕەنگی جۆر بەجۆری هەیە، سپی، ڕەش، سوور، نەباتی، شێ، خەزاڵ، بۆر، تاڵە، شڵە، خورمایی، خەنەیی، گورگی، پڵینگی، قەزوانی، بازوو، بۆزقاجی و بەڵەک، ڕەشبەڵەک، سووربەڵەک و شێن بەڵەک.

دەنگەکانی تاژی ئەمانەن:

لووراندن، نووڕاندن، قرووسکاندن، نووزاندن، مڕاندن و ناسکاندن.

سیفەتەکانی تاژی:

چێ، خێرا، تیژ، پەل، ڕەشکوژ، خۆشڕست، بەدڕست، هەرزە، قڕخەمەڕەس، دەمسارد، دەمگەرم، بەهەڵم و بەدەوام.

تاژی بەکاری ڕاوی ئاسک و کێوی و کەروێشک دێ، چێترین و باشترین و بەکارترین، تاژی ئاسک کوژە، من کوێستانیم و ئاسکیش لە دەشت و گەرمیان دەژی و لە ڕاوە ئاسک شارەزانیم. مامۆستا عەلای ڕەحمەتی لە کتێبی «کوردەواری» باسی ڕاوە ئاسک دەکا من بەنەزانی خۆمەوە بەدڵم نەبوو، پێم وابوو هەڵەی تێدایە، ئەمما پیرە بەگێکی جاف جارێک باسی ڕاوە ئاسکی بۆ کردووم ئەوە بۆتان دەگێڕمەوە، ڕاست و درۆی وەباڵ بەستۆی خۆی دەیگوت: زەمانی دەسەڵات و باوی بەگ و پاشاکانی جاف کە کۆچەر و ڕەوەند بوون باشترین تاژی و ڕەسەنترین ئەسپ لەنێو جافاندا هەبوو، لە موکریانیش ناوبانگی ئەسپی جافان بووە –ڕەنگبێ ڕاست بێ چونکە لە عەرەبان نیزیکن و جسنە ئەسپی عەرەبیش لە دنیادا مەشهوورە– دەیگوت: «پاشاکان تیپە سوارێکی باشیان هەڵدەبژارد، تاژییەکانیان وا فێرکردبوو کە ڕاویان دادەبەست و ڕستەیان هەڵدەکێشا و تاژی خۆی داویتە پێشکۆی سوار و مات دەبوو، کە ئاسک هەڵدەهات سواران بەو ئەسپە خۆشبەز و بەکارانەوە دیان ڕەتاند تا دەیانزانی شەکەت بوون ئەمجار تاژییەکانیان بەردەدایە تا لە خۆڵی دەگەوزاند، هەموو ڕاوکەرێک خەنجەری دەبەردابوو و، کێردی دەبان و تیژی لە دیوی ژووری خەنجەردا لە کالان چەقاندبوو بەو کێردە سەری ئاسکیان دەبڕی و ڕفیسکەیان کون دەکرد و لە بەن سامورتەکەیان هەڵدەکێشا و بەتەریزەی ئەسپەوە هەڵیاندەواسی.

کورد بەهەموو گیاندارێکی گواندار و سمدار کە کەوی و ڕام نەبێ دەڵێ کێوی، لە کێوە سەرکەش و شاخە سەخت و ڕژد و هەڵەمووت و زەرد و ماهەکانی کوردستاندا کێوی دەژین، کەڵەکێوی، گاکێوی، شوور، یەکجار کەم بوون و لەوانەیە ڕەگەزیان لەم حاڵەدا لە مەترسیدا بێ و هەر نەمێنن و نەمبیستووە ئەوانە بەتاژی ڕاو بکرێن، بیستووتانە کە کێوی بەتایبەتی ڕۆژانە لە شاخی هەرە سەخت و ڕەوەزی ئەستەم نابێتەوە، دەڵێن هەر جێگایەکی شاخ بارانی وێ بکەوێ کێویش دەتوانێ پێیدا بڕوا، دیارە تاژی لە جێگای وا کار ناکا.

بۆ ڕاوە کێوی بەتاژی بەرەگە دەنێنەوە. کێوی کە لەم شاخەوە بچێتە شاخێکی تر تیرەگ بەرنادا، یانی بەجێگایەکدا دەڕوا کە هەردووک دیوی کێوی لێ دیار بێ، جا ڕاوکەری

شارەزا، تیرەگێکی ڕەچاو دەکەن و حاشارگەی لێ دروست دەکەن، ئەگەر گوێنی و گیابەرزی لێ هەبێ، کۆختەیەکی دوو میتری یا کەمتر ساز دەکەن و خۆیان و تاژییەکانیان لەوێدا مەڵاس دەدەن، ئەگەر ئەوەیان بۆ نەلوا وارشی بەرد دروست دەکەن، کێومالْ بەرێکی شاخ بەهەرا و هۆریا و تەق و ڕەق و چەقە چەق دەتەقێنن تا حەیوان بترسێ و، بەتیرەگدا بپەڕێتەوە شاخی ئەوبەر و لەوبەرەگە هەڵەنگوێ، ئەگەر مەودای نێوان دوو کێو بەرین بێ لە دوو جێگاوە بەرەگەی بۆ دەگرن. تا ئەگەر تاژی پێشەوە ڕاستی بکەن بەسەر بەرەگەی دووەمدا بکەوێ و ڕزگاری نەیە، تاژی قایم و بەهەڵم و فێڵاوی نەبێ نە دەگاتە کێوی و نە دەوێری خۆی لێدا، بەران و نێری قەیرە دەس دەکەنەوە و بەگژ تاژیدا دێنەوە و بەشەقۆن تێی هەڵدەدەن و بریندار دەکەن، وا دەبێ دەشیتۆپێنن. بەڵام تاژی کە فێڵاوی بوو، هەر لە پاشڕا لە کێوی ڕۆ دێ و کە بۆی هەڵکەوت، باتووی دەگرێ و بڕستی دەبڕێ، ڕاوکەر دەڵێن هۆی ئەوەی تاژی دەگاتە کێوی، ئەوەیە کێوی لە هەڵاتندا زۆر ئاوڕان دەداتەوە و مەحتەل دەبێ، دەنا زۆر بەباز و بردترە، کێوی بەتەڵە و شتی دیکەش دەگرن کە دێرەدا جێی باس نییە.

نەخۆشییەکانی تاژی:

سەگ بایی، شانەڕەقە، شەکگە، سەبنێسی، هاری، سووزەنەک.

ڕاوە کەروێشک بەتاژی:

کەروێشک گواندارێکە کە نینۆکی هەیە، گیا خۆرە، کلکی زۆر قوڵەیە، تووکی نەرمە، درێژایی لە بەرزایی پترە، پێشووی لە پاشووی کورتترن، بەباز و قنە دەڕوا، گوێی زۆر درێژن، سەری لەچاو لەشی زۆر گەورەیە، چاوی زەق و لەڕوون و نانووقێن. زیاتر بەچاوان دەبیندرێتەوە، دەڵێن مێیەکەی حەیز دەشوا، دەترەکێ و زەو و زووی زۆرە، لە جێگای سارد و گەرمدا هەیە. لە بژوێنترین کوێستانی کوردستاندا و گەرمترین و کراڕترین بێروونی عەرەبستاندا دەژی، بەبێچووی دەڵێن بەچ و کە پەڕەوازە بوو و توانی توند ڕابکا «سەپسێن»ی پێ دەگوترێ، بەڕواڵەت یەکجار بەستەزمان و بێ دەسەڵات و ترسنۆکە و لەبەر هیچ گیانداری چوارپێ و باڵندەی پچووکی ڕاوێ دەس ناکاتەوە، کەچی دوژمنی وەرزێر و ڕەزەوان و بێستانچییە. تا دەستی لەسەر دابنێی بەزەڕ و بەدفەڕە، بەڕۆژ لە لاندا خۆی مەڵاس دەدا و بەشەو دەگەڕێ و دەلەوەڕێ، هیچ ناپارێزێ. بۆ باغ، بێستان، شیناوەرد و، ڕەپستە تەنانەت خۆیان و خەرمان وەک بەڵا وایە. بۆیە وەرزێر و باغەوان ڕقیان لێیە و بەتەپکە و تەڵە و خوردە و داو دەیگرن. گۆشتی دەخورێ، دەڵێن تەمەنی

بەوەڕا دیارە کە هەر ساڵە کونێکی لەبن کلک دەبێ.

نیزیکەی سی، چل ساڵ لەوەی پێش کەم ساحێب ملْک و ئاغا و مەزنی کورد هەبوو، ڕمەوودەی ڕاوە کەروێشک نەبێ، دیارە ئەم کارەش بەستە بەدەست ڕۆین و نەڕۆینەوە بوو، ئاغای دەوڵەمەند ڕستەیان لە ئاوریشمی ڕەنگاوڕەنگ دەهۆنییەوە و گوڵینگی سیم پێچی جوانیان وێ دەخست. سەری گوڵینگداریان لە باسکی ڕاستە یا ڕاست و چەپ لە شان دەکرد. قەڵادەیان لە قایشی باش دروست دەکرد و بەئاوریشم دەچنی، زەنگوڵەی زەرد، زێو تەنانەت زێڕیان لێ دەدروو، سەری دیکەی ڕستەیان لە ئاڵقەی قەڵادە هەڵدەکێشا. ئاغای دێ بەخۆی و باب نۆکەر و ڕەعیەت و سوارەوە دەچووە ڕاو، لەو جێگایەی زانیبایان کەروێشکگرە ڕاویان دادەبەشی و سوار سەفیان دەبەست، لەکێو یا بانوو سوارێک بەتاژییەکی کارامەوە سەرڕاوی دەگرت، سەرڕاو دەبوو لەپێش سواراندا بێ و چاوی لەلای خوارێ بێ تا ئەگەر کەروێشکیان لە داوێنی تێبەردا وریا بێ و بزانێ ڕوو لە کام لا دەکا، ئەو دەبوو ڕاستە و ڕاست لە پێشدا بێ، ئەگەر تاژی خوارەوە نەیانکوشت و بەماندوویی گەیشتە سەرڕاو ئەو تاژییەکەی خۆی بەرداتێ، دەبوو تاژی سەربەرەوژێر بەرنەدا و ڕاوەستێ تا کەروێشک کەمێکی لێ ڕەت دەبێ، بەرڕاو سوارێک بوو کە باشترین و چێترین تاژی پێ بێ و کەمێک لە دوای سوارانەوە بێ تا ئەگەر کەروێشک پاش ڕاو بکا، تاژی خۆی تێبەردا، سوارەکانی دیکە کە نێوانیان پێنج شەش گەز پتر نەبوو، چ تاژییان پێ با یان نەبا، دەبوو لە ڕێکی یەک بڕۆن و هەر کەسە لەلای سەرووی خۆی ورد بڕوانێ و هەوڵ بدا هیچ بنچک و بەردێک نەبوێرێ، تا سەف ڕاستتر و نێوانی سواران کەمتر بایە، کەروێشک چاکتر دەبیندرا وە یا زووتر هەڵدەهات، لانی تازە و کوێرە و لانی شەوێ دینێ نیشانەی ئەوەبوو. کەروێشک هەر لەو دەوروبەرەیە، جا دەبوو بەفیتوو یەکتر حاڵی بکەن سەف ڕاستتر و سوار خوردتربن، ورد بڕوانن و نەیبوێرن. کەم وایە کەروێشک لەبەر سەفی ڕاست و ڕێکوپێک و سواری ئارام، بوێرێ ڕا بکا، خۆی لە لاندا مەڵاس دەدا و لە عەرزی دەخا. ڕاوکەری لێزان بەتەماڵ دەیبینێتەوە.

ئەو سەردەمی داب بوو ئەگەر نۆکەرێک یا ڕەعیەت سوارێک تەماڵی دیباوە دەیگوت: «نۆکەری ئاغای خۆم و ڕاوکەرانم پێ دەڵێن هۆی تەماڵە!» عادەت وابوو ئاغا و خزمەکانی تەماڵانە بدەن بەو ڕاوکەرە و خەڵاتی بکەن، سوار لە دەورەی تەماڵ کۆدەبوونەوە، پایزە، ئازیزە، گوڵێ گوڵێ، حەیران و گەلۆیان لەسەر دەگوت و جاروبار دەهۆڵ و زوڕنا و سێ تەپڵێشیان لەسەر لێ دەدا، ئەگەر بۆ خاتری سەیر نەبا بەهاسانی بەدەستی دەگیرا، بەڵام ئاغای گەورە بۆ سەیر دەچوونە ڕاو نەک بۆ ڕاوەگۆشت، جا بۆیە

ئەسپیان وەسەر دەپەڕاند کە هەڵێ و تاژیی تێ بەردەن، دوو یا سێ تاژییان تێ بەردەدا، ئی وابوو چێ و دەمگەرم بوو گوریسێکی نەدەبرد و لە سەفی سوارانی دەرنەدەکرد و هەڵی دەگرت و ئی وابوو خێرا و پەل و دەمسارد بوو، چەند جاری دەگێڕاوە، لێی دەدا، تێی ڕۆدەهات تا هەر خۆی یا تاژییەکانی دیکە دەگەینە نۆرە و هەڵیان دەگرت، تاژیی ڕەسەن کە کەروێشکی هەڵدەگرت نەیدەشەمزاند یا بەدەمیەوە دەگرت یا چەمۆڵەی لەسەر دادەدا، سوارێک دادەبەزی و سەری دەبڕی و وەبەن سامورتەی دەخست، ئەگەر تاژی خوێڕی بایە نەیدەشکاندەوە و خوارەی پێ نەدەکرد و کەروێشک ڕزگار دەبوو، ئەگەر باشتر بایە ڕاستی دەکرد و دەیگەیاندە سەر ڕاو یا لە کونی دەکرد، کەروێشک هەمیشە بۆ لێقەومان کونێک ڕەچاو دەکا، بەڵام تا زۆری بۆ نەیە ناچێتە کونەوە. سەرڕاوی شارەزا لای کونێیان لێ دەگرت وا دەبوو لە زارکی کوندا دادەنیشتن و ئەویش خۆی لە باوەش داویشتن. ئەگەر چوو لە کونیشەوە بەپێچەک دەریان دەهێنا، لە هێندێک مەڵبەند بەتەماڵ دەڵێن «دیاردی».

خۆشترین کاتی ڕاوە کەروێشک پاش بارانە. چونکە کوێرە و لانی تازە لە دوورەوە دیارە. وا دەبێ کەروێشک لەو کاتەدا کۆنەلان دەکاتەوە کە ئەویش دۆزینەوەی بۆ ڕاوکەری شارەزا هاسانە، جگە لەوە بەر پێی تاژی کە ڕووت و بڵە، نەرم دەبێتەوە و ترسی کاڵە دڕانی نامێنێ، بەرپێی کەروێشک کوڵکنە و قوڕ دەگرێ و باشیش ناتوانێ ڕابکا و پێی دەڵێن کەڵاشە کردن، ئەو سەردەمە زۆری پێ ناچێ و وەختی نینۆک شکێن دێ. کە وشکەبەند پەیدابوو و کەروێشک لان بەرەژێری کردەوە و ڕەپستە و باغی پاوانی داوە بەر پەلامار هێند قەڵەو دەبێ کە دەڵێن گورچیلەی دەبەزیدا ون بووە، ئەمجار بەسەر زەوی بەستراو و ڕەقدا وا هەڵدێ هەر ویزەی لەبەر پێی دێ، تاژی لە ترسی هەڵخلیسکان و نینۆک شکان ناوێری توند ڕابکا، هەر تاژییەکی لەکاتی نینۆک شکێن و سیخوار لە پشتدا بگاتێ نایابە. کە نوابەفری هەوەڵ کەوت و بارنی نەکرد باسی سەری کەروێشکە، چونکە شوێنی دەگەڕێ و بەپێشووی کورتەوە هەر دەرناچێ. ئەو گیاندارە بەڕواڵەت گێل و گێژە کە زانی شوێنی دەگەڕێ زۆر فێڵەزان دەبێ، شوێنی جووتەیە، پاشووی بەجووت وەپێش پێشووی دەخا، ڕاوکەر کە تووشی ڕاستە شوێن هات دەزانێ کەروێشک یا چۆتە شەوگەڕ یا گەڕاوەتەوە و بەپەلە دەیگێڕێ تا دەگاتە «دوولایی»، دوولایی ئەوەیە کەروێشک بەسەر شوێنی خۆیدا دەگەڕێتەوە، لە جێگایەکی بازێکی بڵێند داوێ و لەسەر کەڵەکێک یا قەدی ڕەوەزێک دەکەوێ، دەبێ ڕاوکەر بەقەراغ دوولاییدا بڕوا و نەیشێلێ تا بزانێ کەروێشک لەکوێ بازی داوە و وریا بێ پاش ڕاو نەکا و بازرە نەبێ، «هەزارە» هەر وەک دوولایی وایە، بەڵام کەروێشک چەندین جار بەشوێنی خۆیدا هاتوچۆ دەکا، وا دەبێ

هەر لەنێو هەزارەدا دەکەوێ، وا دەبێ دیسان بازێکی دوور داوێ و لەهەر جێگایەک کەوت مات دەبێ. شوێنگێڕی باش لە فێڵ و هەزارە و دوولایی کەروێشک دەگا و دەیدۆزێتەوە.

«کورتە» ئەوەیە کە کەروێشک دوای هەزارە و دوولایی بەقەد جێ جێخوونێک بەدەورە دەگەڕێ و ئەوەندەی پێدا دێ و دەچێ کە کەس سەرەدەر لە شوێنی ناکا، ڕاوکەری شوێنگێڕ دەبێ زۆر بەسەرنجەوە دەورەی کوتە بدا، کە نەڕۆییبوو ئەوە دیارە لەنێو کوتەدایە ئەودەم دەبێ وەنێو کوتە بکەوێ، تا یا بیدۆزێتەوە یا ناچاری بکا هەڵێ. کە بەفر زۆر بوو و بەفر بەسەریش نەبوو کەروێشک ڕونوو بەفر دەکۆڵێ و دەچێتە نێو بەفرەوە، بەوە دەڵێن «خوزە»، کەروێشک لە خوزەدا بەوە دیارە کە جێی هەناسە هەڵکێشانی زەرد دەبێ و دیارە لێرەدا فێڵێک دەکا بەبن بەفردا ڕەهەندێک دەکۆڵێ و لە چەند جێگا خوزە دیاری دەدا. بۆ ئەوەی ئەو فێڵەشی لێ ببڕن، یەکێک بەتاژییەوە لە نێوەڕاست ڕادەوەستێ و ئەوانی دیکە خوزەکان دەشێلن، کەروێشکی خوزە زیاتر ناوێرێ ڕابکا و بەدەستی دەگیرێ. لە پێشدا گوتم کەروێشک تا زۆری بۆ نەیە ناچێتە نێو کون کە چووە نێو کون و دیاربوو و دەستی نەگەیشتێ، دارێکی نەرم و درێژ دێنن سەری لەلە دەکەن و لە تووکی کەروێشکی بادەدەن و بەم دارە دەڵێن «پێچەک». ئەگەر بەوەش نەهاتە دەر، ئەمجار تەڵەی لێ دادەنێنەوە و دەیگرن، لە مانگی ڕەشەمەدا ڕاوە کەروێشک دوایی دێ، هەم لاواز دەبێ و بۆ خواردن نابێ هەم با دەگرێ، بەناوبانگترین چێشتێکی لە گۆشتی کەروێشکی دروست دەکەن «سەنگەسیرە»، لە کابانان بپرسن چۆن ساز دەکرێ!!!

ڕاوە ڕێوی بەتاژی

کام منداڵی کوردە ناوی ڕێوی نەبیستبێ، سەدان ئەفسانە لەسەر ڕێوی لە فۆلکلۆری کوردیدا هەیە، خۆ لە پەندی پێشینیانیشدا ئەوەندە باسی ڕێوی کراوە هەر مەپرسە وەک:

ڕێوی خۆی لە کونەوە نەدەچوو قانگەلاشی بەکلکیەوە دەبردە ژوور، ڕێوی دەمی نەدەگەیشتە ترێ دەیگوت ترشە، ڕێوی کێچی دە کەوڵی کەوتووە، ڕێوی خۆی لە ئاوی خوڕ نادا، ڕاوی ڕێوی بۆ کەوڵییە و سەیری لە ڕاوە ڕێوی خۆشترە، وەک ڕێوی سیرمە خۆرە...

ڕێوی بەڕاستی جانەوەرێکی فێڵاوی و مەکربازە، نەوسن و بەزەڕە، هەموو شت دەخوا میوە و گۆشت و شتی وا، دوژمنی کەروێشک و مشک و باڵندەیە بەتایبەتی باڵندەی پێڕۆیە. ئەوەندەی کەروێشک بۆ باغەوان و وەرزێر خراپە ئەویش ئەوەندە بۆ ئەوانەی باڵندەی کەوی و ماڵی ڕادەگرن جێگای مەترسییە، تووشی ڕەوە قەلەموونێک بێ تاقی لێ دەبڕێ، مریشک و جووچک هەر ناهێڵێ، لە کێویش هەمیشە لە کەو و سوێسکە و

زڕەکەو و هەوێردە لە کەمیندایە، تەنیا کاری چاکی خواردنی مشکی کێوی و بەچە کەروێشکە، بەڵام ئینسان فێڵی لەویش دەبڕێ، بەڕاستی ڕاوە ڕێوی سەیری خۆشە، ڕێوی لە کوردستاندا زۆرە، وەک دەڵێن ڕاوی بۆ کەوڵییە، دەنا گۆشتی ئەگەرچی دەیخۆن، زۆر دزێو و ناشیرینە، دەڵێن وەک گۆشتی ژووشک بۆ باداری دەرمانە.

بەڕاستی هەقیانە ئەو کەسانەی دەڵێن «سەیری لە ڕاوە ڕێوی خۆشترە» ڕاوە ڕێوی زیاتر بەپیادە دەکرێ، ڕێویش وەک کێوی کە ترسا هەمیشە تیرەگی کێو دەگرێ و بۆ کێوێکی دیکە دەپەڕێتەوە. دیارە لە کێو و شاخی ئەستەمدا ناژی. لە هەموو جێگایەک تەنانەت لە دەشتی نەرمانیش هەیە، دوو دەستە کێومالّ کێوێک دەتەقێنن و هەرا و هۆریایەکی زۆر دەکەن تا ڕێوی بترسێ، ڕاوکەرێک لە حاشارگەدا بەرەگەی لێ دەگرێ تا کێوماڵەکان ڕێوی وا دەتەقێنن بەسەر بەرەگەدا بکەوێ، ئەودەم بەرەگەگر تاژی تێبەردەدا. تاژی دەرناچێ، بەڵام دەستی دەگەڵ دەکاتەوە، گازی لێ دەگرێ، بەنینۆک دەیڕنێ، تاژی کارامە هەوڵ دەدا لە پشت ئەستۆی ڕۆبێ و ڕایوەشێنی تا لە کاری دەخا یا لە قەفەزی پشتی ڕۆبێ و هەڵیدێرێ تا برستی لێ دەبڕێ. بۆ ڕاوە ڕێوی پێویست ناکا تاژی خێرابێ، ئەسڵەن تاژی ڕەشکوژ و چێ لە ڕێوی بەرنادەن تاژی ڕێوی کوژ ئازا و قایم بێ باشترە نەک تیژ و گورج.

دورە یا «دوورەگ» بۆ ڕاوە ڕێوی باشترە. دوورەگ وەک لە ناوەکەیەوە دیارە جسنە سەگێکە لە جووتبوونی سەگ و تاژی پەیدا بووبێ، جا فەرق ناکا گۆڵ، سەگ بێ یا تاژی، هەرچەند ئەگەر گۆڵ تاژی بێ دوورەگ جوانترە. دوورەگ لە باسکە سەگ ڕووتەتر و بەرزەلینگتر و لە پاش تاژی لە هەموو جسنە سەگێک توندتر ڕادەکا، ئی زۆر خێرایان لێ هەڵدەکەوێ کە بۆ ڕاوە کێوی و کەروێشک تەنانەت گورگیش بەکاردێ، تۆرەمەی دوورەگ و تاژی، پێی دەگوترێ «قەدەم».

خوێنەری خۆشەویست! بەم باسە دوور و درێژە ماندووم کردی با نەقڵێکی خۆشت بۆ بگێڕمەوە، کەمێک بێیەوە سەرەخۆ، دەڵێن ڕۆژێک ڕێبوارێک تووشی ڕاوکەرێک هات، تاژییەک و تولەیەکی کونێ و دارێکی درێژ و تەڵەیەکی پێ بوو، گوتی: کاکە ئۆغر بێ، چ دەکەی؟

– دەچمە ڕاوە ڕێوی.

– ئەوانە چن پێتن؟

– کاکە ئەگەر ڕێوی لەبەرم هەڵات، ئەوە تاژییەکەی تێ بەردەدەم، ئەگەر کوشتی باشە، دەنا لە کونێی دەکا، کە کونەکە زۆر قووڵ نەبوو ئەم دارەی لێ پێچەک دەدەم، دەیهێنمە دەر، ئەگەر زۆر قووڵ بوو، تولەکەی لەباڵ دەکەم.

ئەگەر ئەویش بۆی نەهاتە دەر تەڵەی لێ دادەنێمەوە ئاخری پێوە دەبێ.

ڕێبوار گوتی:

– کەوابوو، بۆ ڕێوی خودا ماوە و بەس!